

การสัมมนาทางวิชาการ
เนื่องในปรัณรงศ์วัฒนธรรมไทย
และครบรอบ 60 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เรื่อง

"วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"

จัดโดย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ร่วมกับ
The Toyota Foundation

และ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ระหว่างวันที่ 15 - 16 พฤศจิกายน 2537
ณ โรงแรมฮอติเดย์อินน์
จังหวัดหนองคาย

การสัมมนาทางวิชาการ
เนื่องในปรัณรงค์วัฒนธรรมไทย
และครบรอบ 60 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เรื่อง

"วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"

จัดโดย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ร่วมกับ

The Toyota Foundation

และ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ระหว่างวันที่ 15 - 16 พฤศจิกายน 2537

ณ โรงแรมฮอติเคย์อินน์

จังหวัดหนองคาย

ศูนย์ประสานงาน

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700

โทร. 433-8713 หรือ 424-5768

และ

งานส่งเสริมวิชาการ กองบริการการศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200

โทร. 224-9416 หรือ 225-9393 - 225-9449 ต่อ1606

โครงการสัมมนาเรื่อง "วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"

หลักการและเหตุผล

มักมีการพูดถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยโดยใช้ดัชนีในทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจว่ามีอัตราสูงและต่อเนื่องกันหลายปี ความจริงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเพียงด้านเดียวของการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดในสังคมไทยซึ่งมีความเกี่ยวพันกัน กล่าวคือ เราเห็นการขยายตัวของเขตเมือง การเกิดของหมู่บ้านจัดสรร การผุดขึ้นของโรงงานใหม่ๆ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงการสูญเสียที่ดินเพาะปลูกของเกษตรกร การอพยพของแรงงานจากภาคการเกษตรหรือชนบท เข้ามาสู่ภาคอุตสาหกรรมกลายเป็นกรรมกรในเขตเมือง ซึ่งขยายตัวควบคู่กับหมู่คนชั้นกลาง ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจดังกล่าว (ภายใต้บรรยากาศการแข่งขันโดยเสรี) ทำให้มีการเรียกร้องความเท่าเทียมกันในโอกาสในการประกอบทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อสภาพการณ์ทางการเมืองเปิดกว้างและให้โอกาสแก่คนหมู่มากเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองด้วย

ด้วยเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงในทางสังคม-เศรษฐกิจและการเมืองดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบถึงวิถีชีวิตทางสังคมหรือวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กัน กล่าวคือ ในภูมิภาคเหนือ ผู้คนซึ่งคุ้นเคยกับการผลิตในภาคเกษตรกำลังจะต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตอย่างมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการสูญเสียที่ดินของเกษตรกร แรงงานสตรีซึ่งอพยพเข้ามาสู่ระบบโรงงานอาจจบลงด้วยการเป็นโสเภณี สำหรับชาวเขาและผู้ที่อยู่ในเขตป่าเขานั้น ถูกอพยพลงสู่ที่ราบและออกจากเขตป่าเขา คนเหล่านี้ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตไปสู่สิ่งใหม่ ต้องเปลี่ยนความเชื่อที่บรรพบุรุษยึดถือกันมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ (กรณีเช่นนี้อาจพบได้กับชนกลุ่มกะเหรี่ยงในจังหวัดกาญจนบุรีด้วยเช่นกัน)

ภาคอีสานเป็นแหล่งแรงงานขนาดใหญ่ที่สุดของประเทศที่เข้ามาหล่อเลี้ยงระบบโรงงานในเขตเมือง ตลอดจนแหล่งธุรกิจการค้าต่างๆ การอพยพของคนจำนวนมากต่อเนื่องกันนับเป็นเวลาสิบๆ ปี ทำให้ความสืบเนื่องของวัฒนธรรมหลายอย่างในชนบทอ่อนล้าหรือเริ่มสูญหายไป และในขณะเดียวกัน แรงงานอพยพเหล่านี้ได้นำเอาวัฒนธรรมถิ่นหลายชนิดของเขาเข้ามาออกงามในบริบททางสังคมแบบใหม่ด้วย

ภาคกลางเป็นแหล่งรวมของการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งในแง่การผลิต สิ่งแวดล้อม เนื่องจากเป็นศูนย์กลางของประเทศนอกจากนั้นยังมีกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลักด้วย ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงในทางสากลที่เรียกกันว่า "โลกาวัตร์" ได้ส่งผลต่อกรุงเทพฯ และกระจายผลนั้นออกไปโดยรอบบริเวณ เขตที่

ใกล้กรุงเทพฯ ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงและรวดเร็วกว่าเขตรอบนอกออกไป เอกลักษณ์และวัฒนธรรมถิ่น
ของหลายเขตได้สูญสลายไปอย่างไม่มีวันหวนกลับมาอีก

วิถีชีวิตของชาวภาคใต้จะเปลี่ยนแปลงในจังหวะที่ช้ากว่าเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่น ทั้งนี้อาจเนื่อง
จากระยะทางที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง เส้นทางคมนาคมที่ยังไม่
สะดวกนักเมื่อเทียบกับส่วนอื่น แม้กระนั้นก็ตามการที่ราคาของยางพาราผลผลิตดั้งเดิมที่สำคัญที่สุดของ
ภูมิภาคตกต่ำลง จึงทำให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ที่มีราคาดีกว่าและให้ผลตอบแทนเร็ว
ตลอดรวมไปถึงการบุกรุกป่าชายเลนเพื่อทำนาุ้ง การประมงขนาดใหญ่ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ทำให้วิถีการ
ผลิตเปลี่ยนไป ซึ่งนำไปสู่วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปด้วย อีกทั้งในบางเขตของภูมิภาคก็ได้รับความกระทบกระ
เทือนจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

การเปลี่ยนแปลงของไทยในด้านต่างๆ ที่ได้กล่าวข้างต้นโดยสังเขป ยังได้ส่งผลกระทบต่อบริเวณ
ชายแดน และบางด้านอาจส่งผลกระทบถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางสังคม-เศรษฐกิจของประเทศเพื่อนบ้าน
อีกด้วย

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

1. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
2. The Toyota Foundation
3. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศูนย์ประสานงาน : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700

โทร. 433-8713 หรือ 424-5768

สถานที่จัดสัมมนา : โรงแรมฮอติเดย์อินน์ จังหวัดหนองคาย

ระยะเวลาของการจัดสัมมนา : 15 - 16 พฤศจิกายน 2537

จำนวนผู้เข้าร่วมสัมมนา

วิทยาการ 25 คน

ผู้เข้าร่วมสัมมนา 100 คน

การสัมมนาทางวิชาการ
เนื่องในปรัณรงศ์วัฒนธรรมไทย
และครบรอบ 60 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เรื่อง
"วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"
จัดโดย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ The Toyota Foundation
และ
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ระหว่างวันที่ 15-16 พฤศจิกายน 2537
ณ โรงแรมฮอลิเดย์อินน์ จังหวัดหนองคาย

วันอังคารที่ 15 พฤศจิกายน 2537

9.00 - 9.30	ลงทะเบียน
9.30 - 9.45	กล่าวต้อนรับโดย

: Mr. Chimaki KuroKawa (Managing Director, The Toyota Foundation) |
| 9.45 - 10.00 | กล่าวเปิดการสัมมนา

: ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก (ประธานมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์) |
| 10.00 - 12.00 | วัฒนธรรมในกระแสการเปลี่ยนแปลง

: อาจารย์ธีรยุทธ บุญมี (คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)
: คุณไมเคิล ไรท์ (นักวิชาการประจำศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ จำกัด)
: คุณนัยนา สุภาพงษ์ (โครงการเพื่อนแรงงานหญิงไทยในเอเชีย)
: คุณสรรพสิทธิ์ คุมพ์ประพันธ์ (มูลนิธิเด็ก)
: รศ. จลาตชาย รมิดานนท์ (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)
ดำเนินรายการ : อาจารย์ชัยวัฒน์ ภิระพันธุ์ (กลุ่มบางกอก ฟอรัม) |
| 12.00 - 13.00 | พักรับประทานอาหารกลางวัน |
| 13.00 - 15.30 | ภูมิปัญญาชาวบ้านตายแล้ว?

ผู้เสนอบทความ : คุณฉันทนา บรรพศิริโชติ (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
ผู้วิจารณ์ : ดร. อุทัย ดุลยเกษม (คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร)
ดำเนินรายการ : รศ. วีระดา สมสวัสดิ์ (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) |
| 15.30 - 15.45 | พักรับประทานอาหารว่าง |

15.45 - 17.00

ผ้า : ความหมายทางสังคม

ผู้เสนอบทความ : ผศ. ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

ผู้วิจารณ์ : คุณจิราภรณ์ อรณะนาค (กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร)

ดำเนินรายการ : ผศ. ม.ล.ฐิติรัตน์ สดากุลย์ (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

พุธที่ 16 พฤศจิกายน 2537

9.00 - 10.30

'สิม' อีสาน : ภาพสะท้อนทางภูมิปัญญา

ผู้เสนอบทความ : ดร. วิโรฒ ศรีสุโร (คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น)

ผู้วิจารณ์ : ดร. สันติ เล็กสุขุม (คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร)

ดำเนินรายการ : ผศ. มุณี พันทวี (คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม)

10.30 - 10.45

พักรับประทานอาหารว่าง

10.45 - 12.30

การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมถิ่น

: ดร. ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม)

: Mr. Boualiane Sikhaxay (Chief, Cabinet : Ministry of Information and Culture, Laos)

: อาจารย์สถาพร ศรีสังข์ (สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ)

: ดร. ม.ร.ว. รุจยา อาภากร (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

ผู้ดำเนินรายการ : ดร. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

12.30 - 13.30

พักรับประทานอาหารกลางวัน

13.30 - 16.00

ไทย - อินโดจีน : การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม

: รศ. ดร. อีระ นุชเปี่ยม (คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร)

: Mr. Maha Samrith Buasisvath (Advisor Vannasinh Magazine, Laos)

: อาจารย์วินัย ผู้นำพล (คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร)

: ดร. ศรีประภา เพชรมีศรี (กรมวิเทศสหการ สำนักนายกรัฐมนตรีย)

ดำเนินรายการ : อาจารย์ทรงยศ แวงหงษ์ (คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร)

16.00 - 16.30

กล่าวสรุปและปิดการสัมมนา

: ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

คำแถลง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในการกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิฯ เมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและ เผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรา นั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่ง

ของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม - กลั่นกรอง - ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชา รัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้ เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น "ชุด" ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น "ชุดชีวิตและงาน" ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาค้นแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯ ในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายเสน่ห์	จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี	สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ	อาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายบรรณิติ	เศรษฐบุตร	กรรมการ
นายรังสรรค์	ชนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายสุลักษณ์	ศิวัักษ์	กรรมการ
นายวิทยา	สุจิตตนารักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นายอุทัย	ดุลยเกษม	กรรมการ
นางปรีดา	เฉลิมเผ่า กอนันตกุล	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

รายนามคณะกรรมการดำเนินงาน
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	ประธาน
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	รองประธาน
นายอาทร	พื้งธรรมสาร	กรรมการ
นายไชยวัฒน์	คำชู	กรรมการ
นายสุวินัย	ภรณ์วลัย	กรรมการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการ
นางสุวรรณา	สถาอนันท์	กรรมการ
นางปรีดา	เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล	กรรมการ
นายสุริชัย	หวันแก้ว	กรรมการ
นายอุทัย	ดุลยเกษม	กรรมการ
นายสัญญาชัย	สุวังบุตร	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการ
นายธำรงค์ศักดิ์	เพชรเลิศอนันต์	กรรมการและเลขานุการ

คำกล่าวต้อนรับของ.

Mr. CHIMAKI KUROKAWA

(Managing Director, THE TOYOTA FOUNDATION)

A National Symposium
"Thailand and Cultural Change"
(15-16 November 1994 at Nongkhai Province)

ท่านผู้มีเกียรติ

ขอท้อนรับท่านเข้าสู่การสัมมนาทางวิชาการครั้งนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มีความร่วมมือปรายเรื่อง วิธีสิ่งเสริมให้เห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท่ามกลางสภาวะแวดล้อมทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในภูมิภาคนี้

มูลนิธิโตโยต้า ได้พยายามที่จะส่งเสริมการวิจัยในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ และเผยแพร่วัฒนธรรมอันล้ำค่าของท้องถิ่นนี้ ในอดีตเราเคยพอใจเพียงแค่นั้น หากในปัจจุบันเรามองเห็นว่า การเติบโตอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจ ได้เข้ามาบดบังและคัดล้างโครงสร้างทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น เราเกรงว่าองค์ประกอบหลักของวัฒนธรรมกำลังจะสูญสลาย เราเกรงว่าหากเราไม่ช่วยมีใครดำเนินการใด เราอาจพลาดโอกาสในการส่งเสริมการวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในภูมิภาคนี้ไปอย่างน่าเสียดาย เนื่องจากเราได้พิจารณาตัวที่จะช่วยอนุรักษ์ และส่งเสริมวัฒนธรรมในสังคมของเรา จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่เราจะต้องสร้างระเบียบใหม่ โดยมีวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบหลักของเอกลักษณ์แห่งชนชาติ

ขณะนี้การประชุมทางเศรษฐกิจของประเทศในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (APEC) กำลังดำเนินการอยู่ในประเทศอินโดนีเซีย เป็นที่ประจักษ์แล้วว่าประเทศที่เรียกว่าพัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐอเมริกา ประเทศในยุโรปและญี่ปุ่น มีความสนใจที่จะมาทำธุรกิจกับประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้นทุกที ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนี้จะทำให้เราได้สัมผัสใกล้ชิดกับประชาคมโลกมากขึ้น จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่สังคมทางเอเชียจะต้องแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนหลังจากที่ถูกครอบงำ โดยความคิดแบบตะวันตกมานานนับปี

ในการประชุมครั้งนี้ข้าพเจ้าหวังว่าจะได้รับพหุทัศนะที่มาจากหลายระดับขึ้นและแนวทางการรักษาระบบสังคมของเรา

ในขณะนี้ โครงการพัฒนาของสหประชาชาติ (UNDP) กำลังเตรียมการที่จะจัดประชุมทางวัฒนธรรมที่ประเทศเคนยาในปี 1995 หัวข้อหลักคือ ความยากจน การว่างงาน และการขยายตัวของสังคม สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาใหญ่สำหรับประเทศทั้งที่กำลังพัฒนาและที่พัฒนาแล้วกำลังประสบอยู่ การแก้ปัญหาจะต้องมองถึงโครงสร้างทางสังคมโดยรวม โดยพิจารณาจากองค์ประกอบทางวัฒนธรรมก่อนอื่น

เป็นที่ประจักษ์แล้วว่าถึงความเจริญทางเศรษฐกิจจะทำให้ชีวิตของเราก็คง ความเจริญนี้
ก่อให้เกิดการรวมตัวของปัญหาสังคมมากมาย เราตระหนักดีว่าทรัพยากรบนโลกนี้มีจำกัดและโลก
ของเรากำลังประสบกับปัญหาสภาวะ และจะมีประชากรบนโลกในอีก 10 หรือ 20 ปีข้างหน้า
ฉะนั้นเราจะต้องจำกัดการเติบโตทางเศรษฐกิจไว้ในขอบเขตที่พอสมควรแก่สภาพแวดล้อมของเรา
จึงหมายความว่าในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจใด เราจะต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม
เป็นสำคัญ นอกจากนี้เรายังจะต้องตระหนักว่าวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญแห่งความอยู่ดีของ
สังคม

จะไม่เกิดประโยชน์ใด หากเราเพียงแต่พร่ำบ่น และวิจารณ์ความเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจและสังคม แทนที่จะเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าเชื่อว่าเราควรสร้างทัศนคติใหม่เพื่อแสดง
ให้เห็นว่าวัฒนธรรมของเรานั้นเป็นลี้ค่าสูงสังคม

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าขอขอบคุณผู้จัดการสัมมนาทางวิชาการครั้งนี้
ดร. ชานุวิทย์ เกษตรศิริ อาจารย์ทรงยศ แวหงษ์ จากมูลนิธิโครงการตำราสังคม-
ศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และ มร. ไคอิชิ มาคิตา จากมูลนิธิไคโยต้า

ขอบคุณ.

Mr. CHIMAKI KUROKAWA.

(Managing Director, THE TOYOTA FOUNDATION)

15 พฤศจิกายน 2537

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"
จัดโดย ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ The Toyota Foundation
และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ระหว่าง 15 -16 พฤศจิกายน 2537 ณ โรงแรมออดีอันน์ จังหวัดหนองคาย

เงื่อนไขวัฒนธรรมในกระแสการเปลี่ยนแปลง

ศ. เสน่ห์ จามริก

เมื่อไม่กี่วันมานี้ รองเลขาธิการคณะกรรมการราชบัณฑิตยสถาน ได้ออกมาแถลงถึงเรื่อง การบัญญัติศัพท์ใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับคำว่า "Globalization" ซึ่งโดยสรุปแล้ว คณะกรรมการบัญญัติ ศัพท์ของราชบัณฑิตยสถานได้ตกลงคัดเลือกให้ใช้คำว่า "โลกาภิวัตน์" แทนคำว่า "โลกานุวัตร" ทั้งนี้ โดยถือเอาจากรากศัพท์สันสกฤต "โลกาภิวัตน์" มีความหมายว่า "การแผ่ถึงกันทั่วโลก การเข้าถึง โลก การเอาชนะโลก" ส่วนคำว่า "โลกานุวัตร" ซึ่งมีที่ใ้ช้อยู่ในพระไตรปิฎก หมายถึง "การประ พฤติตามโลก" นอกจากศัพท์ 2 คำที่ว่านี้แล้ว ยังมีผู้นำเสนอผ่านคอลัมน์ "ข้างวัด" ในหนังสือพิมพ์ สยามรัฐ (27 ตุลาคม 2537) ให้ใช้คำว่า "โลกานุวัฏ" ซึ่งแปลว่า "ความเป็นสภาพกลมๆ หมุนตาม โลก" และเจ้าของคอลัมน์ คือ "ประสก" ก็ออกจะเห็นด้วยว่า ตรงกับคำอังกฤษ "Globalization" โดยแยกคำว่า Global หมายถึง อะไรที่มีพื้นฐานกลมๆ ตรงกับคำบาลีว่า วัฏฏ โภ โลโก แปลว่า โลกกลม

ในทัศนะของผู้เขียน ปัญหาไม่ใช่จะมาพูดถึงการตัดสินใจเลือกใช้คำใดคำหนึ่ง หากแต่ยังมี ประเด็นอันเป็นแก่นสารสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจกัน บทความสั้นๆ ชิ้นนี้ นับเป็นความพยายามส่วน หนึ่งเพื่อจุดประสงค์เช่นว่านี้

วัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลง กับปัญหาเชิงคุณค่า

ผู้เขียนเองไม่ได้มีความรู้สันดานในเรื่องของรากศัพท์บาลีสันสกฤต ก็ต้องขอยกให้เป็นภาระ หน้าที่ของผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญจะว่ากันไป เป็นแต่ว่า นอกเหนือไปจากประเด็นถกเถียงกันในเรื่องของศัพท์แส งถ้อยคำแล้ว กระแสความสนใจในเรื่องนี้ ยังมีนัยสำคัญยิ่งในเชิงวัฒนธรรม คุณค่า และวิถีชีวิตของเรา ทั้งหลาย ผู้ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ผู้ประเสริฐ และเป็นเรื่องซึ่งสมควรจักได้ช่วยกันคิดค้นทำความเข้าใจต่อๆ กันไป ด้วยเหตุนี้ ก่อนอื่นจึงต้องขอแสดงความไม่เห็นด้วยกับทัศนะท่าทีของบรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ มองประเด็นปัญหากันอย่างบิดคืดอวดตา ซึ่งไม่ชวนให้เกิดการร่วมคิดค้นแสวงหากันอย่างสร้างสรรค์เลบ ดังเช่นที่ปรากฏคำสัมภาษณ์โต้ตอบกันในหน้าหนังสือพิมพ์ ผู้จัดการรายวัน (26 ตุลาคม 2537) :

ดร.บุญพอกษ์ จาตุมาระ (นายกราชบัณฑิตยสถาน) : "อันนี้ต้องเข้าใจด้วยว่า คำ ว่า โลกานุวัตร เป็นภาษาที่เราใช้กันอยู่ในทางศาสนา มีในพจนานุกรมมานาน เติมทีแล้ว..."

"ท่านชัยอนันต์ ท่านไปจะบอกว่า Globalization เข้าก็ไปพลิกพจนานุกรม แล้วไปเจอคำว่า โลกานุวัตร ท่านก็เลยชอบใจ ก็เลยเอามาใช้แล้วบอกว่า เป็น Globalization มันผิดตรงนี้ล่ะครับ เพราะฉะนั้นคำว่า โลกานุวัตร จึงไม่ตรงกับ คำว่า Globalization ในภาษาอังกฤษ"

ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช (ราชบัณฑิต) "ผมไม่ได้คัดค้าน เพราะใครจะทำอะไร ก็ เป็นเรื่องของเขา แต่ผมก็จะใช้คำว่า "โลกานุวัตร" หรืออาจจะ เป็น "โลกานุวัต" อย่างที่ผมใช้ของผมนู่นต่อไป เพราะผมคิดของผมขึ้นมาเอง คุณบุญฤทธิ์ เข้าใจผิด คิดว่า ผมเปิดเอาจากพจนานุกรม แล้วใช้ผิดความหมาย"

ในระดับสื่อมวลชน ซึ่งนับวันจะมีบทบาทสำคัญยิ่งๆ ขึ้นต่อการศึกษาหาความรู้ของสาธารณชน ในยุคข้อมูลข่าวสาร ทักษะท่าทีที่จะสุดโต่งโน้มรับศัพท์บัญญัติกันโดยปราศจากข้อกังขาใดๆ สมกับที่นัก วิชาการฝรั่งเศสหนึ่งเคยตั้งสมญาสังคมไทยไว้ว่า เป็นสังคมราชการ ดังเช่นที่มีคอลัมน์หนังสือพิมพ์ฉบับ หนึ่งถึงกับพาดหัวตัดสินเอาไว้ก่อนเลยว่า "ลาก่อน...โลกานุวัตร" ! (ไทยรัฐ 25 ตุลาคม 2537) ซึ่งคงจะแปลความได้ว่า "โลกานุวัตร" กลายเป็นคำไม่ถูกต้องไปแล้ว คำที่ถูกและตรงภาษาฝรั่งคือ "โลกาภิวัตน์" เพราะว่าทางราชการบอกว่า เป็นเช่นนั้น เช่นนั้น ! ไม่ทราบว่าเป็นส่วนหนึ่งของ วัฒนธรรมไทยด้วยหรือเปล่า? และถ้าเป็นเช่นนั้น บทบาทของสื่อมวลชนในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงก็เป็นสิ่ง น่าคิด รวมทั้งบทบาทของกลุ่มชน "ผู้มีการศึกษา" อื่นๆด้วย

ประเด็นก็คือว่า สำหรับในกรณีเกี่ยวเนื่องกับศัพท์ 2 คำนี้ ทั้งสองฝ่ายต่างมีส่วนถูก และมี ส่วนคลาดเคลื่อนด้วยกันทั้งคู่ ปัญหาอยู่ที่ว่า ต่างฝ่ายจะใช้ภูมิปัญญาที่จะช่วยกันมองและเข้าใจให้ทะลุ ถึงสภาพความเป็นจริงกันหรือไม่ อย่างไร เปรียบเสมือนด้านหัวและด้านก้อย ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็น เทรียงอันเดียวกัน ปัญหาวิวาทะเรื่อง "โลกาภิวัตน์" กับ "โลกานุวัตร" นี้ทำให้ชวนนึกถึงสมัยผู้เขียนยัง เรียนหนังสือที่โรงเรียนเตรียมปัญญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ได้อ่านนิทานภาษาอังกฤษ เรื่องอัศวินขาวกับอัศวินดำ ทั้งสองต่างควมมำคู่ซึ่งมาจากทิศทางตรงกันข้ามกัน ต่างมาถึงจตุรัสแห่งหนึ่ง มีอนุสาวรีย์ ตั้งตระหง่านอยู่ตรงข้างหน้า อัศวินขาวก็อุทานด้วยเสียงอันดังตามวิสัยของอัศวินใหญ่โตว่า แผ่นจารึกเป็นสีทองอร่ามงามยิ่งนัก ส่วนอัศวินดำกลับโต้แย้งว่า ไม่ใช่ ไม่ใช่สีทอง หากแต่เป็นสีเงินซึ่ง งดงามตระการตายิ่งนักในทำนองเดียวกัน ทั้งสองอัศวินโต้แย้งวิวาทะกันรุนแรงขึ้นๆ จนถึงกับรีไต่เข้าต่อกัน ต่างได้รับบาดเจ็บสาหัสด้วยกันทั้งคู่ ครั้นเห็นคเหน้อยหนักเข้า ต่างก็ไต่ซัดโซเซไปมาในบริเวณอนุสาวรีย์นั้น เพียงครู่เดียวต่างก็ได้พบว่า แผ่นจารึกที่ถกเถียงกันอย่างเอาเป็นเอาตายนั่น ที่แท้ก็มีทั้งสี เงินและสีทอง เพียงแต่อยู่คนละด้านเท่านั้นเอง นิทานเรื่องนี้จะสอนให้เราเรียนรู้อะไรขึ้นมาบ้างนั้น ก็ขอให้อยู่ในวิจรรณาญาณตามอัธยาศัยของผู้อ่าน

ฉันใดก็ฉันนั้น ในเรื่องของกระแสการเปลี่ยนแปลงอันเป็นธรรมชาติของชีวิตและโลก และในกฎของความเป็นธรรมค่านี้องค์ความคิด ความเชื่อ และการกระทำของมนุษย์ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องเป็นแรงผลักดันและขับเคลื่อนที่สำคัญยิ่ง ประวัติศาสตร์การปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเป็นเครื่องชี้วัดถึงความเป็นจริงข้อนี้ เราพูดกันมานาน โดยเฉพาะในแวดวงวิชาการไทยถึงกระแสการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงคลื่นลูกที่หนึ่ง - สอง - สาม ดังที่แอลวิน ทอฟเฟเลอร์ ได้พรรณนาไว้ จนตามมาด้วยกระแสคลื่นลูกที่สี่ในปัจจุบันนี้อันเป็นยุคทำลายตนเองของมนุษย์ในความปรวิติของ นพ.ประเวศ วะสี แต่เรามักโน้มเอียงที่จะยึดถือเอาสิ่งเหล่านี้เป็นเสมือนกฎแห่งความเที่ยงแท้แน่นอน ซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้โดยตลอด เรายังไม่รู้จักที่จะแยกแยะระหว่างกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงอันพึงมีอยู่ และเป็นไปตามธรรมชาติของชีวิตและโลก กับประเด็นปัญหาความเป็นจริงอีกด้านหนึ่งที่ว่า การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากน้ำมือการกระทำของมนุษย์เอง จะพึงมีการกำกับควบคุมให้เป็นไปในทางสร้างสรรค์กันอย่างไร แทนที่จะปล่อยให้เป็นการลิดรอนทำลายอย่างเช่นที่กำลังเป็นอยู่ขณะนี้ ในแต่ละจังหวะขั้นตอนของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงชีวิตมนุษย์และสังคมจะเข้าสู่จุดทางสองแพร่งเสมอ ในอันที่จะเลือกเอาระหว่างแนวทางที่สร้างสรรค์ หรือว่าลิดรอนทำลาย

ในประเด็นตรงนี้เองที่คำศัพท์อย่างเช่น "โลกาภิวัตน์" และ "โลกาวัตร์" เข้ามามีส่วนผูกพันอยู่กับปัญหาวิจจัยเชิงคุณค่า และวัฒนธรรม ในฐานะที่ผูกพันอยู่โดยตรงกับความคิดความเชื่อ และการกระทำของมนุษย์ แล้วการกระทำของมนุษย์ก็มีไว้จะเป็นเพียงเรื่องของเฉพาะส่วนบุคคลหรือปัจเจกเท่านั้น หากแต่ในขณะเดียวกันยังส่งผลกระทบก่อให้เกิดปัญหาสัมพันธ์ภาพทางสังคมขึ้นระหว่างผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ หรือรับผลการกระทำนั้นๆ เมื่อมองจากแง่ของความเป็นจริงสองด้านเช่นนี้แล้ว ทั้งคำว่า "โลกาภิวัตน์" และ "โลกาวัตร์" จึงให้ความหมายอยู่ในตัวเอง รวมทั้งมีส่วนเสริมและเกี่ยวเนื่องต่อกัน ความหมายของคำแรกนั้นตรงกับ "การเอาชนะโลก" หรืออีกนัยหนึ่งเป็นฝ่ายกระทำ ในขณะที่คำหลังให้ความหมายถึง "การประพฤติดตามโลก" หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นฝ่ายถูกกระทำ สรุปแล้วกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกซึ่งอุบัติขึ้นสืบเนื่องจากการปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีในประวัติศาสตร์อันยาวนานของมนุษย์ จึงมิใช่เป็นแต่เพียงปรากฏการณ์หมุนเวียนตามสภาพกลมๆ ตามธรรมชาติทางกายภาพของโลกเท่านั้น หากยังมีส่วนสัมพันธ์อยู่อย่างลึกซึ้งกับความคิดและการกระทำของมนุษย์ดังกล่าวข้างต้น

ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างความคิดกับการกระทำ พึงเป็นที่เข้าใจได้ ดังที่ยืนยันเป็นหลักวิเคราะห้ไว้อย่างรัดกุม ในพุทธศาสนาที่ว่า "ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ" และใจหรือความคิดของมนุษย์นี้เองก็มิได้อุบัติขึ้น หรือมีอยู่ดำรงอยู่ในสุญญากาศ หากแต่เป็นผลขององค์ความรู้ อันประมวลขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของคนในสังคม และทั้งหมดประกอบกันเป็นภาพรวมของความรู้ ความเชื่อ และค่านิยม รวมทั้งเทคนิคต่างๆ ซึ่งโธมัส คูณ นักฟิสิกส์ รวม

เรียกว่า กระบวนทัศน์ อันเป็นตัวกำกับการกระทำและกระแสนการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายในชีวิตสังคมมนุษย์

รวมความแล้ว กระแสนการเปลี่ยนแปลงของโลก จึงมีนับเป็นทั้งด้าน "โลกาภิวัตน์" และด้าน "โลกานุวัตร" ศัพท์ทั้งสองคำใช้ได้ เพียงแต่ในความหมายที่แตกต่างกันตามกาลเทศะดังกล่าว ข้อสำคัญที่พึงตระหนักกันไว้เสมอ ก็คือว่า เรื่องของกระแสนการเปลี่ยนแปลงโลกมิใช่เป็นเพียงแต่เรื่องของการหมุนเวียนเปลี่ยนไปอย่าง เป็นกลาง และปลอดจากนัยเชิงคุณค่า ทำนองเดียวกันกับที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอันเป็นตัวขับเคลื่อนกระแสนการเปลี่ยนแปลงไม่ใช่เรื่องของความเป็นกลาง และปลอดจากนัยเชิงคุณค่าอย่าง ที่อยากจะอ้างอิงกันนัก ประเด็นอยู่ที่ว่า เราจะแยกแยะทำความเข้าใจถึงกระแสนการเปลี่ยนแปลงตามความเป็นจริงกันอย่างไร นอกเหนือไปจากข้อถกเถียงยึดติดกันในเรื่องของศัพท์แสงอันปราศจากชีวิต

วัฒนธรรม "เอาชนะโลก"

สังคมวัฒนธรรมไทย ก็เป็นเช่นเดียวกันกับสังคมวัฒนธรรมนอกตะวันตกอื่นๆ ได้ตกเป็นเป้าของการหมายครองจากมหาอำนาจอุตสาหกรรม ประวัติศาสตร์จักรวรรดินิยมในฐานะ "ฝ่ายกระทำ" และอาณานิคมในฐานะ "ฝ่ายถูกกระทำ" เป็นเรื่องที่ซ้ำซึ่งกันโดยทั่วไปอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำอะไรอีกในที่นี้ เมื่อมองย้อนไปในประวัติศาสตร์ช่วงศตวรรษครั้งที่ผ่านมานี้ ก็ย่อมจะเห็นกันได้ว่า กระบวนการ "โลกาภิวัตน์" และ "โลกานุวัตร" ไม่ใช่เป็นของใหม่อะไรเลย หากได้อุบัติขึ้นและดำเนินอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดตราบนานเท่าทุกวันนี้ แม้ว่ารูปแบบหน้าตา และวิธีการจะได้ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ปรับเปลี่ยนจากยี่ห้อ "จักรวรรดินิยม" มาเป็นยี่ห้อ "ระเบียบโลกใหม่" ซึ่งก็ยังคงวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของ "ฝ่ายกระทำ" ผู้ครองอำนาจเหนือ "ฝ่ายถูกกระทำ" ดังเช่นที่เคยเป็นมาแต่ดั้งเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง

มองในแง่ของความเป็นจริงข้อนี้แล้ว การที่คิดอ่านนำเอาศัพท์ภาษาไทยมาให้ได้ขบคิดกัน คือ ทั้ง "โลกาภิวัตน์" และ "โลกานุวัตร" จึงนับเป็นคุณประโยชน์อย่างเอนกอนันต์ อย่างน้อยก็ช่วยให้เกิดสังวรและรู้จักแยกแยะกันเสียบ้างว่า อะไรเป็นอะไร และสังคมวัฒนธรรมไทยต้องตกอยู่ในสถานะตกต่ำอย่างไร ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของโลก แล้วเรื่องของความตกต่ำทางสังคมวัฒนธรรมก็ไม่ใช่เป็นแต่เพียงเรื่องของรูปแบบศิลปประเพณีสวยงามๆ เท่านั้น หากยังกินความเข้าไปถึงเศรษฐกิจการเมือง และจิตวิญญาณของประชาชนคนไทยโดยส่วนรวม ศัพท์ภาษาอังกฤษ "Globalization" ที่ดูจะนิยมชมชื่นกันนักหนา ใช้กันคำๆเดียว แต่ก็ตีคลุมชวนให้เห็นถึงมกกันไปหมด ช้ายังมีทั้งบรรดา "ผู้รู้" และสื่อมวลชนค่ายโลกานุวัตรพากันเป็นลูกคู่เสนอสนองขานรับกันอย่างสนิทแน่นแฟ้น แสดงให้เห็นถึงสภาวะ

ความแปลกแยก ที่กำลังอุบัติขึ้นอย่างน่ากลัว ภายในสังคมวัฒนธรรมไทยของเราเอง รัฐไทยไม่ได้หายไปไหนเลยอย่างที่ ดร. เกษียร เตชะพีระ กล่าวขวัญถึงในบทความชุดเรื่อง "รัฐศาสตร์ไทยยุคโลกานุวัตร... ศาสตร์ที่นับวันไร้รัฐ" เป็นแต่ว่า "โลกานุวัตร" ของ "ฝ่ายถูกกระทำ" คือสังคมวัฒนธรรมไทย ได้พัฒนาเข้าถึงจุดที่ชนชั้นนำของไทยเราเองกำลังแปลกแยกตนเองรวมเข้ากับวัฒนธรรมฝ่าย "เอาชนะโลก" กระทำการต่อมวลชนคนไทย และพื้นแผ่นดินอันประเสริฐล้ำมิได้ นี่ก็เป็นสภาวะอีกด้านหนึ่งของโลกานุวัตรไทย ซึ่งยังจะต้องขยายความกันอีกในตอนหลัง

ในเมื่อ "โลกานุวัตร" หรืออีกนัยหนึ่งวัฒนธรรม "เอาชนะโลก" กำลังแผ่ขยายลูกกลมแพร่เชื้อก่อหวอดขึ้นถึงภายในชาติบ้านเมืองเช่นนี้ จึงน่าที่เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับเรื่องของ "โลกานุวัตร" กันบ้างตามสมควร ก่อนที่จะวกกลับมาพิจารณาถึงเนื้อหาสาระของโลกานุวัตร จากแง่มุมของสังคมวัฒนธรรมไทยในฐานะ เป็นฝ่ายถูกกระทำ

ความจริงมีอยู่ว่า แนวทางและแบบแผนการพัฒนาเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย นับตั้งแต่เข้าสู่ยุคเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และต่อเนื่องมาสู่ยุคเร่งรัดพัฒนาในปัจจุบัน ล้วนแต่อาศัยรากฐานความคิดอันมีต้นกำเนิดมาจากวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ และอุตสาหกรรมอันบิดเบือนแปลกแยกของตะวันตกเป็นหลักใหญ่ นี่เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์อันมีมายาวนานของอารยธรรมตะวันตกหลังจากการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งน่าจะได้มีการศึกษาหาความเข้าใจกันอย่างถ่องแท้เสียทีในแวดวงวิชาการ และปัญญาชนไทย ไม่ใช่ว่าจะเอาแค่มีวาทะถ้อยคำอันชวนเชื่อที่ เป็นตะวันตกไปเสียหมด อย่างที่เป็นอยู่ ที่กล่าวเช่นนั้น ไม่ใช่จะมาชักชวนให้พากันปฏิเสธหรือต่อต้านทุกสิ่งทุกอย่างของตะวันตก หามิได้เลย เป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้วว่า อารยธรรมตะวันตกเป็นบ่อเกิดส่วนสำคัญของความสำเร็จและก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และวิทยาการของโลก แต่ในขณะที่เดียวกัน ภายใต้ความสำเร็จและก้าวหน้าอันนั้นเอง ก็ต้องถูกกำกับไว้ด้วยวัฒนธรรมการเรียนรู้ ซึ่งยังผลให้เกิดองค์ความรู้และโลกทัศน์ที่แยกส่วน เสมือนหนึ่งว่า โลกเป็นเพียงเครื่องบนคัลโกอันประกอบไปด้วยชิ้นส่วนต่างๆ ที่แยกแยะออกจากกันได้ ในประการสำคัญองค์ความรู้และโลกทัศน์เช่นนี้ยังอิงอาศัยอยู่กับหลักความคิดทางทฤษฎีที่ผิดๆ อีกอย่างน้อย 3 ประการใหญ่ๆ คือ

- ในประการแรก ลัทธิความเชื่อที่ว่า มนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติ และโดยนัยนี้ ธรรมชาติจึงเท่ากับถูกตีค่าลงเป็นเพียงวัตถุหรือแหล่งวัตถุดิบที่มีอยู่สำหรับนำมาใช้เพื่อสร้างผลกำไรสูงสุดให้กับบรรดานักลงทุนทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่เรียกขานอย่างโก้หรูในเชิงวิชาการว่า "การจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ" และตลาดเสรี

- ประการที่สอง ทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาวินเกี่ยวกับ "ความอยู่รอดของผู้แข็งแรงเหมาะสมที่สุด" ถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างอิงเชิงวิทยาศาสตร์สนับสนุนให้เกิดความหลงเชื่อทางสังคมวัฒนธรรมว่า ในเวทีการแข่งขันช่วงชิง ใครก็ตามที่อยู่รอดย่อมเป็นผู้แข็งแรงและเหมาะสมที่สุด ซึ่งทั้งหมดถือเป็นกระบวนการคัดเลือกตามกฎธรรมชาติ และเพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ชอบธรรมและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ทั้งหมดนี้ เมื่อแปลความออกมาสู่ภาคปฏิบัติทางธุรกิจแล้ว ก็หมายความว่า กลุ่มผู้ที่ร่ำรวยและทรงอำนาจที่สุดเท่านั้นที่ เป็นผู้แข็งแรงเหมาะสมและควรแก่ยกย่องเชิดชูที่สุด ในขณะที่มวลชนที่อ่อนแอและอยู่นอกภาคอุตสาหกรรมจะต้องถูกจัดออกไป หรือไม่ก็ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจครอบครองของผู้ที่แข็งแรงเหมาะสมที่สุด

- และประการที่สาม การเอาชนะเหนือทั้งธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ ประกอบกันให้พื้นฐานความคิดผิดๆ เกี่ยวกับความหมายของสิ่งที่เรียกว่า "ความก้าวหน้า" ซึ่งตามนัยแห่งความคิดเช่นว่านี้ ความเสื่อมทรามที่บังเกิดต่อธรรมชาติก็ คือ การใช้อำนาจครอบครองเหนือชีวิตมนุษย์ที่ล่าหลังกว่าก็กลายเป็นเรื่องที่ถูกต้องและชอบธรรม ทั้งในแง่ของวิทยาศาสตร์และศีลธรรม

หลักวิชาการและความคิดความเชื่ออันผิดเพี้ยนเช่นว่านี้ ยังคงสืบทอดต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน และมีที่กล่าวว่าจะเป็นตัวกำกับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอยู่ต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ทั้งหมดเหล่านี้ คงจะพอช่วยชี้ให้เห็นถึงว่า แนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่มุ่งเพื่อการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลัก ดังที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ เป็นไปเพื่ออะไรกันแน่ และจะส่งผลกระทบร้ายแรงอย่างไร ต่อทั้งเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ แม้แต่สันคปาปาจอห์น พอล ที่สององค์ปัจจุบันเอง ก็ยังทรงเตือนให้ตระหนักถึงภัยคุกคามของ "ลัทธิทุนนิยมสุดขั้ว" และกลไกตลาดอย่างที่กำลังเชิดชูงูซำกันอยู่ทั่วโลกขณะนี้

วัฒนธรรม "ประพาศิตความโลก"

ศาสตราจารย์มิลตัน ฟรีดแมน แห่งมหาวิทยาลัยชิคาโก ผู้ได้รับการยกย่องว่า เป็นเจ้าตำหรับลัทธิทุนนิยมยุคปัจจุบัน เคยกล่าวเอาไว้ถึงว่า ระบบทุนนิยมจำเป็นต้องอาศัยสัญญาความโลกของมนุษย์เป็นแรงกระตุ้นผลักดัน ประเด็นอยู่ที่ว่าจะต้องจัดระเบียบองค์การสังคมกำกับควบคุมให้สัญญาความโลกอยู่ในความสมดุล ความข้อนี้อาจฟังดูสมเหตุสมผลดี เพราะถึงอย่างไรเสีย ความโลก โกรธหลง ก็มีติดตัวอยู่ในธรรมชาติมนุษย์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ก็สมควรจะได้รับการกระตุ้นส่งเสริมให้เป็นแรงพลังเร่งการเติบโตสูงสุดทางเศรษฐกิจ เพื่อว่าจะได้มีโอกาสตัดดวงผลประโยชน์ และความสุขสะดวงของชีวิตอย่างเต็มกำลังความสามารถสูงสุดของมนุษย์ ความโลก การแข่งขันช่วงชิง ความอยู่รอด และปัจเจกนิยมตามแบบฉบับตัวใครตัวมัน จึงเป็นเกณฑ์วัดคุณค่าของสังคมโลกภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ หรือ

วัฒนธรรมเอาชนะโลกอยู่ในทุกวันนี้

ถ้าเราไม่คิดถึงยัคติที่อยู่ในเรื่องของอัตราและอำนาจผลประโยชน์กันจนเกินไปแล้ว คงจะไม่เป็นการยากที่จะมองเห็นได้ว่า ลัทธิเศรษฐกิจการเมืองเช่นนี้เป็นตรรกะที่มุ่งเห็นแก่ผลประโยชน์สูงสุดเฉพาะตัว เฉพาะหน้าในปัจจุบัน ขาดความคำนึงถึงหลักประโยชน์ส่วนร่วมของเพื่อนมนุษย์ และความยั่งยืนของธรรมชาติแวดล้อม ดังนั้น จึงไม่อาจทำหน้าที่เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ลำพังทุนนิยมเอง อาจไม่ถึงกับสุดชั่วสุดโหดเช่นนี้ หากแต่ว่าเป็นเรื่องของทุนนิยมที่ตกอยู่ภายใต้กระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยม อันเป็นผลสืบเนื่องมาแต่การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีดังกล่าวข้างต้น

ทั้งหมดนี้ คือสภาวะของโลกานุวัตร กล่าวคือสภาวะของฝ่ายถูกกระทำตามที่เป็นอย่างและกำลังจะยิ่งทวีความเข้มข้นรุนแรงในสังคมไทยปัจจุบันนี้ โดยนับนี้ โลกานุวัตร หรือประหลูติตามโลก จึงไม่แตกต่างอะไรกับการเข้าสู่กระแสของความเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรมนั่นเอง ในสังคมไทยเรา เรามีความภาคภูมิใจกันนักหนาในความเป็นไทและในภูมิปัญญาสามารถช่วยให้ประเทศชาติรอดพ้นจากความเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก แต่เราไม่สู้จะเฉลียวหรือตระหนักกันว่า โดยแท้จริง สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของไทยเรา ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากประเทศเพื่อนบ้านของเราเท่าไรนัก ข้อนี้ได้มีงานเขียนทางวิชาการให้บรรดาธิบายกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้ว จะไม่ขอกล่าวซ้ำอะไรให้มากไปกว่านี้ ถึงอย่างไร ในยุคจักรวรรดินิยมอันเป็นช่วงที่โลกาภิวัตน์ยังไม่ได้แผ่ขยายถึงขั้นทะลุลงทางเศรษฐกิจลงไปถึงชนบทอย่างเบ็ดเสร็จ สังคมวัฒนธรรมไทยก็ยังพอจะมีภูมิคุ้มกันด้านการครอบงำทางวัฒนธรรมอยู่พอสมควร ประกอบด้วยแรงกระแสนิยมในภูมิภาคเอเชียช่วยเป็นแรงสกัดกั้นอยู่ แต่ครั้นมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จักรวรรดินิยมเดิมได้จำแลงแปลงกายมาเป็น "ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศใหม่" และต่อมาตั้งชื่อกันให้กระต๊ากคึกคึกขึ้นว่า "ระเบียบโลกใหม่" พร้อมกับการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมผ่านจากช่วงทดแทนการนำเข้าเข้าสู่เพื่อการส่งออก การลงทุนทั้งไทยและต่างประเทศสัมพันธ์เชื่อมโยงกันกว้างขวางและเข้มข้นขึ้น เกิดเครือข่ายโยงใยของกลุ่มทุนและชนชั้นกลาง ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็ว ถึงตอนนั้นภูมิคุ้มกันทางสังคมวัฒนธรรมไทย ก็เริ่มหดหายไปอย่างรวดเร็วในทำนองเดียวกัน สถานะความเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่เป็นที่กระจำจัดขึ้นเป็นเงาตามตัวตามสภาวะความล่มสลายของชุมชนชนบท

ถึงตรงนี้ อาจมีคำถาม 2 ประการเกี่ยวกับปัญหาความเป็นอิสระทางวัฒนธรรม และสิทธิมนุษยชนของไทย คือ ประการแรก เราจะสามารถจัดระเบียบองค์การสังคมเพื่อตีกรอบให้สัญชาติญาณความโลภของทุนนิยมอุตสาหกรรม อยู่ในความสมดุลได้หรือไม่ อย่างไร และคำถามอีกประการต่อมา เราจะสามารถฟื้นฟู และดำรงภูมิคุ้มกันทางสังคมวัฒนธรรมอันมีมาแต่อดีตขึ้นมาได้หรือไม่ อย่างไร ความจริงคำถาม-คำตอบ 2 ด้านนี้เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน และที่สำคัญก็คือ ทั้งสองด้านประกอบกันเป็น

เงื่อนไขทางวัฒนธรรม ที่จะจรรโลงภารกิจการพัฒนาให้เป็นไปอย่างยั่งยืน รวมทั้งกระจายสิทธิและประโยชน์สุขอันพึงมีพึงได้โดยถ้วนหน้า แทนที่สภาพความแตกแยกแบ่งภาคแบ่งส่วน เป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างเช่น ที่กระทำและถูกกระทำกันอยู่ในทุกวันนี้

ว่ากันถึงคำถามประการแรกเสียก่อน เกี่ยวกับการจัดระเบียบองค์การสังคมเพื่อรักษาความสมดุลของสัญญาประชาคมความโลภของมนุษย์ภายใต้ทุนนิยมอุตสาหกรรม ในด้านนี้ ผู้เขียนออกจะสิ้นหวังจากโครงสร้างอำนาจสังคมการเมืองไทย ซึ่งโน้มเอียงที่มุ่งแต่จะตอบสนองศูนย์อำนาจเศรษฐกิจโลกอื่นๆ ขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้ในนามของการค้าและตลาดเสรี ซึ่งจริงๆ แล้วตกอยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลครอบครองของมหาอำนาจอุตสาหกรรมเพียงไม่กี่ประเทศ แนวโน้มเอียงเช่นว่านี้ เริ่มมีมาตั้งแต่ครั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหาร ขึ้นเถลิงอำนาจเมื่อปี พ.ศ. 2500-2501 จากนั้นก็จัดการวางแผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจไปสู่ทิศทางของโลกาภิวัตน์ พร้อมกับสร้างกำลังคนสาขาวิชาการต่างๆ เพื่อตอบสนองเป้าหมายที่ว่านี้ ระบบการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมจนถึงอุดมศึกษา เพื่อสร้างกำลังคนในสาขาวิชาต่างๆ ตลอดจนการให้ทุนไปศึกษาและฝึกงานดูงานต่างประเทศ ก็ถูกหลอมให้คล้อยตามจุดมุ่งหมายทำนองเดียวกัน การดำเนินงานพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์เป็นไปด้วยความราบเรียบภายใต้ร่มเงาของเผด็จการทหาร จนกระทั่งเมื่อกลุ่มทุนและชนชั้นกลางภาคเอกชน ขยายตัวเติบโตขึ้นกลายเป็นพลังแข็งข้อต่อต้านทั้งเผด็จการทหาร และอำนาจนิยมของระบบราชการ เหตุการณ์อย่างเช่น 14 ตุลาคม 2516 ตลอดจนมาถึง "พฤษภาทมิฬ" เมื่อ 2-3 ปีที่แล้ว เป็นภาพสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจภายในสังคมวัฒนธรรมไทย กำลังคนจากกลุ่มทุน สถาบันการเงิน การธนาคาร นักบริหาร "มืออาชีพ" ตลอดจนกลุ่มขุนนางนักวิชาการ เริ่มก้าวเข้าสู่กระบวนการทางการเมือง และเวทีอำนาจแผ่ขยายออกไปตามลำดับ เป็นการตอบข้อความต่อเนื่องในทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับกระแสโลกาภิวัตน์ จากศูนย์อำนาจภายนอก ดังที่บรรดานักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำของไทย มักอุปมาอุปไมยอยู่เนืองๆ ว่า เปรียบเสมือนฝูงห่านที่บินตามๆ กันไป เริ่มจากญี่ปุ่นเป็นชาติแรกของเอเชีย ที่เจริญรอบตามตะวันตก จนสามารถไต่เต้าขึ้นสู่สถานะมหาอำนาจอุตสาหกรรมระดับโลก ถัดมาก็เป็นกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่อย่างเช่น เกาหลีใต้ ไต้หวันฮ่องกง และสิงคโปร์ ประเทศไทยเราก็ดึงตนเป็นฝูงห่านที่กำลังบินไปในทิศทางสู่เป้าหมายอันเดียวกัน

ทั้งหมดนี้ประกอบเป็นโลกทัศน์ ภายในแวดวงของกลุ่มชนชั้นนำตามแบบฉบับของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ มุ่งแต่ประพฤติก้อยตามแทบทุกสิ่งทุกอย่างที่กำหนด และกำกับมาจากศูนย์อำนาจเศรษฐกิจการเมืองภายนอก ซึ่งกระทำกร "โลกาภิวัตน์" ในนามของ "ระเบียบโลกใหม่" เพื่อการแผ่ขยายและเอาชนะโลก แล้วในสัมพันธภาพของฝ่ายกระทำต่อฝ่ายถูกกระทำ ในยุคระเบียบโลกใหม่นี้ ก็แทบจะไม่จำเป็นต้องอาศัยใช้กำลังรุนแรงอะไรเสมอไป เนื่องจากว่าฐานความคิดความเชื่อได้รับการปลูกฝังอบรมมาเป็นอย่างดีแล้วจากระบบการศึกษาแผนใหม่ อันถือเป็นสากล ซึ่งชวนให้คนส่วนใหญ่ใฝ่ฝัน

แสวงหา

ทราบเท่าที่โครงสร้างอำนาจและกระบวนการตัดสินใจตั้งแต่ตอบสนองศูนย์อำนาจภายนอก ดังกล่าว ตราบนั้น ความคาดหวังที่จะได้เห็นการจัดระเบียบองค์การสังคม เพื่อรักษาคู่แห่งสัญญา- ญาณความโลกของมนุษย์ ก็แสนจะริบหรี่เต็มที และแนวโน้มก็จะเป็นเช่นนั้นจากสภาพการณ์ที่สถาบันอำ- นาจรัฐ ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิครอบครองของพลังธุรกิจการเงิน และนักบริหาร "มืออาชีพ" เกือบโดยสิ้น- เเชิงอยู่ในขณะนี้ พุคกันเฒ่าในภาษาเศรษฐศาสตร์ นี่คือการที่สังคมวัฒนธรรมไทยต้องจ่าย เพราะ "การประ- พุทธิตามโลก" ในหมู่ชนชั้นนำของไทยเราเอง

สำหรับคำถามลำดับถัดไปเกี่ยวกับภูมิคุ้มกันของสังคมวัฒนธรรมไทยต่อเชื้อไวรัสทางวัฒนธรรม ซึ่งชนชั้นนำเป็นผู้แพร่เข้ามานั้น นับเป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะในยามที่โลกกำลัง ต้องเผชิญกับวิกฤตปัญหาความยากจน และความเสื่อมทรามของธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งก็เป็นผลจากการพัฒนา ตามกระแสโลกาภิวัตน์ดังกล่าวมานั่นเอง และซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงเกิดกระแส แสวงหาเลือกการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน และในจุดของการแสวงหาเลือกนี้ วัฒนธรรมชนบทน่าจะ เป็น คำตอบส่วนหนึ่งเท่าที่พอจะมองเห็นกันได้ท่ามกลางความมีดমন และขุมนุ่นวุ่นวายของการต่อสู้ขับเคี่ยว กันอย่างไม่ลดละบนเวทีเศรษฐกิจโลก ถึงตรงนี้ เราคงต้องทำความเข้าใจกันบ้างเล็กน้อยถึงคุณค่า ความสำคัญของวัฒนธรรมชนบท ซึ่งต้องจำนงค์ต่อกระแสเปลี่ยนแปลงตลอดมาทั้งภายใต้โลกาภิวัตน์ และ โลกานุวัตร

ชนบทไทย ก็เช่นเดียวกับกับภูมิภาคเขตร้อนอื่นๆ ของโลก ได้ชื่อว่า เป็นดินแดนแห่งวัฒน ธรรมและศาสนาประเพณีอันหลากหลาย แต่ทว่าในความหลากหลายนี้เอง แต่ละชุมชนต่างก็มีโลกทัศน์ร่วม กันซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิถีแห่งญาณสามารถบรรลุถึงความรู้อย่างเป็นองค์รวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักความจริงที่ว่า คนเราล้วนแต่เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล และไม่อาจแบ่งส่วนแยก ส่วนออกจากกันได้ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อธรรมชาติ หรือของมนุษย์ต่อเพื่อนมนุษย์ ด้วยกันก็ตาม ความรู้ถึงความจริงอย่างเป็นองค์รวมเป็นสิ่งที่ฝังรากอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ชนบท ซึ่งสั่งสมกันมาเป็นเวลาอันยาวนานหลายชั่วคน พิเคราะห์ในแง่นี้ วัฒนธรรมประเพณีจึงไม่ใช่ เรื่องของความหลงเชื่อ หรือปราศจากความเป็นเหตุเป็นผล หากแต่แฝงไว้ด้วยภูมิปัญญา และกระบวนการ เรียนรู้อันทรงค่า ฟริทซ์ จ็อบ คอปร้า นักฟิสิกส์ ได้ยืนยันเปรียบเทียบให้เห็นถึงว่า ทางด้านวิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์เองก็ต้องผ่านการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงเชิงหลักคึกคามากหลายต่อหลายครั้งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 นี้ จึงได้ค้นพบถึงข้อจำกัดมากมายหลายประการในโลกทัศน์แบบกลไกและแยกส่วนแบ่งส่วนของยุคก่อน ทำให้สามารถล่วงรู้ถึงโลกทัศน์แบบนิเวศ ซึ่งมีส่วนละม้ายคล้ายคลึงเป็นอย่างมากกับโลกทัศน์ในวัฒนธรรม ประเพณี หรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ข้อค้นพบใหม่ทางวิทยาศาสตร์ที่สักระหว่างนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นชัดเจนว่า บรรดาข้ออ้างอิงถึงความเป็นวิทยาศาสตร์และความชอบธรรมของโลกาภิวัตน์เพื่อ "การเอาชนะโลก" นั้น โดยแท้จริงได้ถูกหักล้างในเชิงทฤษฎีวิชาการมานานแล้ว ท้ายที่สุดหลงเหลืออยู่คงเป็นแต่เพียงเรื่องของอัศตคา และอำนาจผลประโยชน์เฉพาะหน้า เฉพาะตัวเท่านั้น อำนาจอันปราศจากฐานความชอบธรรม คือความเป็นจริง บ่อมไม่ต่างอะไรนักกับอำนาจดิบ และเพราะฉะนั้นบ่อมไม่อาจที่จะจรรโลงชีวิตสังคมและโลกให้ยืนยงสถาพรอย่างแท้จริง ภายในกรอบสังคมวัฒนธรรมแบบนี้ การศึกษา การวิจัย และพัฒนา ตลอดจนกิจกรรมวิชาการทั้งหลาย รุ่งแต่จะเป็นเครื่องตอกย้ำอวิชชาและมิจฉาทิฐิ เป็นอันตรายต่อทั้งมนุษย์และธรรมชาติอื่นๆ ขึ้นไปเป็นทวีคูณ ดังที่พอจะเห็นประจักษ์กันอยู่ในทุกวันนี้

ในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ /โลกาภิวัตน์ ซึ่งล้วนแต่มุ่งกระทำการครอบครองอำนาจเหนือมนุษย์และธรรมชาตินี้เอง ก็ได้เกิดกระแสชุมชนท้องถิ่นเพื่อฟื้นฟูและพิทักษ์สิทธิอันมีมาในวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่และแสดงออกในรูปแบบต่างๆ หลากหลายอย่างเช่น สิทธิบรรพบุรุษ สิทธิชุมชนในพื้นที่ น้ำ ป่า ฯลฯ สังคมไทยเราก็กำลังเข้ามาสู่กระแสชุมชนท้องถิ่นในทางของตัวเองกันนี้ จะเรียกว่ากระแสโลกในอีกระดับหนึ่งก็ได้ เป็นกระแสของชุมชนชนบทผู้ยากไร้ ต้องการต่อสู้เพื่อความรอดอยู่ และมีนโยบายการเงินอนุรักษ์และนิเวศควบคู่กันไป ถ้าจะมองจากแง่มุมของ "ระเบียบโลกใหม่" แบบตะวันตก ซึ่งคุ้นแต่อยากเห็นโลกทั้งโลกอยู่ภายใต้ระเบียบแบบแผนเดียวกัน และพัฒนาไปในแนวเส้นตรงเดียวกัน ดังพุ่งผ่านที่บินตามกันไปดังกล่าวข้างต้น กระแสชุมชนท้องถิ่นเช่นว่านี้ ก็อาจจะเป็นเรื่องของความไร้ระเบียบ ไม่ประพฤติดังตามโลก แต่พวถ้าจะพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว นับเป็นกระแสพฤติกรรมที่สอดคล้องต่อความเป็นจริง ซึ่งบ่อมมีความแตกต่างหลากหลายกันอยู่โดยธรรมชาติของโลกมนุษย์

จะอย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นกระแสโลกหรือกระแสชุมชนท้องถิ่น รวมถึงกระแสภูมิภาคซึ่งกำลังก่อตัวขึ้นจากพัฒนาการทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ทั้งหมดเหล่านี้ไม่อาจแยกตัวโคดเดี่ยวออกจากกัน หากบ่อมจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ผลจะลงเอยในรูปใด จะเป็นไปในหนทางของการช่วงชิงขัดแย้งทำลาย หรือร่วมประสานเพื่อการสร้างสรรกัน ในที่สุดแล้ว บ่อมเป็นเรื่องของการเลือกและตัดสินใจของมวลมนุษย์เราเองทั้งสิ้น

ลงท้าย

ความคิดครองโลกเป็นเรื่องที่มาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่กระแสนวมโลก มีทางเป็นไปได้ และ
อุบัติขึ้นหลังจากการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี พร้อม ๆ กันกับการแผ่ขยายตัวของทุนนิยม
อย่างไรก็ตาม กระแสโลกก็ยังแตกต่างกันระหว่างยุคจักรวรรดินิยม และยุค "ระเบียบโลกใหม่" หลัง
สงครามโลกครั้งที่สอง ในยุคจักรวรรดินิยม เอกลักษณะของความเป็นรัฐเป็นชาติค่อนข้างเด่นชัดจากการ
แบ่งแยกระหว่างฝ่ายล่าอาณานิคม และฝ่ายผู้ถูกล่า จากแง่มุมของฝ่ายแรก กระแสโลกก็คือ โลกาภิวัตน์
ส่วนโลกานุวัตรเป็นมุมมองของฝ่ายหลัง แต่ครั้นมาถึงยุค "ระเบียบโลกใหม่" ซึ่งกระบวนการศึกษา
การเรียนรู้และวิชาการถูกทำให้เป็นสากลขึ้น กลุ่มชนผู้ได้รับโอกาสทางการศึกษาเติบโตขึ้นสู่สถานภาพ
ชนชั้นนำของประเทศ จากนั้นโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้สากลที่ว่่านี้ เป็นเครื่องเชื่อมโยงชนชั้นนำ
ของประเทศหรือชาติคือพัฒนาและกำลังพัฒนาให้เข้าร่วมสังฆกรรมโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ เข้าร่วมกระ-
บวนการ "เอชเนโลก" ต่อมวลชนภายในชาติของตนเอง สถานภาพความเป็นรัฐยังคงดำรงอยู่ และ
ยังจะคงเป็นสื่อสำคัญสำหรับกวาดต้อนทรัพยากร ทั้งมนุษย์และธรรมชาติให้เข้าสู่ภายใต้อำนาจครอบครอง
ของศูนย์อำนาจเศรษฐกิจโลก ทั้งนี้ในนามของ "ระเบียบโลกใหม่" โดยนับนี้สถาบันอำนาจรัฐ จึงทำบทบาท
หน้าที่เป็นหู เป็นตา ในฐานะบริวารของศูนย์อำนาจเศรษฐกิจการเมืองภายนอกเป็นหลักใหญ่ และนี่
คือเนื้อหาสาระอันคับแคบของประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชนในโลกทัศน์ของทุนนิยมและชนชั้นกลาง แต่
นั่นก็หมายถึงว่า เรื่องของประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนยังไม่อาจยุติลงได้ หากยังจะต้องพัฒนาและ
ขยายอาณาเขตออกไปอีกตามลำดับ มองในแง่นี้ กระแสชุมชนท้องถิ่นอาจจะสื่อความหมายอะไรบาง
อย่างที่เป็นคำตอบสำหรับอนาคต ก็เป็นไปได้

เสน่ห์ จามริก

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

30 ตุลาคม 2537

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"
จัดโดย ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ The Toyota Foundation
และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ระหว่าง 16-18 พฤศจิกายน 2537 ณ โรงแรมสอติคอินน์ จังหวัดหนองคาย

CULTURE

“วัฒนธรรมไทย”

คือ-วิญญาณมนุษย์

หรือ-เครื่องทรมาน

ไมเคิล ไรท์

ศูนย์สังคมคิดศิลป์

ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน)

สาขาผ่านฟ้า

ในบทความนี้ ผมขอยกเลิกคำ “วัฒนธรรม” ซึ่งนำเข้รกรเข้าพง เพราะฟาสซิสต์แปลคำ Culture ผิด และขอใช้คำฝรั่ง Culture ชื่อ ๆ

คำว่า Culture มาจากคำภาษาละติน ซึ่งมีความหมายสองนัย คือ :-

๑. เพาะปลูก และ

๒. การเลี้ยง, เช่นการเลี้ยงผีเทวดาและบรรพบุรุษ

คำ Culture จึงมีความหมายกว้างมาก โดยหมายถึงพฤติกรรมมนุษย์ทั้งทางเศรษฐกิจ (“เพาะปลูก”) และทางศาสนา (“เลี้ยงผี”)

Culture ไม่จำเป็นต้องมีความหมายที่ดีเสมอไป สงคราม, การปล้นสะดม, การค้าประเวณี และการหาแตกของ ส.ส., ล้วนเป็น Culture ทั้งนั้น เราจึงควรยอมรับว่ามีทั้ง Good Culture กับ Bad Culture

ปัญหามีอยู่ว่า ใครจะเป็นผู้ตัดสินว่าอะไร Good, อะไร Bad
เป็นที่ประจักษ์แล้วว่าคำ Culture คำเดียวไม่มีความหมาย จะต้องมีการกำหนด (ในภาษาอังกฤษ)
หรือคำเติมท้าย (ในภาษาไทย) ถึงจะมีความหมาย

ในบทความนี้ ผมขอถือตามมติชนส่วนใหญ่ว่า Culture หมายถึงพฤติกรรมทั้งมวลทั้งปวง
Good Culture, นอกจากจะบันดาลให้สิ่งแวดล้อมบริสุทธ์งดงาม, ยังควรยกระดับจิตมนุษย์ให้สูง
ไปด้วย

แต่หาเป็นเช่นนั้นในเมืองไทยปัจจุบันไม่ ทำไม ?

กว่าจะตอบได้ต้องแยกแยะระหว่าง Real Culture กับ Fake Culture

Real Culture (จะดีหรือร้าย) เกิดจากประชาชน ประชาชนเป็นฝ่ายสร้างสรรค์ ประชาชนเป็น
ฝ่ายทะนุถนอมตามค่านิยมและฐานะทางเศรษฐกิจของตน, จึงนับได้ว่าเป็น "วิญญาณมนุษย์"

Fake Culture เป็นของที่คนกลุ่มหนึ่งคิดขึ้นมาเองแล้วยึดเยื้อดให้ประชาชนส่วนใหญ่รับด้วยการ
การตู่ตักและการหลอกลวง, จึงนับว่าเป็น "เครื่องทรมาน"

อวสานของ Real Culture ของสยาม, กับการเกิด Fake Culture ของ Thailand, ใช้เวลาประมาณ
หนึ่งร้อยปี,

ในระยะแรก (ร.๔ - ร.๕) เจ้านายท่านเห็นว่าสยามจะต้องทำตัวทัน "นานาอารยประเทศ" เขา, แต่
สยามยังเป็นสยามอยู่ เจ้านายสมัยนั้นแม้จะเป็น "ผู้ด้อยภาษา" อยู่, ก็ยังเป็นชาวสยาม, เคี้ยวหมากพลู
และนุ่งผ้าโจงกระเบน

ต่อมาในสมัย ร.๖, Good Culture ของสยามเริ่มเข้าแดนสนธยา Court Culture (ที่แต่เดิมมี
การไปมาสู่กันกับ Popular Culture) เริ่มถูกเก็บเข้าไปในตู้ในพิพิธภัณฑ์ (ที่ปัจจุบันเรียกว่า "กรมศิลปา
กร") High Culture ของผู้มีอำนาจวาสนาเริ่มกลายเป็น Western Culture, และ Real Culture
ของชาวบ้านตาดำ ๆ เริ่มจะกลายเป็น Low Culture

แม้ขบวนการดังกล่าวอาจจะเป็นที่ "น่าเสียดาย" ในสายตาของคนที่ศึกษาเรื่องนี้ในปัจจุบัน, แต่
นักประวัติศาสตร์ที่แท้จริงไม่อาจจะเอาผิดกับใครผู้ใดหรือชนกลุ่มใดได้ ทั้งนี้เพราะคนเราล้วนแต่จม
อยู่ในสังสารวัฏทั้งนั้น, ไม่มีใครรู้อนาคต, และไม่มีใครอาจกำหนดอนาคตได้

อย่างไรก็ตาม, เราอาจจะจับปัจจัยบางประการที่ช่วยทำให้ High Culture ของเมืองหลวง กลาย
เป็น Western Culture, และ Real Culture ของชาวบ้านกลายเป็น Low Culture

ประการหนึ่ง นโยบายการส่งคนไปเรียนนอก

ประการที่สอง นโยบายการแต่งตั้งข้าราชการชั้นสูงของ ร.๖

ประการที่สาม พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่มีการเปลี่ยนการปกครอง

ประการที่สี่ พ.ศ. ๒๔๘๓ ที่จอมพลแปลกประกาศ "รัฐธรรมนูญ" ยกเลิก Old Culture, High Culture
และ Folk Culture, เปลี่ยนเป็น Fake Culture, และเปลี่ยน "สยาม" ให้เป็น "Thailand"

ประการที่ห้า บทบาทของฟาสซิสต์หลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ปัจจัยทั้ง ๕ นี้ จะขอพิจารณารายละเอียดดังต่อไปนี้ :-

๑. พระราชบุตร, พระราชโอรสไปทรงศึกษาในยุโรปสมัย ร.๕, กับกุลบุตรสามัญชนที่ไปเรียนใน
ตะวันตกสมัยเดียวกันนั้น, ไม่เหมือนกัน

พระองค์ท่านต่างเสด็จไปยุโรปเพื่อเข้า Public School (โรงเรียนเจ้านาย) เพื่อรับการฝึกฝนให้เป็น
Gentlemen ที่สามารถปกครองอาณาจักรแบบผู้ดีอังกฤษ ท่านกลับมาสืบทอดของวังที่สนุกสนาน,

รู้เรื่องเมืองนอกดี. มีของล้ำสุดจากยุโรป, มังานให้ทำ, มียศมีตำแหน่ง, และมีความปลอดภัยทางเศรษฐกิจ

เจ้านายเหล่านี้, แม้จะกลายเป็น "ผู้ดีอังกฤษ", ก็ยังมีสุขภาพจิตดีและยังเป็น "ชาวสยาม" เต็มพระองค์, จะเคี้ยวหมากพลูหรือนุ่งผ้าตามประเพณีได้ทั้งนั้น, ไม่มีใครคิดมาทักท้วง

ส่วนกุลบุตรสามัญชนที่ได้รับเลือกไปเรียนนอกนั้น, ต่างกันมาก เขาถูกส่งไปเรียนเฉพาะวิชา, เช่น การพิมพ์ดีด, บัญชี, กลศาสตร์, ยุทธศาสตร์ ฯลฯ เพื่อรับใช้ราชการในอาณานิคม ตามแบบราชการอังกฤษในอินเดีย (Indian Civil Service หรือ ICS) เมื่อเขากลับมาจากยุโรป, เขาเป็น "ฝรั่งจ๋า" แต่ไม่ถึงขั้น Gentleman เขาไม่มีวังต้อนรับ, อาจจะมีแต่ครอบครัวที่พูดได้เพียงไทย และ หรือจีน, นั่งกับพื้น, นอนกับพื้น, ใช้มือเปิบข้าว, อาบน้ำในลำคลอง

เด็กที่เรียนนอกมาจะทำอย่างไรได้เพื่อรักษาสุขภาพจิต นอกจากจะสมัครเป็นเสมียนในบริษัทฝรั่ง, หรือเข้าไปกราบ, ผากเนื้อผากตัวกับเจ้านายท่าน?

พระองค์ท่านกลับมาจากนอก, ยังเป็นชาวสยามได้, เพราะวังและประชาชนยังให้เกียรติ, แต่กุลบุตรสามัญชนที่กลับมาจากนอกมีทางเดียวที่จะรักษาคำศักดิ์ศรีของตน ด้วยการดูถูกวิถีชีวิตของสามัญชนชาวสยาม การนั่งกับพื้น, การเคี้ยวหมากพลู, การนุ่งผ้า, จึงกลายเป็น Low culture สำหรับ "ผู้ดี" รุ่นใหม่นี้,

๒. นโยบาย ร.๖ เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ร.๖ ท่านไม่ค่อยถูกกับพระญาติผู้ใหญ่และพี่น้องต่างพระมารดา พระองค์ท่านจึงมีนโยบายปลดพระองค์ท่านออกจากราชการแล้วแต่งตั้งกุลบุตรสามัญชนเข้ารับราชการแทนที่

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๓ ถึง ๒๔๖๘, กุลบุตรสามัญชนได้เข้าไปบริหารราชการ, ทั้งพลเรือนและทหารอย่างเต็มที่

๓. เหตุการณ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๕, ที่ว่าเป็นปีกำเนิด "ประชาธิปไตย" นั้น, มีเบื้องหลัง

ในปี ๒๔๖๘ ร.๖ สวรรคต, ร.๗ ทรงขึ้นครองราชย์แทน ท่านมีนโยบายปลดกุลบุตรสามัญชนออกจากราชการแล้วแต่งตั้งพระญาติรุ่นเก่าเข้ามาบริหารราชการแทนตามเดิม แต่ท่านเหล่านั้นไม่สามารถกู้สยามออกจากสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก

ปี ๒๔๗๕ มิได้เป็นปีเกิดประชาธิปไตยในประเทศไทย, หากเป็นปีที่กุลบุตรสามัญชนที่เรียนนอกมาลุกขึ้นขยับขึ้นชนชั้นเจ้านายที่ถูกเขามาตลอดและลอยแพเข้ามาในปี ๒๔๖๘ ที่ ร.๖ สวรรคต ฝ่ายสามัญชนชาวสยามส่วนใหญ่ไม่รู้โอ้อวด, แต่ยังอยู่ใน Old Culture หรือ Folk Culture ของเขา

๔. การที่กุลบุตรสามัญชนที่เรียนนอกมายึดอำนาจทางการเมืองนั้นไม่พอ หากเขาจะปกครองแผ่นดินต่อไป, เขาต้องยึดอำนาจทาง Culture, ซึ่งเขาแปลว่า "วัฒนธรรม"

หลังจากที่ชนะเจ้านายรุ่นเก่าด้วยอำนาจทหาร, เขาจำเป็นต้องชนะประชาชนตาต้าๆ ด้วย "วัฒนธรรม", จึงใช้จิตวิทยาทางสงครามแบบฟาสซิสต์, ประกาศ "รัฐนิยม", ห้ามปรามประเพณีเก่าแก่ของชาวบ้าน และยกย่องวิถีชีวิตและค่านิยมของกุลบุตรสามัญชนที่เรียนนอกมา

เอกสารชิ้นนี้เลี้ยวฉลาดมาก ไม่ได้ว่ากล่าวใครแม้แต่คำเดียว แต่คนไทยผู้ใดอยู่ใน Old Culture หรือ Folk Culture, ต้องรู้สึกว่ามันไม่มี Culture, เป็นชาวป่าชาวดง, กินหมากกินพลู, ไม่มีเสื้อนอก, ไม่มีหมวก, ไม่มีถุงมือ, ถุงดิน, เมื่อออกจากบ้านจะไปทำนาไม่มีปัญญาจะจับลาเมีย เมื่อเป็นเช่นนี้, ชาวบ้านจะทำอย่างไรได้ให้พ้นจากสภาพป่าเถื่อน, นอกจากผากเนื้อผากตัวไว้กับ "ท่านผู้หนา"?

การประกาศรัฐนิยมของจอมพลแปลกเป็นงานชิ้นโบแดงของฟาสซิสต์ ที่สามารถกระหึบ Real Culture, หรือ Traditional Culture ของสยามเพื่อพิสูจน์ว่าตน (กุลบุตรสามัญชนที่เรียนนอกมา)

เป็นเจ้าของ Good Culture และชาวสยามส่วนใหญ่ล้าหลัง, มีแต่ Low Culture ชาวสยามส่วนใหญ่ จึงต้องตาม "ท่านผู้นำ" เพื่อนำเขาออกจากความมืด, ความบัดซบ, และความล้าหลัง, สู่ "โลกใหม่" ที่ "ท่านผู้นำ" เรมิตให้เห็น

"โลกใหม่" นั่นคือโลกตะวันตกที่ "กุลบุตรสามัญชน" เรียนมาอย่างกึ่งดิบกึ่งดีนั่นเอง Culture ชนิดนี้มิได้เป็นวิญญานมนุษย์ที่เกิดจากประชาชน, หากเป็นเครื่องทรงมานที่ชนกลุ่มน้อยใช้บีบบังคับประชาชนส่วนใหญ่

๕. หลังสงครามโลกครั้งที่สองในยุโรป, ผู้นำฟาสซิสต์ที่ไม่ได้ฆ่าตัวตายก็ถูกแขวนคอหรือยิงเป้า หรือจำคุกตลอดชีวิต คำว่า "เชื้อชาติ", "ชาติบริสุทธิ์", "อารยัน" ฯลฯ กลายเป็นคำตลกที่ปัญญาชนไม่นำมาพูด

แต่ใน Thailand ไม่เป็นเช่นนั้น หลังสงครามโลก, อเมริกาต้องการรัฐบาลชาวจัดในเมืองไทย เพื่อช่วยสู้ในสงครามเย็น (ที่ไม่ค่อย "เย็น" เท่าไรในอุษาคเนย์) อเมริกาจึงส่งเสริมบทบาทของทหาร และฟาสซิสต์เก่าให้กลับคืนอำนาจ แต่นั่นมาตลอดจนถึงทุกวันนี้ เรายังสอนประวัติศาสตร์หลักสูตรเพื่อฝันของหลวงวิจิตรวาทะ, ยังร่ายรำทำเพลงและเล่นละครตามแบบที่หลวงวิจิตรวาทะ นิยม, และยังใช้คำ "ชาติ", "ไทย", อารยธรรม" และ "วัฒนธรรม" ตามที่ฟาสซิสต์นิยามมาแต่ก่อน

๖. ปัจจุบัน เรายังไม่ทันพ้นจาก Fake Culture ที่ฟาสซิสต์ยึดเยียดให้เมื่อประกาศ "รัฐนิยม" ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ การประกาศ "รัฐนิยม" นั้นเป็นการยกเลิก Old Culture เป็นทางการ, และเป็นการห้ามปรามเหยียดหยาม Good Culture, Traditional Culture, ที่ชาวสยามมีมาแต่ไหนแต่ไร, และเป็นการบังคับ Fake Culture ที่ชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งคิดขึ้นมากเพื่อยกฐานะทางสังคมของตนให้สูงเหนือประชาชนส่วนใหญ่, ซึ่ง Culture แบบนี้ ผมไม่เห็นทางอื่นนอกจากจะเรียกว่า "Sick Culture" หรือ "Culture of Cruelty"

ในที่สุด, ปัญหาวัฒนธรรม คือปัญหาการเมือง :-

Pretend Democracy อาจจะอุ้มชูได้เฉพาะ Pretend Culture, และ Corrupt Commercialism อาจจะอุ้มชูได้เฉพาะ Corrupt Commercial Culture

ในที่สุดนี้, ผมต้องขอภัยที่มองเมืองไทยในแง่ร้ายเช่นนี้, แต่ผมเป็นคนแก่ที่มองโลกทั้งโลกในแง่ร้าย ประเทศไหนบ้างล่ะที่ไม่มีปัญหาทางวัฒนธรรม?

อังกฤษกำลังหมดศรัทธาในระบอบเจ้านาย, จีนกำลังหมดศรัทธาในประธานเหมา, ชาวคริสต์นิกายคาทอลิกเพิ่งเรียนรู้เข้าว่าระบอบการเงินของรัฐบาลกันคุมโดยมาเฟีย, รัสเซียเลิกเป็นคอมมิวนิสต์ แต่ไม่รู้อะไรทั้งนั้นถึงจะเป็นทุนนิยม, เวียดนามก็เช่นกัน, อินเดียหมดศรัทธาในพราหมณ์และพระเวท, ตะวันออกกลางไม่รู้จะเข้าสมัยใหม่หรือกลับไปอยู่สมัยพระนบีมุฮัมหมัด

และอเมริกาเพิ่งเริ่มสงสัยว่าระบอบทุนนิยมกำลังใช้งานไม่ได้, เพราะเมื่อทรัพย์สินทั้งหมดตกอยู่ในมือของนายทุน, และเมื่อแรงงานทั้งหมดถูกปลดออกจากงานเพื่อลดราคาค่าผลิตแล้ว, นายทุนจะไม่มีตลาด จึงจะหาตลาดอีกต่อไปไม่ได้

แล้วคนไทยคิดว่าเรามีปัญหาทางวัฒนธรรมแต่ฝ่ายเดียวหรือ?

ในปลายปี "รณรงค์วัฒนธรรมไทย" นี้ ผมขอฝากท่านผู้รู้และมีอำนาจหน้าที่ว่า "วัฒนธรรม" ที่ท่านกำลัง "รณรงค์" อยู่เป็นพฤติกรรมของประชาชนที่เกิดจากวิญญานมนุษย์? หรือว่าเป็นเครื่องทรงมานที่ชนกลุ่มน้อยในเมืองหลวงจะใช้ดูถูกและบังคับประชาชนส่วนใหญ่ที่ควรเป็นบ่อเกิดและเจ้าของวัฒนธรรม?

วัฒนธรรมในกระแสการเปลี่ยนแปลง : พิจารณาจากแง่ของเด็กและครอบครัว

สรรพลสิทธิ์ กุมพประพันธ์

1. สถานการณ์ทั่วไปเกี่ยวกับเด็ก
2. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน วิเคราะห์ศึกษากรณีนำเด็กมาค้าประเวณี
3. สาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลง วิเคราะห์ศึกษากรณีนำเด็กมาค้าประเวณี

1. สถานการณ์ทั่วไปเกี่ยวกับเด็ก

สภาพโดยทั่วไปของเด็กพิจารณาจากประสบการณ์ทำงานของมูลนิธิเด็ก ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2522 หรือประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เขียนที่เริ่มทำงานด้านเด็กอย่างแท้จริงเมื่อ พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา

เริ่มจากการตั้งครรภ์นอกสมรสที่มีจำนวนมากขึ้นตามลำดับ พิจารณาจากการเกิดขึ้นของสถานท้วมแห่งเดือนที่มีจำนวนมากมาย และกรมประชาสัมพันธ์ก็ประเมินว่ามีการทอดทิ้งเด็กแรกเกิดไม่ต่ำกว่า 5,000-6,000 คน ต่อปี ทั้งนี้ยังไม่รวมจำนวนเด็กแรกเกิดที่ครอบครัวขายให้ตลาดค้าเด็ก จากการติดตามคดีค้าเด็กข้ามชาติโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจมาเลเซีย นอกเหนือจากการจับกุมแก๊งคนร้าย และช่วยเหลือเด็กไทยได้ประมาณ 35-50 คนต่อปีนั้น ประเมินว่ามีเด็กไทยส่งข้ามไปขายในประเทศมาเลเซียไม่ต่ำกว่า 700 คนต่อปี หากคิดเป็นร้อยละจะเห็นว่าเด็กแรกเกิดถูกทอดทิ้งไม่ต่ำกว่าร้อยละ 0.7 ต่อปี (คิดจากฐานเด็กแรกเกิดปีละ 1 ล้านคน) ขณะเดียวกันกระทรวงสาธารณสุขก็ประเมินว่ามีเด็กแรกเกิดติดเชื้อ HIV+ ถูกทอดทิ้งปีละ 3,000 คน รวมทั้งถูกทอดทิ้งปีละไม่น้อยกว่าร้อยละหนึ่ง

งานวิจัยเมื่อปี 2532 ของมหาวิทยาลัยมหิดลเกี่ยวกับการทอดทิ้งเด็กแรกเกิด ที่โรงพยาบาลรามารับผิดชอบหน้าโครงการแม่ให้นมลูก พบว่ากลุ่มแม่ที่ทอดทิ้งลูกคือคน 4 กลุ่ม ที่มีขนาดใหญ่เล็กตามลำดับ คือ กลุ่มผู้ค้าประเวณี กลุ่มคนงานก่อสร้าง กลุ่มวัยรุ่นหรือแม่ผู้มีปัญหาครอบครัวและสังคม ส่วนกลุ่มสุดท้ายซึ่งมีจำนวนน้อยที่สุด คือ กลุ่มครอบครัวยากจน เห็นได้ชัดเจนว่าการทอดทิ้งเด็กเป็นผลโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไปในส่วนของการวิเคราะห์

เด็กวัยแรกเกิดถึง 3 ปี ทั้งในเมืองและชนบทมีสภาพความเปลี่ยนแปลงคล้ายคลึงกัน กล่าวคือไม่ได้รับการเลี้ยงดูจากแม่หรือญาติผู้ใหญ่เช่นสมัยก่อน เพราะภาระในการหารายได้และขนาดของครอบครัวลดลง ส่วนมากจะเป็นครอบครัวที่มีเพียงพ่อแม่ลูก และพ่อแม่ก็ต้องแยกย้ายไปทำงานในเมืองอาจไปเช่าบ้านกลับ แต่ในชนบทอาจไปหลายเดือนการดูแลเด็กวัยนี้ในกลุ่มครอบครัวยากจนจึงอยู่สถานรับเลี้ยงเด็กของคนยากจนในเมืองก็มีกระจัดกระจายอยู่ตามชุมชน ส่วนในชนบทก็มีเพื่อนบ้านบางครอบครัวรับจ้างดูแลให้ในราคาถูกมาก ซึ่งหมายความว่ามาตรฐานการดูแลต้องต่ำตามราคาเช่นกัน เช่น จะดูแลเมื่อเด็กหิวน้ำ นม ให้

อาหาร เปลี่ยนผ้าอ้อมบ้าง อาบน้ำให้บ้าง และปล่อยให้เด็กนอนอยู่เฉยๆ ไม่กระตุ้นพัฒนาการใดๆ เด็กกลุ่มนี้จะมีพัฒนาการช้าไปทุกด้านไม่ว่าจะเป็นเรื่องกล้ามเนื้อ การพูด การเดิน หรือสติปัญญา ขณะที่เด็กจากครอบครัวมีฐานะ อาจมีพี่เลี้ยงเด็ก หรือพยาบาล แต่จะมีพัฒนาการต่ำทางด้านอารมณ์ และจิตใจเพราะไม่ได้ใกล้ชิดพ่อแม่

เด็กวัย 4-6 ปี จำนวนมากในเมืองถูกทิ้งให้อยู่เพียงลำพัง ถ้าชุมชนนั้นไม่มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน หรือโรงเรียนใกล้ชุมชนไม่มีชั้นเรียนสำหรับเด็กเล็กก่อนวัยเรียน คล้ายคลึงกันกับเด็กในชนบท จากการทำงานโครงการอาหารเพื่อเด็กและชุมชนของมูลนิธิเด็กในเขตจังหวัดอีสานใต้ พบว่าเด็กวัยนี้มีสภาพการขาดสารอาหารสูงกว่าทุกวัย เพราะวัยแรกเกิดจะได้รับการดูแลเรื่องอาหารมากกว่า และเด็กในวัยเรียนจะได้อาหารจากโรงเรียน โดยผู้ปกครองมักจะรู้สึกที่เด็กวัยนี้สามารถดูแลตัวเองได้ระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามสภาพของเด็กวัยนี้ในชนบทจะดีกว่าเด็กในชุมชนยากจนในเมืองอยู่บ้างที่อาจมีเด็กโตหรือญาติผู้ใหญ่ดูแล ครอบครัวของเด็กวัยนี้ในเมืองไม่มีญาติผู้ใหญ่ดูแล สาเหตุหลักมาจากข้อจำกัดทางรายได้และที่อยู่อาศัย ทำให้ไม่สามารถอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ อาจมีข้อบกพร่องตามชุมชนแออัดบางแห่ง

เด็กวัย 7-12 ปี ไม่ได้ได้รับการดูแลใกล้ชิดจากครอบครัวคล้ายคลึงเด็กกลุ่มอื่น และที่สำคัญคือเด็กกลุ่มนี้ในชนบทจำนวนมาก ต้องรับผิดชอบดูแลสมาชิกครอบครัวอื่นๆ ที่อ่อนแอกว่า เช่น น้อง หรือปู่ย่าตายาย หรือบุพการีที่พิการ ทั้งนี้เพราะพ่อหรือแม่มักจะต้องเข้าไปหางานในเมืองทำ เด็กกลุ่มนี้ยังไม่พร้อมและไม่สามารถจะทำงานหารายได้ จึงมีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียนชั้นประถมศึกษาซึ่งจะก่อประโยชน์ต่อตัวเด็ก เพราะจะได้รับสวัสดิการต่างๆ จากรัฐผ่านโรงเรียนโดยเฉพาะอาหารกลางวัน ซึ่งสามารถลดจำนวนเด็กขาดอาหารระหว่างภาคการศึกษาอย่างได้ผล แต่ก็ยังมีเด็กบางคนที่ร่างกายเจริญเติบโตเกินวัยหรือแข็งแรงเกินกว่าจะไม่สามารถเรียนจบชั้นประถมศึกษาเพราะครอบครัวจะผลักดันให้ออกไปทำงานหารายได้

นอกจากนั้นเด็กในวัยนี้ซึ่งถูกทำร้ายทารุณทอดทิ้ง หรือล่องเินทางเพศจากครอบครัว หรือผู้ปกครอง จะตัดสินใจหนีออกจากบ้านในช่วงวัยนี้กลายเป็นเด็กเร่ร่อน และถูกชักจูงไปสู่การขอทาน การค้าประเวณี หรือประกอบอาชญากรรมในที่สุด

เด็กวัย 13-18 ปี หรือวัยรุ่น นับเป็นช่วงที่เด็กวัยนี้ในชนบทและครอบครัวยากจนในเมืองจะถูกผลักดันให้ทำงานหารายได้ทันทีที่ผู้ปกครองสามารถติดต่อแหล่งจ้างงานได้ ทั้งนี้รวมไปถึงการผลักดันให้เด็กผู้หญิงในหลายพื้นที่ทั้งภาคเหนือ อีสาน กลาง เข้าสู่วงจรค้าประเวณี ผลก็คือการพัฒนาในด้านอารมณ์จิตใจ วุฒิภาวะ หรือการรับถ่ายทอดทางด้านวัฒนธรรม ค่านิยม คติธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี การสมาคมหรือบทบาทหน้าที่ของผู้ใหญ่ในสถานะภาพต่างๆ เช่น ปู่ย่าตายาย ลุงป้าน้าอา หรือพ่อแม่ จะไม่เกิดแก่เด็กกลุ่มนี้เลย ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการไม่ได้รับการศึกษา การฝึกฝีมือ หรือต้นทุนการตามวัย ทำให้เด็กกลุ่มนี้มีปัญหาเรื่องการปรับตัว คือยววุฒิภาวะ ขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ขาดการใช้วิจารณญาณ ไม่สามารถ คิดตัดสินใจ หรือแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน เป็นบุคคลที่ว่างเปล่า จากประสบการณ์และความรู้ทางสังคม จึงก่อปัญหาในชีวิตสมรส หรือชีวิตครอบครัวมาก อีกทั้งยังเป็นต้นตอสร้างปัญหาให้แก่ลูกหลานของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

เด็กหญิงซึ่งไปค้าประเวณีจะมีผลกระทบทางด้านจิตใจและอารมณ์สูง ซึ่งโดยทั่วไปไม่มีโอกาสรับการรักษา เยียวยาจากจิตแพทย์ แต่อย่างไร ก็ยังก่อปัญหาให้รุนแรงหนักหน่วงยิ่งขึ้น

สำนักงานสถิติแห่งชาติประมาณว่ามีเด็กในวัยนี้อยู่ในตลาดแรงงานประมาณ 4.5 ล้านคน จากจำนวนเด็กทั้งหมดโดยประมาณ 6 ล้านคน

สำหรับเด็กวัยนี้ที่ครอบครัวมีฐานะดีแต่ไม่เอาใจใส่ดูแล จะมีพฤติกรรมก่อความเดือดร้อน ในแง่ต่างๆ ให้แก่สังคม ไม่ว่าจะเป็นการใช้สิทธิตามสถานที่ต่างๆ การก่อการวิวาท ทำร้าย นាំพินซึ่งกันและ กัน หรือการแข่งรถยนต์ แข่งจักรยานยนต์ทะเลาะทอไอเสียในถนนสาธารณะต่างๆ เป็นต้น เด็กหญิงผู้ถูกละ เลยก็อาจเข้าไปมั่วสุมในสถานบริการต่างๆ และนำไปสู่การค้าประเวณี เด็กวัยนี้เป็นวัยที่ติดยาเสพติดสูงสุด

สรุปกว้างๆ กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม ก่อให้เกิดความห่าง เหว่นระหว่างเด็กกับครอบครัวมากขึ้นทุกขณะ จนเกิดแนวโน้มที่พ่อแม่ผู้ปกครองจะไม่มีความรู้รักผูกพันกัน จันทัญญาดิมิตร แต่จะแปรเป็นเรื่องผลประโยชน์มากขึ้นทุกขณะ พิจารณาได้จากกรณีเด็กหญิงซึ่งป่วยจากการ ติดเชื้อเอดส์เพราะไปหารายได้จากการค้าประเวณีส่วนมากจะถูกรังเกียจจากสมาชิกครอบครัว

2. การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน วิเคราะห์ศึกษากรณีการนำเด็กมา ค้าประเวณี

ด้วยเหตุที่การค้าประเวณีในประเทศไทยได้ขยายตัวและพัฒนาเชิงคุณภาพรูปแบบต่างๆ จน กระทั่งผนึกแน่นเป็นหนึ่งเดียวกับการให้บริการทั่วไป เช่น กิจการบริการอาหาร เครื่องดื่ม การแสดงดนตรี หรือร้องเพลง อาบอบนวด โรงน้ำชา ร้านตัดผม เป็นต้น ส่วนด้านปริมาณก็มีแหล่งค้าประเวณีกระจายอยู่ทุก จุดทั่วประเทศโดยมีสถานบริการซึ่งจดทะเบียนเป็นสถานบริการตามกฎหมายว่าด้วยสถานบริการถึง 22,000 แห่ง และมีหญิงบริการทำงานอยู่เฉลี่ยแห่งละ 25 คน (ตามข้อมูลจากกรมตำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2532) ประเมินว่า มีแหล่งค้าประเวณีทั้งในรูปสถานบริการหรือนอกรูปแบบรวมถึง 60,000 แห่งทั่วประเทศ ทั้งนี้เป็นผลโดย ตรงจากการค้าประเวณีเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวไทยสมัยปัจจุบัน เช่นเดียวกับวิถีชีวิตที่ชาวไทย สมัยก่อนมีภรรยาหลายคน

การขยายตัวของความต้องการซื้อประเวณีในประเทศไทยอย่างก้าวกระโดด (โดยจะอธิบาย รายละเอียดต่อไป) ทำให้เกิดกลไกแย่งชิงผู้หญิงและเด็กหญิงของธุรกิจค้าประเวณีกันอย่างรุนแรง จนก่อ สภาวะการณ์ที่เรียกว่าตกเขียว การค้าหญิงและเด็กข้ามชาติ โดยนำเด็กและหญิงต่างชาติเข้ามาตอบสนองความ ต้องการ

ขณะเดียวกันยังเกิดตลาดค้าประเวณีเฉพาะกลุ่มเด็กเล็กซึ่งเกิดจากกลุ่มผู้ป่วยทางจิตที่เรียกว่า PAEDOPHILE ซึ่งเข้ามาในรูปนักท่องเที่ยวหรืออื่นๆ ขึ้นอีก ทำให้บางครอบครัวผลักดันให้เด็กทั้งหญิงและ ชายออกมาค้าประเวณีตั้งแต่เล็ก จากคดีที่ศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็กติดตามพบว่า มีเด็กทั้งหญิงและชายตั้งแต่อายุ 8

ขบ จากชุมชนหลายแห่งในกรุงเทพมหานคร ถูกส่งมาค้าประเวณีกับนักท่องเที่ยวต่างชาติ โดยครอบครัวหวังจะได้เงินก้อนโตไปจับจ่ายใช้สอยได้อย่างฟุ่มเฟือย

จะเห็นได้ว่ารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับครอบครัวในขอบเขตปัญหาดังกล่าวนี้มีลักษณะของการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบเกิดขึ้น และรุนแรงมากในชุมชนชนบท หลายแห่งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ที่รุ่นแม่หรือยายก็เคยค้าประเวณีมาก่อน เพราะรุ่นก่อนๆก็ไปค้าประเวณีตั้งแต่อายุยังน้อยมากมาย ดังนั้นโครงสร้างของครอบครัวกลุ่มนี้จึงวิปริตอย่างยิ่ง เพราะยายป้านี้อาจไม่มีวุฒิภาวะใดๆ ที่จะอยู่ในสถานะดังกล่าว เช่นเดียวกับที่ไม่มีวุฒิภาวะของความเป็นแม่และเมีย การเลี้ยงดูเด็กของคนเหล่านี้ย่อมชำร่วยเค็มกับที่ตนเป็นเด็กและอาจจะร้ายแรงกว่าเพราะไม่เคยได้รับความรักอย่างแท้จริงจากบุพการี ก็ย่อมไม่สามารถรักผู้อื่นหรือลูกของตนเอง และมองความสัมพันธ์กับผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นใครในเชิงของการได้รับประโยชน์ในด้านทรัพย์สิน เงินทองอย่างเดียว

หากศึกษาสถิติการหย่าร้างในกลุ่มครอบครัวนี้พบว่าสูงกว่าครอบครัวกลุ่มอื่น รวมทั้งทัศนคติที่ต้องการได้ลูกสาวมากกว่าลูกชาย เพราะมีรายได้มากกว่า ที่จริงคงไม่แตกต่างจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของเรามากนักที่ต้องการได้ลูกชายมากกว่าลูกสาว เพราะลูกชายนอกจากจะมีสถานะทางสังคมเหนือกว่าลูกสาวแล้ว ลูกชายยังเป็นการผลิตที่สำคัญของครอบครัวอีกด้วย

พร้อมกับสภาพดังกล่าวการรวมตัวในชุมชนเพื่อจะแก้ปัญหาร่วมกันหรือช่วยเหลือพึ่งพิงกันจะเปลี่ยนมาเป็นแก่งแย่งชิงดี อดความสำเร็จในการหารายได้โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องของการหารายได้ ซึ่งสามารถเห็นได้โดยง่ายจากชุมชนหลายแห่งในภาคเหนือที่ประกวดประชันกันในการสร้างบ้าน ชี้อรยนต์

กล่าวโดยสรุปคือความสัมพันธ์ในครอบครัวกลุ่มนี้ไม่มีการละบานทางด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ ศีลธรรม หรือคุณค่าอื่นๆ ความสัมพันธ์ในชุมชนก็จะขาดความเป็นชุมชนมากยิ่งขึ้นทุกขณะ

3. สาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลง วิเคราะห์ศึกษาจากกรณีการนำเด็กมาค้าประเวณี

รากเหง้าของการค้าประเวณีดั้งเดิมน่าจะมาจากสาเหตุหลัก 2 ประการ คือ

1. สังคมไทยให้เสรีภาพทางเพศแก่ชายมากกว่าหญิง ชายสามารถแสดงออกถึงความต้องการทางเพศได้เปิดเผยกว่าหญิง และสามารถแสดงอิสระในเรื่องนี้มากกว่าหญิง ศึกษาจากประวัติศาสตร์การมีเมียน้อย นางบำเรอ นางทาส วรรณคดีหลายเรื่อง ที่แสดงปมเด่นของชายในการร่วมประเวณีกับหญิงจำนวนมาก ในทางกลับกันหากหญิงใดในวรรณคดีมีสัมพันธ์ทางเพศกับชายหลายคน จะถูกประณาม เช่น นางกาก็ นางวันทอง นางมณฑิลา เป็นต้น

2. สถานะของหญิงและเด็กเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกองทรัพย์สินของชาย ศึกษาได้จากประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ที่มีการลงโทษด้วยการริบลูกบริบเมีย หรือการทำสงครามที่เอาลูกเมียของศัตรูมาเป็นลูกเมียของตนเมื่อชนะสงคราม รวมทั้งการปูนบำเหน็จรางวัลก็จะมอบลูกเมียของนายให้ลูกน้อง เป็นต้น

สำหรับสาเหตุหลักที่ทำให้การค้าประเวณีพัฒนามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทย น่าจะเกิดจากปัจจัย 4 ประการ คือ

1. ปัจจัยทางทหาร การมีค่ายทหารของไทยเองไม่ก่อปัญหานักเพราะค่ายทหารไทยจะยินยอมให้นำครอบครัวเข้าไปอาศัยอยู่ด้วย แต่การมีค่ายทหารต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงสงครามเวียดนามที่มีการตั้งฐานทัพอเมริกันในไทยระหว่างปี พ.ศ.2506-2518 ตามจุดต่างๆทั่วประเทศในภาคเหนือที่สำคัญคือ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง , อ.ตาคี จ.นครสวรรค์ ในภาคอีสานที่สำคัญ คือ อ.เมือง จ.อุดรธานี, อุดรราชธานี, นครราชสีมา ภาคตะวันออกที่สำคัญมากคือ ฐานทัพเรืออุดรฯ ที่ จ.ระยอง ซึ่งกระตุ้นให้เมืองพัทยาเป็นย่านค้าประเวณีที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทยในกาลต่อมา ทั้งนี้ยังรวมไปถึงที่ปรึกษาทางทหารในกรุงเทพมหานครที่กระตุ้นให้ย่านพัฒน์พงษ์มีชื่อขึ้นมาในด้านบริการทางเพศเช่นกัน

การเข้ามาของทหารอเมริกันจำนวนมากผู้ซึ่งไม่อาจขาดจากการมีเพศสัมพันธ์และมีกำลังซื้อสูงจึงก่อให้เกิด Demand for Sex ขนาคมขึ้นมาและได้กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ ดังนี้

1.1 รูปแบบของการค้าประเวณีซึ่งเคยเรียบง่าย กล่าวคือบริการที่ซื้อขายมีแต่การร่วมประเวณีในสถานค้าประเวณี แปรเปลี่ยนมาเป็นบริการหลายรูปแบบมากขึ้น เช่น โรงน้ำชา สถานอาบอบนวด อะโกไคบาร์ บาร์เบียร์ พาร์เทนอร์ เมียเช่า เพื่อนเที่ยว นางทางโทรศัพท์ ก่อให้เกิดธุรกิจเพื่ออำนวยความสะดวกสบายแก่การค้าประเวณีตามมา เช่น โรงแรมมานรุค บังกะโล เป็นต้น

1.2 ผู้หญิงจากจังหวัดภาคอีสานได้ อพยพเข้ามาค้าประเวณีตามแหล่งที่ตั้งทางทหาร (อเมริกัน) ทั้งที่ก่อนหน้านี้ผู้หญิงกลุ่มนี้ไม่สามารถค้าประเวณีในตลาดของชาวไทย เพราะรูปร่างหน้าตาไม่สอดคล้องความต้องการของตลาดนัก ทั้งนี้จะเห็นจากวัฒนธรรมการกินอาหารแบบชาวอีสานจะแพร่ระบาดอย่างกว้างขวางในย่านการค้าประเวณีที่เกี่ยวเนื่องกับปัจจัยทางทหารและแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังเกิดตลาดค้าประเวณีที่มีโสเภณีชายมาให้บริการอีกด้วย

สถานการณ์ด้านการค้าประเวณีในไทย ได้ขยายตัวเติบโตใหญ่เพราะปัจจัยนี้มาจนถึงปี พ.ศ. 2518 จึงได้การสอดรับกับปัจจัยการท่องเที่ยวที่เริ่มขยายตัวเมื่อปี พ.ศ.2522 พอดี

2. ปัจจัยแรงงานย้ายถิ่น จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ จะตั้งเป้าหมายหลักไปที่การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยพัฒนาเมืองหลักในแต่ละภาคควบคู่กันไปด้วย ทั้งอาจเป็นผลจากแนวคิดการพัฒนาแบบหัวรถไฟลากจูง (LOCOMOTIVE THEORY) ที่จะให้เมืองหลักกระตุ้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของบริเวณรอบ ๆ เมืองหลักพร้อมกับพัฒนาการเกษตรจากการพึ่งตนเองไปสู่การพึ่งพาตลาด ทำให้วิถีชีวิตของชาวชนบทที่สามารถผลิตปัจจัยสี่ด้วยตนเองเปลี่ยนเป็นใช้เงินซื้อจากตลาดเพราะใช้ที่ดินและทรัพยากรไปในการผลิตพืชผลเพื่อขายเป็นหลักซึ่งเกษตรกรต้องเสี่ยงภัยทางธรรมชาติและความแปรปรวนของราคาตลาด HLA MYINT นักเศรษฐศาสตร์ชื่อก้องโลกชาวพม่าได้เสนองานวิจัยเกี่ยวกับ TERM OF TRADE ว่าราคาสินค้าเกษตรมีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ เมื่อเทียบกับราคาสินค้าอุตสาหกรรม นี่เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกษตรกรจำนวนมาก เป็นหนี้สิน สูญเสียการครอบครองที่ดิน หรือล้มละลาย หรือไม่สามารถดำรงชีพอยู่ด้วยรายได้จากภาคเกษตรเพียงลำพัง

สถานการณ์ข้างต้นทำให้เกิดการหลั่งไหลของแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อหางานทำ แต่ นโยบายการรักษาระดับราคาค่าจ้างให้ต่ำเพื่อกระตุ้นการลงทุน ทำให้แรงงานไม่สามารถนำครอบครัวของตน มาอยู่อาศัยร่วมกันในเมือง สำหรับกลุ่มที่พาครอบครัวของตนมาด้วยก็จะบุกรุกเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในที่ดิน ของผู้อื่นหรือขอเช่าราคาถูก กลายเป็นชุมชนแออัด และมีการปะทะกันกับเจ้าของที่ดินหรือนักพัฒนาที่ดินจน มีการรื้อไล่หรือเผาไล่ชุมชนดังกล่าวออกจากที่ดินอยู่เนืองๆ

การที่แรงงานชายอยู่กันเป็นกลุ่มก้อนโดยไม่มีครอบครัว ปกติมีความต้องการทางเพศและ ด้วยรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมประกอบกับการมีรายได้ จึงก่อให้เกิด Demand for Sex ขนาดมหึมา ขึ้น ในทุกจุดที่มีการใช้แรงงานชายถิ่น ปัจจุบันปัญหานี้ยิ่งรุนแรงขึ้น เมื่อมีการนำแรงงานพม่า ลาว เขมร บังคลา-เทศ ฯลฯ เข้ามาใช้ตามบริเวณจังหวัดชายแดน หรือกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดชายฝั่งทะเล

การเคลื่อนไหวของแรงงานดังกล่าวได้ก่อให้เกิดตลาดค้าประเวณีขนาดใหญ่ ตามถิ่นที่อยู่ ของแรงงานชายถิ่น เช่น กรุงเทพมหานคร และเมืองบรีวาร เมืองเขตการทำเกษตรแปลงใหญ่ เช่น ไร่ฮ้อย ปอ ฝ้าย มัน เมืองที่เป็นตลาดค้าสัตว์น้ำ (มีลูกเรือประมง) เมืองท่า หรือศูนย์กลางการขนถ่ายสินค้า หรือจุด ผ่านและเส้นทางขนส่ง เช่น ประตูน้ำพระอินทร์ และตามทางหลวงที่มีการขนส่งสินค้าหนาแน่น จะมีแหล่ง ค้าประเวณีตามไปให้บริการเป็นเงาตามตัว

3. ปัจจัยจากลัทธิบริโภคนิยม (CONSUMERISM EFFECT) จากแนวทางพัฒนาประเทศที่ ต้องการกระตุ้นการผลิตแทนการนำเข้าหรือการผลิตเพื่อส่งออกก็ตาม เลี้ยงไม่ได้ที่จะต้องกระตุ้นการ บริโภคสินค้าและบริการอย่างจริงจังเพื่อสร้างตลาด การกระตุ้นดังกล่าวดำเนินไปตามแนวคิดที่ว่าความสุข ของประชาชนเกิดจากการบริโภคสินค้าและบริการ การจะบริโภคได้ก็ต้องมีงานทำมีรายได้ด้วย ดังคติที่ผู้นำ ทางทหารเคยประกาศฝังใจคนว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ มีความสุข”

แนวนโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดการบริโภคสินค้าและบริการหลากหลายทั้งคุณภาพและ ปริมาณ รวมไปถึงการขายบริการที่ใช้เรื่องเพศเป็นจุดขายสำคัญ ปัจจัยตัวนี้เองที่ก่อให้เกิดการรวมตัวกันของ การขายบริการทั่วไปกับบริการทางเพศในยุคปัจจุบัน การค้าประเวณีจึงแอบแฝงอยู่กับสถานบริการแทบจะ ทุกประเภททุกแห่ง ไม่ว่าจะเป็นคาเฟ่ คาราโอเกะ โรงน้ำชา อาบอบนวด ผับ อภิรมย์สถานสถานบันเทิง ร้านอาหาร ร้านตัดผม MEMBER CLUB ฯลฯ นอกจากนี้สถานบริการหลายแห่งยังแข่งขันกันเรียกลูกค้าด้วย การจัดคืน LADY NIGHT หรือ WHITE NIGHT คือให้ลูกค้าหญิงมาดื่มฟรีใช้บริการฟรี เพื่อใช้เป็นเหยื่อ ล่อลูกค้าชาย

ขณะเดียวกันครอบครัวคนรายได้ต่ำทั้งในเมืองและชนบทซึ่งถูกกระตุ้นเร่งเร้าความต้องการ บริโภคสินค้าและบริการ ก็มีความต้องการใช้จ่ายเงินเกินตัวและก็ไม่สามารถหารายได้เพียงพอ จึงพยายาม แสวงหารายได้เพิ่มเติมจากการส่งเด็กไปค้าประเวณี ทำนองเดียวกันกับเด็กผู้หญิงที่ไม่ได้รับการดูแลจาก ครอบครัว และคุ้นเคยกับการจับจ่ายใช้สอย ซื้อสินค้าและบริการมาๆ เมื่อขาดแคลนเงินก็จะเข้าสู่การค้า ประเวณี แต่นั่นว่ากลุ่มนี้มีรายได้และเงินใช้การทำงานที่ดีกว่า กลุ่มเด็กผู้หญิงซึ่งถูกครอบครัวยากจนส่ง

มาค้าประเวณีมาก รวมไปถึงผู้หญิงที่มีการศึกษาหรือหญิงต่างชาติจำนวนมากที่ทำงานอยู่ในสถานค้าบริการทางเพศมีระดับ เช่น เพื่อนเที่ยว นางทางโทรศัพท์ นักร้อง หญิงบริการใน MEMBER CLUB เป็นต้น

4. ปัจจัยจากนักท่องเที่ยว ด้วยเหตุที่ประเทศไทยเน้นการดึงดูดนักท่องเที่ยวด้วยธุรกิจบริการเป็นจุดขายหลักทำให้นักท่องเที่ยวที่ต้องการเข้ามาแสวงหาความสุขทางเพศบ่อน้ำเข้าประเทศไทยกันขนานใหญ่ เริ่มเกิดกระแสนี้ระหว่าง พ.ศ. 2522-2526 และรับการตอกย้ำในช่วง Tourist Promotion หรือ Visit Thailand Year

กระแสนี้นอกจากสอดคล้องกับปัจจัยทางทหารแล้วยังมีการขยายตลาดเพิ่มเติมเป็นที่น่าสังเกต คือ

4.1 เมืองในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่มีนักท่องเที่ยวมาเลเซีย สิงคโปร์ หรือชาวจีนโพ้นทะเลจากประเทศอื่นๆ กลายเป็นเมืองหลัก ในด้านธุรกิจค้าประเวณี เช่น หาดใหญ่ สุโงโกลก ปาดังเบซาร์ เป็นต้น

4.2 ธุรกิจบริการที่แอบแฝงด้วยการค้าประเวณี ที่เคยอยู่ในแหล่งเก่าแก่ เช่น พัฒน์พงษ์ ขอยนนา สุริวงค์ ที่บริการนักท่องเที่ยว เป็นหลัก ขยายตัวไปอยู่แทบทุกจุดที่บริการคนไทยในกรุงเทพฯ และในต่างจังหวัดก็ขยายจากพัทยาไปสู่แหล่งท่องเที่ยวแทบจะทุกแห่งจากเหนือจรดใต้ ตะวันออกจรดตะวันตก แม้แต่บนคอยหรือเกาะกลางแม่น้ำโขง

4.3 เด็กเล็กๆอายุต่ำกว่า 10 ปี ทั้งหญิงและชายเข้าสู่ตลาดค้าประเวณีมากขึ้น เพราะนักท่องเที่ยวที่เป็น PAEDOPHILE พวกนี้หลังไหลเข้ามาซื้อบริการ

สถานการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมข้างต้นได้ทำลายรากฐานของสังคมไทยรุนแรงมากขึ้นทุกขณะ จนอนาคตอันใกล้ประเทศไทยอาจกลายเป็นเพียงฟาร์มเพาะโสเภณี และแรงงานราคาถูกสำหรับประชาคมโลกเท่านั้น

สรรพสิทธิ์ กุมาประพันธ์

ศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก มูลนิธิเด็ก

14 ตุลาคม 2537

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"
จัดโดย ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ The Toyota Foundation
และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ระหว่าง 16 - 18 พฤศจิกายน 2537 ณ โรงแรมฮอลิเดย์อินน์ จังหวัดหนองคาย

วัฒนธรรมในกระแสการเปลี่ยนแปลง

ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์

ต้องขอสารภาพตามตรงว่ารู้สึกหนักใจที่ต้องเขียนเรื่องนี้ เพราะมีขอบเขตกว้างไกล

สุดลูกหูลูกตาและถักทอสัมพันธ์กับด้านอื่นๆ ของสังคมอย่างละเอียดอ่อนแต่เหนียวแน่นจนแยกจากกันไม่ออก ทำให้ไม่แน่ใจว่าควรเริ่มจากจุดใดหรือแง่มุมใดดี เพื่อเชื่อมโยงตัวปัญหาให้เข้ากับการแสวงหาทางออกและขั้นตอนการปฏิบัติ แทนที่การวิพากษ์วิจารณ์ซึ่งทำให้ 'รู้' ปัญหาแต่เพียงอย่างเดียว เพราะในระยะสองสามปีที่ผ่านมาสัมผัสดังการพูดถึงวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงหนักไปในทางของความเป็นห่วงเป็นใย โดยเฉพาะปีนี้เป็นปียอดฮิตของ 'โลกาภิวัตน์' กับ 'การรณรงค์วัฒนธรรมไทย' จึงเน้นหนักเรื่องการอนุรักษ์ความเป็นไทย และเพ่งมองว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องน่ากลัว ตัวอย่างเช่น สถาบันวิทยุบางแห่งรณรงค์ให้รักษาประเพณีไทยด้วยการไหว้แทนการจับมือ เพื่อแสดงความเป็นไทย เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวอินเดียและศรีลังกาเองก็มีธรรมเนียมประเพณีไหว้เหมือนกัน ดังนั้น 'การไหว้' แสดงเอกลักษณ์ของความเป็นไทยจริงหรือ (ในที่นี้ยังไม่นับลาวและเขมร)

เราจะจัดความสัมพันธ์กันอย่างไรให้เหมาะสมระหว่างการอนุรักษ์กับการเปลี่ยนแปลง เพราะสภาพสถิติ นิ่ง ไม่เคลื่อนไหวนั้น ชัดกับระบบที่มีชีวิตซึ่งต้องแปรเปลี่ยน เรียนรู้ เสื่อม และเกิดใหม่ อย่างไม่มีสิ้นสุด โดยที่ความสมดุลและหยุดนิ่งเป็นสภาพชั่วคราว

ประวัติศาสตร์มนุษยชาติได้ให้บทเรียนเรื่องการหยุดอยู่กับที่ของหลายสังคมซึ่งเคยมีอารยธรรมอันรุ่งโรจน์มานานนับร้อยปีพันปี จากความก้าวหน้าทางวิธีการผลิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี การปกครอง และ ศิลปวัฒนธรรม ช่วยทำให้ประเทศก้าวขึ้นมาถึงจุดสุดยอด ทำให้เกิดความเชื่อมั่นและอหังการว่ารูปแบบและวิธีการที่เป็นอยู่นั้นดีเลิศ ไม่จำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอันใด ขณะที่ระบบสังคมอื่นๆ ซึ่งด้อยกว่าได้พัฒนาขึ้นเรื่อยๆ จนนำหน้าไปในที่สุด ดูได้จากตัวอย่างของ อียิปต์ เปอร์เซีย กรีก โรมัน จีน อินเดีย อังกฤษ และ สหรัฐอเมริกา เป็นบทเรียนท้ายสุด

คนไทยเรายอมรับการเปลี่ยนแปลงมาตลอด และไม่เคยมืดมิดคัดค้านต่อต้านสิ่งใหม่ๆ อย่างจริงๆ จังๆ จะมีการขัดขืนต้านทานบ้างแต่ไม่เคยถึงกับค้านหัวชนฝา ด้านหนึ่งคงเป็นผลมาจากวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอันยาวนานนับพันปีที่ได้ผสมผสานกับวัฒนธรรมของชาติอื่นๆ ในแหลมทอง ไม่ว่าจะเป็น ภาษา ศิลปะ พิธีกรรม จารีต การเพาะปลูก สถาปัตยกรรม การนุ่งห่ม การกินอยู่ เป็นต้น แล้วหล่อหลอมออกมาเป็นลักษณะ 'แบบไทย' จริงๆ อีกด้านหนึ่งเป็นเรื่องสืบเนื่องทางจิตวิญญาณที่นอกจากจะได้รับอิทธิพลมาจากฮินดูและต่อมาเป็นพุทธศาสนา คือ ยอมรับความเป็นอนิจจังอันเป็นกฎของจักรวาล เมื่อคนเรา 'ทำใจ' กับวิถีทางธรรมชาติที่เลื่อนไหลไปตลอดเวลาได้แล้ว การปรับตัวให้เข้ากับ 'โลก' ที่ไม่หยุดนิ่ง จึงทำได้โดยราบรื่น (ไม่นับอุปนิสัยแบบปฏิบัตินิยม และ ประสานประโยชน์ ซึ่งก็เอื้อต่อการหมุนไปตามโลก)

การเผชิญหน้ากับอารยธรรมใหม่และวัฒนธรรมใหม่ โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งผู้ที่พยายามรักษาเอกลักษณ์ไทยมองว่าเป็นต้นเหตุของความเสื่อมของวัฒนธรรมไทย กลุ่ม

FUNDAMENTALISTS ในบางประเทศถึงกับประณามว่า เป็นต้นตอของความชั่วร้ายในสังคมของเขา) สังคมสยามเคยประสบมาแล้วเป็นระลอกๆ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนมาถึงสมัยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงที่ปฏิรูปการเมืองการปกครอง การศึกษา และอื่นๆอีกหลายอย่าง เพื่อให้ราชอาณาจักรสยามมีความทันสมัยแบบตะวันตกและรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคม

ทำไมสังคมสยามรับวัฒนธรรมใหม่และการเปลี่ยนแปลงได้ (แม้จะมีผู้คัดค้านอยู่บ้าง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และ พระปิยมหาราชก็ตาม) โดยไม่เกิดกระแสของวิกฤตวัฒนธรรมดังที่พูดกันในปัจจุบัน ไม่ได้ความวิตกกังวลในเรื่อง 'อัตลักษณ์ไทย' กันเท่าใด

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างเดียว ไม่น่าจะเป็นตัวปัญหา น่าจะมีปัจจัยสำคัญสองประการเข้ามาเร่ง คือ

หนึ่ง กาลเวลา อันเกี่ยวข้องกับเรื่องความช้าหรือเร็วของการเปลี่ยนแปลง ถ้าวัฒนธรรมใหม่ไหลเข้ามาอย่างช้าๆเรื่อยๆ ผ่านเครื่องมือเครื่องใช้ วิธีการผลิตบางอย่าง และการแลกเปลี่ยนทางการค้า ความสัมพันธ์ต่างประเทศ รวมทั้งความแตกต่างทางความคิดความเชื่อ ยังมีไม่มาก ผลกระทบที่เกิดขึ้นไม่กระจายไปในวงกว้างและดำเนินไปค่อนข้างช้า ประชาชนและผู้นำสังคมย่อมมีเวลาพอที่จะคัดเลือก ยอมรับ หรือ ปฏิเสธสิ่งใหม่ -มีเวลาดัดแปลงทำให้กลมกลืนกับวิถีชีวิตแบบเก่าซึ่งยังเป็นกระแสหลัก ความเป็นตัวของตัวเองยังคงอยู่ และ 'รากแก้วทางสังคม' ยังไม่ขาด การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างช้าๆ (อย่างสัมพัทธ์) ขณะที่ผู้คนยังมีสติ แล้วกลั่นกรองสิ่งใหม่ที่เข้ามาให้ประสมกลมกลืนกับค่านิยม จารีตประเพณี จิตวิญญาณ และ วิถีชีวิตเก่านี้ มักจะทำให้สังคมมีวิวัฒนาการและพัฒนาการที่เดินไปข้างหน้าอย่างมั่นคง

แต่ถ้าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันด่วนจนมนุษย์ตั้งสติไม่ทัน ความเสื่อมถอยหรือพังทลายมักติดตามมา เช่น การรุกเข้ามอย่างรวดเร็วและรุนแรงของวัฒนธรรมสเปน (รวมถึงศาสนาคริสต์) ที่พุ่งเข้ากระแทกต่อชาวพื้นเมืองในทวีปอเมริกาใต้ บิบบังคับชาวอินเดียนแดงที่มีชีวิตและอารยธรรมอันเรียบง่ายกลมกลืนไปกับธรรมชาติด้วยดาบและไม้กางเขนให้ยอมรับความศิวิไลซ์ มันเป็นการขูดรากถอนโคนวัฒนธรรมเก่าแก่และหลากหลายของโลกโดยสิ้นเชิง

การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เห็นได้ชัด คือ อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว ซึ่งไหลบ่ามาดุจน้ำป่า การผุดขึ้นของโรงแรมหรูๆ รีสอร์ท บาร์ อะโกโก้ อาบอบนวด ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก นอกจากจะนำพานักท่องเที่ยวเข้ามาพร้อมกับเงินตราต่างประเทศแล้วยังได้นำคนใหม่ๆ สร้างอาชีพใหม่ๆ ที่คนบนเกาะหรือตำบลนั้นไม่เคยมีมาก่อน อาชีพเก่าๆ วิถีชีวิตเดิมๆ คนเก่าๆ ถูกพัดกระจายออกไป ความเรียบง่าย สงบ เยือกเย็น เอื้ออาทร ถูกแทนที่ด้วยความรวดเร็ว เสี่ยงอีกทีก็ของบาร์และมอเตอร์ไซด์ ความละโมภ ยาเสพติด อาชญากรรม ชะยะ และความร้อนรุ่มในจิตใจ

นี่เป็นเพียงตัวอย่างส่วนหนึ่งของ 'ความเร็ว' ของการเปลี่ยนแปลงที่เจ้าของบ้านรับไม่ทัน ไม่ได้ตั้งใจ ไม่ต้องพูดถึงความเร็วที่มากับเทคโนโลยีการสื่อสารโทรคมนาคม พร้อมกับข้อมูลข่าวสาร อิทธิพลการโฆษณาชวนเชื่อบริโภคตามแบบบริโภคนิยม และวัฒนธรรมตะวันตก จนทำให้ผู้รับสารไม่มีเวลากลับกรองพิจารณาองให้เห็นแก่นของมัน จึงเป็นการรับเอาเปลือกและกะพี้ของเหตุการณ์เท่านั้น

สอง การเปลี่ยนแปลงที่ไม่ให้ 'ความสำเร็จ' ต่อสังคม ความสำเร็จอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของพัฒนาการย่อมหนีไม่พ้นความสำเร็จทางวัตถุที่ได้กระจายเฉลี่ยไปทั้งสังคมอย่างค่อนข้างทั่วถึง แม้ว่าความสำเร็จทางวัตถุไม่ได้เป็นหลักประกันของความสุข (ความสุขกับความสำเร็จมิใช่สิ่งเดียวกัน แต่อาจจะไปด้วยกันได้) แต่ทำให้จิตวิญญาณเข้าไปยึดติดอยู่จนพอสมควรถือได้ว่า

ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงไปสู่ 'ความทันสมัย' ที่ไม่เป็นผลสำเร็จ เช่น ทำให้เกิดช่องว่างของคนจนคนรวยมากขึ้น ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท ความแออัดของเมืองใหญ่ คนว่างงานมากขึ้น จำนวนประชากรที่เติบโตใหญ่แต่ขาดคุณภาพชีวิต ได้สร้างสูญญากาศทางจิตใจแก่คนในสังคม เพราะหมู่บ้าน วิถีชีวิต วิถีการผลิตแบบเก่า ค่านิยมเก่า และอะไรต่อมิอะไรที่มนุษย์คุ้นเคยกับมันล้วนแตกสลาย แต่สิ่งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นกลับทำให้ชีวิตลำเค็ญมากขึ้น การต่อต้านความทันสมัยและวัฒนธรรมใหม่จึงปะทุขึ้น ขบวนการมุสลิมเคร่งศาสนา (FUNDAMENTALIST) ในประเทศที่ประสบความล้มเหลวในการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (ไม่ว่าจะแนวทุนนิยม หรือสังคมนิยม) จึงเป็นการทวนกระแสความเปลี่ยนแปลงกลับไปสู่สังคมอนุรักษ์ ดังเช่นในประเทศอิหร่าน อัลจีเรีย อียิปต์ ตุรกี เป็นต้น แต่สังคมอิสลามที่พัฒนาสู่ความทันสมัยสำเร็จในระดับหนึ่ง เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย กระแสมุสลิมเคร่งศาสนาแม้จะมีอยู่ แต่ไม่ได้มีอิทธิพลมากนักดังประเทศข้างต้น แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าร้ายแรงเช่นนี้ตลอดไป คาดว่าเมื่อใดสองประเทศหลังนี้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำยาวนาน ๔-๕ ปี กระแสนอนุรักษ์นิยมก็อาจจะแบ่งบานได้รวดเร็วเช่นกัน ความสำเร็จของสังคมได้ทำให้สังคมนั้นมีความภูมิใจในความสามารถของตน สร้างความมั่นใจ มีศักดิ์ศรี ซึ่งถ้าไม่ควบคุมไว้ให้ดี กระแสชาตินิยมอันมาจากความภูมิใจนี้สามารถขยายตัวไปเป็นความหลงชาติได้ ขณะที่ความล้มเหลวสร้างความรู้สึกตกต่ำ สิ้นหวัง ว่างเปล่า จะต้องหาอะไรมายึดเอาไว้ ซึ่งหลายๆ สังคมได้ฉกฉวยอดีตอันแสนอบอุ่น จนกลายเป็นพลังอนุรักษ์สุดขั้วไป

ปัจจุบันนี้สังคมไทยชอบพูดถึงเรื่องโลกาภิวัตน์ (GLOBALIZATION) ซึ่งคนส่วนใหญ่มักคิดไปว่า เป็นกระแสของการที่ต้องหมุนไปตามโลกอย่างไม่มีทางเลี่ยง (ไม่ว่ามันจะดีหรือเลว) แต่อันที่จริงแล้วมันหมายถึง โลกใบเล็กเป็นเสมือนหมู่บ้านเดียวกัน (และมีความหลากหลาย) เหตุการณ์ใดๆ ไม่ว่าเกิดในมุมใดมุมหนึ่งจะมีผลต่อส่วนอื่นๆ อย่างรวดเร็ว นักบ่างเบาบ้างตามแต่สภาพเงื่อนไขของแต่ละท้องถิ่น กระแสเหตุการณ์ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม การอพยพโยกย้าย มิใช่มีกระแสเดียวหรือไหลไปทางเดียว แต่มันมีหลายกระแส บ่อยครั้งที่ไหลทวนกัน ไหลกีดขวาง ไหลทะแยง หรือ ไหลตาม ความเป็นโลกใบเดียวที่สำคัญคือ สภาพแวดล้อม

ที่ไม่มีพรมแดน มีผลกระทบทางระบบนิเวศน์ไปทั่วโลกอย่างแยกกันไม่ออก ทำให้คนแม้จะขัดแย้งกัน แต่อีกด้านหนึ่งก็ต้องพึ่งพากัน รวมมือกัน มนุษย์ชาติจึงจะอยู่รอด

พัฒนาการของการเป็นระบบโลกทางโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ได้ก่อตัวมานับร้อยกว่าปี แต่ความเข้มข้นของโลกานุวัตรมาบรรลุนาทีเมื่อโลกสังคมนิยมที่โซเวียตเป็นแกนนำได้พังทลาย ตลอดจนเสรีเข้าครอบงำทุกส่วนของโลก โดยไม่มีที่ใดรอดได้ แล้วประสานกับระบบเทคโนโลยีสื่อสารโทรคมนาคมอันทันสมัย จนเชื่อมโยงสังคมต่างๆ เข้าด้วยกันได้ในเวลาพริบตาเดียว ความเร็วของการการณใหม่ๆ ความคิดใหม่ๆ ปัญหาใหม่ๆ ทำให้มนุษย์ซึ่งไม่เคยชินกับสภาพนี้ แต่คุ้นเคยกับระบบสองขั้วสองค่าย แบ่งแยกมิตรศัตรูชัดเจนแบบเก่า เกิดความสับสนเพราะเส้นแบ่งต่างๆ เลือนหายไป ไม่มีขาวไม่มีดำชัดเจน มีหลากหลายสีส่นเข้ามาแทนที่ จากตัวแปรเพียง ๒-๓ ตัว ก็เพิ่มขึ้นเป็น ๑๐๐ กว่าตัว ค่านิยมเก่า ทฤษฎีเก่า กระบวนทัศน์เก่าไม่สามารถนำออกแก้ปัญหาได้อย่างที่เคยทำมา มนุษย์ย่อมรู้สึกว่าตนเองถูกคุกคามโดยการเปลี่ยนแปลง คนจำนวนมากมองโลกด้วยสายตาที่หวาดระแวงและคับแคบ

แต่เรื่องแบบนี้ก็มีโซเป็นเหตุการณ์ใหม่เฉี่ยมองเสียเลยทีเดียว ดังในหนังสือเรื่อง 'โลกของโซเฟีย' ซึ่งเขียนโดย JOSTEIN GAARDER บรรยายถึงยุคเฮเลนนิสติก (HELENISTIC AGE) ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากมรณกรรมของอริสโตเติล (๓๒๒ ปีก่อนคริสตกาล) เป็นห้วงเวลาที่เอเธนส์ได้สูญเสียบทบาทนำไปแล้ว สืบเนื่องจากการแผ่อำนาจของอเล็กซานเดอร์มหาราชแห่งเมซิเดเนีย ขอนำข้อความบางส่วนของนิยายปรัชญามาเสนอ

'อเล็กซานเดอร์มหาราชไม่เพียงแต่พิชิต อียิปต์ เปอร์เซีย และขยายอิทธิพลจนถึงอินเดีย พระองค์ทรงนำอารยธรรมกรีกติดตามไปด้วย นับเป็นจุดเริ่มต้นจุดหนึ่งของยุคใหม่ในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ในยุคสมัยเฮเลนนิสติกแม้ว่าพื้นที่หลักจะอยู่ที่เมซิเดเนีย ซีเรีย และ อียิปต์ (ขณะนั้นโรมยังเป็นแค่หัวเมืองห่างไกล) และประชาคมระหว่างประเทศก็ได้ถือกำเนิดขึ้นโดยมีภาษากรีกและวัฒนธรรมกรีกครอบงำ ก่อนหน้านั้นชาวกรีก ชาวโรมัน ชาวซีเรียน ชาวบาบิโลเนียน และเปอร์เซียต่างก็มีพระเจ้าประจำศาสนาของตน ครั้นเส้นแบ่งเขตระหว่างประเทศและวัฒนธรรมเลือนหายไป ศิลปวัฒนธรรม ปรัชญา วิทยาการ และศาสนาจึงได้ปะปนกันในหม้อต้มยาใบใหญ่ ตลาดประจำเมืองแหล่งที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้า ข้าวสาร และความคิด ถูกตลาดโลกเข้ามาแทนที่มีสินค้าใหม่ๆ มีความคิดหลากหลาย ลุ่มเสี่ยงสำเนียงภาษาล้วนแตกต่างไปจากเดิม คู่สับสนปนเป มนุษย์ซึ่งเคยชินกับความรู้สึกเดิมๆ ที่ผูกพันอยู่กับขอบเขตที่ชัดเจนของนครรัฐและเผ่าพันธุ์ของตนจึงรู้สึกสงสัย ไม่มั่นใจ และ เกิดคำถามเกี่ยวกับโลกทัศน์เก่าของตน สามร้อยปีของยุคเฮเลนนิสติกจึงเป็นบรรยายกาศของความสงสัยในศาสนา การแตกสลายของวัฒนธรรมเก่า และกระเด็นไปในทางมองโลกในแง่ร้าย'

ยุคเฮเลนนิสติกจึงมีอะไรคล้ายๆ กับโลกในช่วงรอยต่อของปลายศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อความจริงใหม่ๆ เช่น หลังสงครามเย็น หลังอุตสาหกรรม หลังความทันสมัย หลังสังคมนิยม หลังทุนนิยม และหลังรัฐชาติได้ปรากฏขึ้น

คนที่อยู่ในสังคมตะวันออกหรือสังคมที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มองความเป็นไปในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อว่าการเสื่อมสลายของระบบคุณค่าเดิมและวัฒนธรรมเดิมเพราะวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลครอบงำ โดยลืมไปว่าในสังคมตะวันตกเองวัฒนธรรมก็กำลังอยู่ในกระบวนการเสื่อมสลาย โลกานุวัตรเองไม่ได้มีผลกระทบต่อประเทศชายขอบเท่านั้น ประเทศที่เป็นศูนย์กลางอย่างกลุ่ม OECD ก็อยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ด้วย

ดังเช่นในเยอรมนี หลังจากการรวมชาติเดือนพฤศจิกายน ๑๙๘๙ ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม นอกจากจะส่งผลกระทบทางการเมืองแล้ว เรื่องวัฒนธรรมก็เป็นหัวข้อที่กล่าวขวัญกันบ่อยๆ ในหน้าหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะความแตกต่างของวัฒนธรรมชาวเยอรมันตะวันออกซึ่งอยู่ภายใต้ระบบเผด็จการมาประมาณ ๖๐ ปี (จากฮิตเลอร์ก็ตามด้วยเผด็จการสังคมนิยม) ขณะที่ชาวเยอรมันตะวันตกมีอีกวัฒนธรรมหนึ่งในระบบตลาดเสรีแล้วเสรีประชาธิปไตย สถานการณ์ยุค 'POST' ต่างๆ ซึ่งติดตามมาด้วยปัญหาระบบนิเวศน์ การอพยพของผู้ลี้ภัยจากยุโรปตะวันออกและภูมิภาคอื่น ช่องว่างระหว่างคนจนคนรวย การว่างงาน ฯลฯ ทำให้ความมั่นใจในวิธีการเดิม ค่านิยมเดิม และความคิดเดิมเปลี่ยนไป ข้อความที่ว่า 'ระบบสังคมนิยมได้ตายไปแล้ว แต่ทุนนิยมก็ไม่ได้ชนะ' ของมันต่างหากที่ยังคงอยู่' ปรากฏขึ้นบนกำแพงบางแห่งในกรุงเบอร์ลิน ระบบตลาดเสรีเป็นสิ่งดีที่กระตุ้นให้เกิดการแข่งขันทำให้เศรษฐกิจพุ่งไปข้างหน้า แต่มันก็กระตุ้นความโลภและไร้หัวใจ จะทำอย่างไรกันดี การยกย่องตรรกะแบบมีเหตุผล (RATIONAL LOGIC THINKING) ที่ได้วางรากฐานของยุค 'แห่งความรู้แจ้ง' และนำพาชาติตะวันตกให้อยู่ใหญ่กว่าทวีปอื่นใดในโลก ก็เริ่มถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่เพียงพอเสียแล้วสำหรับโลกยุคใหม่ที่มีความสลับซับซ้อนและผันผวนเร็ว คนเยอรมันกำลังอยู่ในช่วงของการแสวงหาหลักที่จะให้ทิศทางแก่การพัฒนา

ในฝรั่งเศสก็มีเสียงบ่นกันว่า ภาษาฝรั่งเศสกำลังจะถึงกาลวิบัติ เพราะมีการใช้ภาษาอังกฤษมากขึ้น ไม่ต้องพูดถึงสหรัฐอเมริกาซึ่งกำลังเสริมฐานะการนำในเกือบทุกด้าน ตั้งแต่การศึกษา ไปจนถึงอาชญากรรมและความรุนแรงในสังคม ซึ่งมีผลต่อจิตวิทยาของชนชั้นนำและชาวอเมริกันทั่วไปด้วย

นี่คือบางส่วนของ การเปลี่ยนแปลงและปัญหาวัฒนธรรมที่ชาติตะวันตกกำลังเผชิญ ซึ่งก็ไม่ต่างไปจากปัญหาของสังคมไทยเท่าใดนัก มันอาจจะมียกระดับและรูปแบบหรือนำหนักในบางเรื่อง ที่ผิดแผกออกไปบ้างเท่านั้น

แต่สิ่งที่แตกต่างกันอย่างมากที่สุดก็คือ ความสามารถในการปรับตัวของสังคมและวัฒนธรรมท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงใหญ่ ขณะที่สังคมตะวันตกมีความสามารถในทางนวัตกรรม (INNOVATION) สูง สังคมไทยมีศักยภาพด้านนี้ต่ำมาก นวัตกรรมในความหมายโดยทั่วไปมิได้จำกัดตนเองอยู่เพียงนวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี แต่มันครอบคลุมไปถึงการคิดค้นใหม่ๆ ทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมด้วย ซึ่งทุกส่วนล้วนสัมพันธ์โยงใยกันอย่างแยกไม่ออก

วัฒนธรรมตะวันตกถ้าจะพูดกันให้ถึงที่สุด ต้องว่าเป็นวัฒนธรรมของคนเมือง การค้าขายและตลาดได้ค่อยๆ วิวัฒนาการจนเติบโตเป็นตัวเมืองอันเป็นที่อยู่ของชนชั้นกระฎุมพี (ซึ่ง

นอกจากพ่อค้าวานิชแล้วยังมีกลุ่มหรือสมาคมวิชาชีพ GUILD เป็นชาวเมืองที่มีอำนาจต่อรองสูง) ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจเมื่อประสานเข้ากับความคิดมนุษย์นิยมที่ต่อสู้เพื่อเสรีภาพเป็นสำคัญ ได้ช่วยให้เมล็ดพืชของประชาธิปไตยเจริญงอกงามขึ้น ยังมีการประดิษฐ์เทคนิคการพิมพ์หนังสือและการก่อตั้งมหาวิทยาลัย หลังอำนาจทางเศรษฐกิจและความรู้ได้ทำให้ชาวเมืองพัฒนาจิตสำนึกของความเป็นสาธารณะ (PUBLIC SPHERE) และสถาบันที่เป็นสาธารณะทั้งทางด้านศิลปะ สังคม การศึกษา และการเมือง ได้สร้างวัฒนธรรมเมืองที่มีการเคลื่อนไหว ปรับตัวโดยตัวของมันเองตลอดเวลา จึงไม่น่าแปลกอันใดขณะที่กระแสวัฒนธรรมหลักมีอิทธิพลในสังคม วัฒนธรรมย่อย (SUB-CULTURE) ก็ได้เกิดขึ้นมาท้าทายตลอดเวลา

ภายใต้บรรยากาศเช่นนี้ หลังสร้างสรรค์ในส่วนต่างๆ ของสังคมปรากฏตัวออกมาให้เห็นเรื่อยๆ เช่นในทางวิทยาศาสตร์ ก็มีพวกวิทยาศาสตร์ใหม่ (NEW SCIENCE) ที่วิจารณ์วิทยาศาสตร์คลาสสิกตั้งแต่สมัยนิวตัน มีพวกกระบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่คัดค้านกระแสหลักของทุนนิยม มีขบวนการสิทธิสตรี มีการตีความทางด้านวรรณคดีและศิลปะตลอดเวลา และอื่นๆ อีกมากมาย ปรากฏการณ์ต่างๆ ดังกล่าวได้ก่อกระแสใหม่ๆ ขึ้นมาท่ามกลางยุคหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งทศวรรษที่ ๒๑ นั่นคือ การย้ายกระบวนทัศน์ (PARADIGM SHIFT) ทั้งในวิถีชีวิตประจำวัน ทางวิทยาการ และทางการเมือง วัฒนธรรมตะวันตกในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงได้เบนตัวออกจากวัตถุนิยมสู่จิตวิญญาณมากขึ้น มีความละเอียดอ่อนและลึกซึ้งขึ้น (ดูจากการเคลื่อนไหวของสังคมอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตวัตถุนิยมสู่สังคมสารสนเทศที่เน้นการผลิตข้อมูลข่าวสารและความรู้มากขึ้น)

สังคมไทยในยุคก่อนทันสมัย หรือสังคมเกษตรนั้นจะให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณ แต่เมื่อพยายามไล่กวัดสังคมทันสมัย กระแสวัตถุนิยมที่จับจายและฉิวเฉียดได้กลายมาเป็นกระแสหลักทางวัฒนธรรมไป ถึงกระนั้นก็ตามพื้นฐานทางด้านจิตวิญญาณน่าจะดำรงอยู่ เมื่อสังคมทันสมัยหรือสังคมอุตสาหกรรมกำลังก้าวล่วงเข้าสู่ยุคหลังทันสมัย (POST MODERN) หรือสังคมสารสนเทศ เราก็น่าจะเดินเส้นทางลัดที่ไปสู่จุดนี้ให้เร็วขึ้น ซึ่งนั่นไม่ได้หมายความว่า จะลอกเลียนตะวันตกมาทั้งหมด เพียงแต่เราได้รู้แล้วว่า การพัฒนาจะไปในทิศทางใด เราน่าจะมีวิธีการและเส้นทางที่เป็นของเราเองได้ อันเป็นทางเลือกในการพัฒนา โดยมีวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาอย่างมีทางเลือก .

การคิดใหม่และการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ไม่สามารถกระทำได้ดีถ้าปราศจากการสร้างสรรค์ทางปัญญา ความลึกซึ้งทางความคิดไม่ได้เกิดขึ้นมาง่ายๆ มันต้องอาศัยรากของความสัมพันธ์ทางศิลปะ วิทยาการ และศาสนา (ปรัชญา) ลำต้น ใบ และดอกของวัฒนธรรมใหม่ที่ประสานภูมิปัญญาไทยเข้ากับความรู้อันเป็นสากล จึงจะดำรงและเติบโตได้ท่ามกลางสภาพอากาศที่แปรปรวน

ส่วนคำถามที่ติดตามมาว่า "จะทำได้อย่างไร" นั้น น่าจะมีการเสวนากันอีกหลายๆ ครั้งจนกว่าจะมีหลายทางเลือก และหลายวิธีการ พร้อมกับขั้นแรกของการปฏิบัติอันจะนำไปสู่การปรับตัวทางวัฒนธรรมที่ทำให้สังคมไทยมีความเจริญงอกงามทางสติปัญญาและละเอียดอ่อนลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านตายแล้ว ? :

การเมืองของความรู้ในกระบวนการพัฒนาทางวัฒนธรรม

โดย จันทนา บรรพศิริไพจิ

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะขยายความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านในยุคปัจจุบัน โดยการตั้งข้อสังเกตจากกรณีศึกษาต่างๆ เพื่อประเมินว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรและการกล่าวว่าภูมิปัญญาชาวบ้านตายแล้วนั้นสอดคล้องกับสถานการณ์มากน้อยแค่ไหน

นัยสำคัญและบริบทของเรื่อง

ขอบเขตความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้านคืออะไร ? ยังคงเป็นคำถามเก่าๆ ที่ถกถว้นเวียนเข้ามาเสมอ ความหมายของ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้ถูกทิ้งให้มีความคลุมเครือมานานแล้วแม้ว่าจะมีความพยายามให้ความหมายก็ ยังต้องอาศัยการตีความและจินตนาการการต่อไปอีก ทั้งนี้เพราะการศึกษาเรื่องนี้ส่วนใหญ่อยู่บน ฐานของการเก็บรวบรวมประสบการณ์ที่เป็นตัวอย่างรูปธรรมของภูมิปัญญาอันได้แก่ความมี ศักยภาพของคนชนบทหรือชุมชนชนบทในกิจกรรมด้านต่างๆ พิธีกรรมของชุมชนที่มีความหมาย เชิงบูรณาการและที่มีการผูกพันกว้างขวางมากที่สุดคือปราชญ์ชาวบ้านที่ถือเป็นตัวแทนภูมิปัญญา ชาวบ้านที่ชัดเจนที่สุด การไม่สามารถสื่อความหมายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาทางวิชาการ ต่อไป

เท่าที่ปรากฏอยู่มีการให้คำจำกัดความภูมิปัญญาว่าเป็นความรู้ความคิดที่สั่งสมไว้ (พทยาสายหู ๒๕๓๓:๒๔) หรือ พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ ๒๕๒๕: ๒๔) หรือ ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกันมา (ธวัช ปุณโณทก ๒๕๓๑:๔๐) คำจำกัดความเหล่านี้ใช้อ้างอิงกันทั่วไป ในบางที่ภูมิปัญญาชาวบ้านมีการใช้เฉพาะเจาะจงเช่น practical thought ที่ Keyes (๑๙๕๑) ใช้เรียกความรู้ในท้องถิ่น (local Knowledge) และอธิบายว่าเป็นความเข้าใจและทักษะที่ใช้ไปในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน หรือ practical technology ในงานของ Tanabe (๑๙๕๔: ๘) ที่มีความหมายตรงกันข้ามกับความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ (modern scientific knowledge) ที่ให้ความสำคัญกับการกระทำบนฐานของเหตุผล (rational) หรือบนฐานของการคิดคำนวณล่วงหน้าตามกฎหมายและรูปแบบที่กำหนดไว้ก่อนแล้ว ส่วน practical technology นั้นเป็นความรู้เชิงประสบการณ์ที่มีการสร้างและปรับเปลี่ยนโดยชุมชนเอง นอกจากนั้นเมื่อมีการขยายความต่อไปเห็นว่าการอ้างองค์ประกอบของวัฒนธรรมชุมชน อาทิ ระบบคิด(พุทธ, ผี) ระบบการผลิต ระบบเศรษฐกิจท้องถิ่น และการจัดการชุมชน เอาไว้ด้วย (เอนก นาคนบุตร ๒๕๓๓: ๒๑-๒๒ และ สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ ๒๕๓๓)

แม้ว่าในบทความนี้จะไม่มีวัตถุประสงค์ที่จะอภิปรายความหมายแต่การวิเคราะห์กระทำได้ลำบากหากไม่มีการแยกแยะองค์ประกอบที่ชัดเจนในระดับหนึ่ง ในคำจำกัดความสั้นๆข้างต้นมีความซับซ้อนทั้งในเชิงความหมายและองค์ประกอบ หากพิจารณากรณีศึกษาต่างๆที่ได้มีการรวบรวมเอาไว้ ภูมิปัญญาชาวบ้านประกอบด้วยระบบความรู้ที่สัมพันธ์กับโลกทัศน์และสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านซึ่งแสดงออกในรูปแบบที่หลากหลายทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน อาทิ พิธีกรรม การจัดการองค์กรชุมชน ระบบการผลิต การรักษาพยาบาล และอื่นๆที่เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตในชุมชน แต่อย่างไรก็ตามการพูดเพียงแค่นี้ไม่ได้ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความแตกต่างไปจากภูมิปัญญาของคนในเมือง ฉะนั้นประเด็นที่ควรสนใจเพราะจะมีนัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือ **โลกทัศน์และฐานความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน** องค์ประกอบทั้งสองส่วนนี้น่าจะเป็นสิ่งที่ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านแตกต่างจากภูมิปัญญาอื่นๆดังที่ Tanabe ได้อธิบายไว้ข้างต้น สมมติฐานที่สำคัญจึงอยู่ที่ฐานความรู้ที่ชาวบ้านสะสมและนำมาใช้ไม่ได้เป็นไปตามระเบียบของความรู้สมัยใหม่และไม่ได้อยู่บนฐานความเข้าใจในแง่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติแบบเดียวกัน ความแตกต่างระหว่างความรู้สองระบบเป็นสิ่งที่นำมาอภิปรายกันอยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตามเมื่อได้สำรวจกรณีศึกษากันอย่างจริงจังแล้วพบว่าเป็นการยากที่จะแบ่งแยกการใช้ประโยชน์ความรู้สองระบบคือวิทยาศาสตร์สมัยใหม่และความรู้พื้นบ้านบนฐานประสบการณ์ออกจากกันได้ในทางปฏิบัติ แต่ที่ยังคงแตกต่างกันคือระดับของโลกทัศน์และระบบคุณค่าที่เป็นตัวกำหนดหน้าที่ประโยชน์ของฐานความรู้และกระบวนการผลิตความรู้หรือนำความรู้มาใช้ใหม่

โดยสรุปขอบเขตความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านมีองค์ประกอบที่น่าทำการวิเคราะห์คือ ฐานความรู้และโลกทัศน์ที่อยู่เบื้องหลัง บทความนี้จะให้ความสนใจต่อองค์ประกอบด้านฐานความรู้เนื่องจากเป็นประเด็นที่คาดว่าจะมีแง่มุมของการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาก และเป็นส่วนที่มีรูปธรรมของการมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกที่เป็นตัวกำหนดบทบาทและทิศทางการเติบโตของภูมิปัญญาชาวบ้านในยุคสมัยใหม่

บริบทของการอธิบายเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

การพูดถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในยุคสังคมข่าวสารสมัยใหม่มีในแง่มุมหนึ่งอาจมองได้ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งการต่อต้านอิทธิพลของความทันสมัยที่ครอบงำทิศทางการพัฒนาประเทศ นักวิพากษ์ทฤษฎีนำสมัยมักจะตีความการต่อต้านในรูปแบบต่างๆ เช่น การประท้วงของชาวบ้าน การปฏิเสธเทคโนโลยีทันสมัย และการรื้อฟื้นภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นการบ่งถึงความไม่พอใจต่อทิศทางการพัฒนาที่เป็นอยู่ อาจเป็นได้ทั้งในระดับฐานคติของการพัฒนา กระบวนการพัฒนา และผลลัพธ์ที่เกิดจากการพัฒนา

ประเด็นเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านจึงถูกหยิบยกรามาพูดในบริบทของการพัฒนากันมาก โดยเฉพาะการพัฒนาชนบท และเป็นประเด็นที่มีนัยของความต้องการแทรกแซงทางวัฒนธรรม (intervention) ด้วย องค์การพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งมีบทบาทชัดเจนในการส่งเสริมแนวความคิดเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านหรือการสร้างภาพของวัฒนธรรมของการพัฒนาแบบทวนกระแส การที่ประเด็นภูมิปัญญาชาวบ้านมีความหมายในแง่ของการแทรกแซงก็เนื่องมาจากการวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านไทยในยุคทุนนิยมขยายตัวที่ชี้ว่าหมู่บ้านในระบบเศรษฐกิจการตลาดเข้าสู่ภาวะล่มสลายทางวัฒนธรรม (ตัวอย่างเช่น วรพล พรหมิกบุตร ๒๕๓๔ พัทธา ว่องกุล ๒๕๓๒) และวิธีที่จะบรรเทาความสูญเสียนี้ได้ก็โดยการปรับความคิดเสียใหม่โดยให้ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นตัวตั้ง ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงถูกนำมาอธิบายอย่างกว้างขวางในเรื่องการพึ่งตัวเองในชนบท กรณีศึกษาที่เกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านก็ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ของครัวเรือนปัจเจกในชนบทด้วยวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและการจัดการความสัมพันธ์ของครัวเรือนกับระบบตลาดเสียใหม่ให้มีความรู้เท่าทันมากขึ้น

แม้ว่าตรรกะดังกล่าวดูเหมือนจะเข้าที่เนื่องจากเป็นการพยายามตอบปัญหาให้กับกลุ่มที่ถูกเอารัดเอาเปรียบโดยระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ แต่ยังมีคำถามที่ท้าทายฝ่ายส่งเสริมความคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ การสื่อความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านกับสังคมสมัยใหม่ที่ถูกครอบงำด้วยตรรกะของความทันสมัยบนฐานของความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่เป็นไปได้แค่ไหน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพูดถึงยุคข้อมูลข่าวสารที่ความรู้กลายเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคในตลาด ประเด็นของภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเข้าไปติดอยู่ในวังวนของการโต้เถียงระหว่างสองขั้วความคิด คือ “วัฒนธรรม

ชุมชน” กับ “โลกาภิวัตน์”¹ ประเด็นสำคัญก็คืออะไรคือความเป็นจริงทางสังคมมากกว่ากันระหว่างการกลับไปสู่รากเหง้าของสังคมหมู่บ้านกับการปรับตัวเข้าสู่โลกกว้าง

สถานภาพและพลวัตของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้านปัจจุบัน

ในช่วงไม่เกิน ๑๐ ปีที่ผ่านมาได้มีการค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านกันมากขึ้น กรณีศึกษาต่างๆถูกนำมาเผยแพร่กว้างขวางในวงการพัฒนา ในยุคแรกๆความสนใจศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านอยู่ที่ตัวปราชญ์ชาวบ้านที่กระจายอยู่ในท้องถิ่น ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านถูกถอดออกมาจากประสบการณ์ที่ถ่ายทอดโดยปราชญ์เหล่านั้น ในระยะต่อมากลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ส่งเสริมแนวความคิดภูมิปัญญาชาวบ้านได้มีบทบาทในการช่วยเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากที่ต่างๆเพื่อสร้างเสริมการเรียนรู้และพัฒนาภูมิปัญญาในที่สุด เอกสารที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในระยะหลังจึงเป็นเรื่องเนื้อหาของรูปแบบหรือตัวอย่างโครงการพัฒนาชุมชนผสมอยู่ด้วย ดังที่หนังสือเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท (เสรี พงศ์พิศ ๒๕๓๖) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้านนครราชสีมา (ปริษา อุยตระกูล ๒๕๓๗) ได้รวบรวมกรณีต่างๆเอาไว้เช่น วนเกษตรกรรม เกษตรกรรมธรรมชาติ การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน กลุ่มออมทรัพย์ในรูปแบบต่างๆ เกษตรธาตุสี่ การเกษตรและเศรษฐกิจยังชีพ การอนุรักษ์ป่า พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ บทบาทของสตรีเป็นต้น โครงการพัฒนาที่มีการแทรกแซงจากองค์กรภายนอกเป็นตัวอย่างของการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในการพัฒนาเป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตามกรณีตัวอย่างของภูมิปัญญาชาวบ้านและบทบาทในการพัฒนาที่ได้มีการรวบรวมไว้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในสองระดับ คือระดับปัจเจกบุคคล และระดับชุมชน กรณีของชาวบ้านที่สั่งสมความรู้และประสบการณ์ในระยะเวลาที่ยาวนานจนสามารถสร้างความรู้ขึ้นใหม่มีอยู่ไม่มากนักและมีลักษณะเฉพาะตัวสูงแต่ก็มีความชัดเจนในความเป็นเอกลักษณ์ของฐานความรู้ชาวบ้าน กรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ทางด้านองค์ความรู้นี้ยังไม่ได้รับการจัดระบบที่ดี ส่วนในระดับชุมชนการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชนนำไปสู่การไหลถ่ายเทของความรู้หลายส่วน การกล่าวถึงภูมิปัญญาจึงเป็นเรื่องการประยุกต์หรือการปรับใช้เป็นส่วน

¹ ไพรศุ เกษียร เตชะพีระ “การเมืองวัฒนธรรมไทยร่วมสมัย ตอนโลกาภิวัตน์กับวัฒนธรรมชุมชน” (๖ ตอน) *ผู้จัดการรายวัน* ๑๓ก.ย. ๒๕๓๖ เป็นต้นไป และ “โลกาภิวัตน์กับวัฒนธรรมชุมชนคอนเซ็ปชันคัมภีร์” (๕ ตอน) *ผู้จัดการรายวัน* ๒๖ ก.ค. ๒๕๓๗ เป็นต้นไป

การค้นคว้าที่เป็นงานวิจัยโดยไม่เกี่ยวกับการแทรกแซง (intervention) ในกิจกรรมของ ภูมิปัญญาชาวบ้านเน้นหนักไปในด้านที่มีเนื้อหาความรู้ที่ชัดเจนและเป็นเอกลักษณ์เช่นการแพทย์ และการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน การค้นคว้าในเรื่องดังกล่าวทำให้เห็นถึงความคลุมเครือในความหมายของรายละเอียดของความรู้เนื่องจากขาดการได้รับความสนใจมาเป็นสทวรรษ ความรู้ที่อยู่ใน ลักษณะชาควินดังเช่นทฤษฎีการแพทย์ไทยนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาและการสร้างความชอบธรรมขึ้นมาอีกครั้ง อย่างไรก็ตามการค้นคว้าเข้าไปในตัวองค์ความรู้ด้านนี้มีผลต่อการ ขยายพรมแดนของความรู้ของภูมิปัญญาเดิมและความรู้สมัยใหม่ เช่นเรื่องของสมุนไพร และการ นวดไทย เป็นต้น จากการสำรวจหนังสือที่วางขายในร้านหนังสือขนาดใหญ่แห่งหนึ่งแสดงให้เห็น ถึงการพัฒนาความรู้เดิมในรูปแบบใหม่ เช่นความรู้เรื่องจุดกดต่างๆในการนวดไทยไม่ได้เป็นเรื่อง ลึกถึบที่ต้องแสวงหาอาจารย์ดีๆเพื่อการเรียนรู้อีกต่อไป หรือการปรับใช้สมุนไพรในรูปแบบที่ สามารถเข้ากับบริบททางสังคมและเศรษฐกิจแบบใหม่ เป็นต้น

สถานการณ์โดยสรุปแสดงให้เห็นว่ามีการขยายตัวของการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาว บ้าน ในการเรียนรู้บางส่วนมีการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์ทั้งของชาวบ้านเอง และสังคม ในวงกว้าง แต่ตัวองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาเดิมของสังคมจริง ๆ นั้นยังไม่ ได้รับการพัฒนาเพื่อที่จะสามารถสื่อความหมายกับระบบความรู้สมัยใหม่ได้ การยอมรับและการ สร้างความชอบธรรมให้กับระบบความรู้จึงยังไม่ก้าวหน้ามากเท่ากับการประยุกต์ใช้ในภาคของ ประชาชนทั่วไป ในหลายกรณีอาจมีลักษณะขัดแย้งกับภูมิปัญญาตามกระแสหลัก เช่นกรณีการอนุ รักรักรักษา หรือการประเมินผลกระทบจากการพัฒนาดังตัวอย่างของโครงการเขื่อนปากมด

พลวัตในฐานความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน

การถกเถียงกันในปัญหาการ romanticize ประเด็นเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านจะคลี่คลายไป มากเนื่องผลงานในระยะหลังๆของสมาชิกในสำนักวัฒนธรรมชุมชนแสดงถึงการวิเคราะห์ วัฒนธรรมโดยอ้างถึงความสำคัญของการผลิตซ้ำ (reproduction) ไว้ว่า “การที่ความรู้หรือคุณค่าใด จะกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีชีวิตชีวา (lived culture) นั้นจะต้องมีกระบวนการผลิตซ้ำสืบทอด ซึ่งใน การผลิตซ้ำสืบทอดนี้จะต้องมีเงื่อนไขในการผลิตอย่างครบถ้วน (เช่นต้องมีสถานที่ เวลา หรือตัว บุคคล ฯลฯ)” (สภาคาทอติฯ ๒๕๓๓:๒๖) ชื่อนำสังเกตประการหนึ่งในการวิเคราะห์ดังกล่าวคือ การผลิตซ้ำอาจจะทำไม่ได้ถ้าไม่มีการแทรกแซง ชื่อนำสังเกตนี้อาจจะเป็นจริงดังจะเห็นได้จาก การสรุปประสพการณ์ของการฟื้นฟูการนวดไทยที่ชี้ให้เห็นว่าสถาบันดั้งเดิมของการนวดไทยอยู่ใน สภาพที่อ่อนกำลังและมีสถานภาพตกต่ำในสังคม ในบางกรณีอาจไม่ได้รับความชอบธรรมจากศูนย์ กลางอำนาจของรัฐในการดำเนินการบางอย่าง บทบาทการฟื้นฟูความรู้จึงตกเป็นภาระของคน รุ่นใหม่ที่มองเห็นคุณค่าของระบบความรู้เดิม (ฉันทนา บรรพศิริโชติ ๒๕๔๔:๖)

การเปลี่ยนแปลงในฐานความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดขึ้นโดยการตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะต่อระบบนิเวศ นอกจากนั้นแล้วการเลิกใช้ประโยชน์ในบางส่วนอาจเป็นผลมาจากการที่ความรู้สมัยใหม่เข้ามาแทนที่ ตัวอย่างการศึกษาพลวัตของความรู้ด้านการดูแลสุขภาพและการรักษาพยาบาลพื้นบ้านในชุมชนแห่งหนึ่งยังชี้ให้เห็นอีกว่าการใช้ประโยชน์จากความรู้เป็นกลไกที่มีความสำคัญต่อการคงอยู่ของความรู้พื้นบ้าน ส่วนกลไกการสืบทอดความรู้กลับไม่มีความสำคัญเท่ากับการรักษาหน้าที่ประโยชน์ของความรู้เอาไว้ (ฉันทนา บรรพศิริโชติ ๒๕๓๕ ก.) ซึ่งก็อาจเป็นเพราะวิธีการสื่อความหมายเพื่อสร้างความเข้าใจในตัวองค์ความรู้ไม่ได้รับการพัฒนามาเป็นระยะเวลายาวนาน สถานการณ์เช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าระบบความรู้ที่เป็นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านขาดพลวัตเนื่องจากกลไกภายในอ่อนแอเพราะสถาบันของความรู้ถูกทำลาย แต่ทว่ากรณีศึกษาของปราชญ์ชาวบ้านกลับแสดงให้เห็นถึงการมีพลวัตในการปรับเปลี่ยนและการสร้างความรู้ใหม่สูงกว่า

ส่งท้าย

ถ้าหากย้อนกลับไปพิจารณาพัฒนาการของความรู้พื้นบ้านหรือความรู้เดิมในสังคมคงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าหลายอย่างสูญหายไปแล้ว ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือการแพทย์แผนโบราณ(ที่ปัจจุบันเรียกว่าการแพทย์แผนไทย)และการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน กลุ่มที่รณรงค์เพื่อการพัฒนาการแพทย์แผนไทยตั้งข้อสังเกตไว้ว่าการแพทย์แผนไทยตายไปกว่าร้อยปีแล้วเมื่อการแพทย์แผนปัจจุบันสามารถยึดหัวหาดที่โรงพยาบาลศิริราชได้เป็นครั้งแรก ฐานความรู้ที่หลงเหลืออยู่แม้จะมีการใช้อยู่ในทางปฏิบัติแต่ก็มีอาการแคระแกรนขาดการพัฒนา ตัวอย่างของเทคโนโลยีทางการแพทย์ก็เช่นเดียวกัน ความก้าวหน้าของการเกษตรสมัยใหม่เบียดขับเทคโนโลยีพื้นบ้านออกไปจนแทบไม่มีที่ใช้ จะเห็นได้ว่าเมื่อมองย้อนกลับไปเป็นระยะเวลาที่เพียงพอการสูญหายไปของความรู้เดิมมีส่วนสัมพันธ์กับการเข้ามาของความรู้สมัยใหม่ ซึ่งก็ไม่ได้เป็นความเข้าใจใหม่ แต่สิ่งที่น่าสนใจอยู่ที่ว่าผลกระทบหรือเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงและการให้ความหมายแก่น้ำที่ประโยชน์ของรู้นั้นเกิดขึ้นอย่างไร และใครเป็นผู้กำหนด ปรัชญาการณปัจจุบันที่ยังมีผู้ใช้การรักษาพยาบาลพื้นบ้านอยู่นั้นน่าจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าการสูญเสียสถานภาพและบทบาทในระบบสาธารณสุขแห่งชาติไม่น่าจะอยู่ที่เหตุผลของการหมดหน้าที่ประโยชน์ของการแพทย์แผนโบราณ แต่ทว่าหากคำนึงถึงความของสุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บเปลี่ยนแปลงไปด้วยอิทธิพลของความรู้สมัยใหม่วิถีทางเก่าๆนั้นก็ขาดความเหมาะสมไปโดยปริยาย

ประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้ในสังคมนั้นจึงอยู่ที่การให้ความหมายแก่สรรพสิ่งแวดล้อมอย่างไร ในกระบวนการสร้างและผลิตความรู้รวมถึงการใช้ประโยชน์ด้วยนั้นไม่

ได้เป็นเรือที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติแต่เป็นการกำหนดคุณค่าให้กับสังคมโดยชนชั้นปกครอง
 ดำรงไว้ซึ่งผลประโยชน์ของชนชั้นปกครอง ไม่พอใจต่อระบบความรู้ในกระแสหลักและเลือกที่จะ
 รักหาระบบพื้นบ้านเอาไว้

อ้างอิง

ฉันทนา บรรพศิริโชติ, "การรักษาศาสนาแต่ในบ้าน, ข้อสังเกตจากข้อมูลภาคสนาม" บทความเสวนาในการประชุมวิชาการเรื่อง ภาคกลาง: ผลกระทบจากวัฒนธรรม จัดโดยสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ๔-๕ ก.ย. ๒๕๓๕ก

..... "การเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเด็นการฟื้นฟู การนวดไทย" เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการร่วมจัดของทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา วัฒนธรรม เรื่อง มิติใหม่ของการศึกษาวัฒนธรรมกลางกระแสโลก: สถานภาพและสิ่งท้าทาย จัดโดยศูนย์ศึกษากาการพัฒนาสังคม และไทยวิจัย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕-๓๐ ก.ย. ๒๕๓๕ข.

ปรีชา อุดตระกูลและนฤมล ปิยะวิทย์, บก., ภูมิปัญญาชาวบ้านนครราชสีมา, ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาวิทยาลัยครูนครราชสีมา, ๒๕๓๖

วรพล พรหมกบุตร, วัฒนธรรมสถาปัตยกรรมและสร้างใหม่ได้กระแสนิยมนอกชน, กรุงเทพฯ: อาร์คไลน์, ๒๕๓๔

วิทยา ว่องกุล, บก., ชุมชนพัฒนาฉบับวิถีดุติหมบ้านไทย ทางออกอยู่ที่ไหน, (๓) ๑ ๒๕๓๒.

พัทธา สายชู, "การพัฒนาวัฒนธรรมบนพื้นฐานภูมิปัญญาชาวบ้านและศักยภาพชุมชน". ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านนครราชสีมา, ปรีชา อุดตระกูล และ นฤมล ปิยะวิทย์, ดำเนิน, หน้า ๒๔-๔๕.

เสรี พงศ์พิศ, บก., ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท(สองเล่ม) กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ฟ, ๒๕๓๖

สภาหอการค้าแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา และองค์กรชุมชนไทย, การดำรงอยู่ของชุมชน กระบวนการต่อสู้ และการพัฒนา กรณีศึกษากลุ่มพัฒนาเขตจอมทอง ศูนย์สังคมนวชนเมืองใหม่, ๒๕๓๓

สุรเชษฐ์ เวชชาพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิต: วัฒนธรรมกับการพัฒนา, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ หมู่บ้าน, ๒๕๓๓.

เอนก นาครบุตร, "บทเรียนของภูมิปัญญาชาวบ้านสู่การพึ่งตนเอง", จุดเปลี่ยนการพัฒนา ชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย, กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๓ หน้า ๒๒-๒๓.

Charles F. Keyes, "Approaches to the study of indigenous knowledge systems" บทความ
ความสนใจในการสัมมนาทางวิชาการเครือข่ายสถาบันวิจัยภูมิภาค เรื่อง การศึกษาระบบความรู้พื้น
บ้านปัจจุบัน, ๖-๗ เม.ย. ๒๕๓๔ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Shigeharu Tanabe, *Ecology and Practical Technology: Peasant farming systems in
Thailand*, Bangkok: White Lotus, 1994.

ความหลากหลายของผ้าในสังคมสยาม

จิราภรณ์ อรรถะนาค

ฝ่ายอนุรักษ์ศิลปโบราณวัตถุ กองพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร

หลักฐานเกี่ยวกับเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มในอดีตมีหลงเหลือให้ศึกษาค้นคว้าไม่มากนัก เนื่องจากผ้าเป็นวัสดุซึ่งผุพังสลายตัวได้ง่ายภายในระยะเวลาอันสั้น ทำให้การศึกษาค้นคว้าเพื่อหาข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติการใช้ผ้าของชุมชนโบราณที่อยู่อาศัยในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันกระทำได้ยากมาก เพราะขาดวัตถุหลักฐานที่จะช่วยให้สามารถปะติดปะต่อเรื่องราวได้อย่างสมบูรณ์และต่อเนื่อง นอกจากนี้ หลังจากที่พุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในดินแดนแถบนี้ ประเพณีการฝังศพก็ค่อย ๆ หมดไป พุทธศาสนิกชนนิยมประเพณีเผาศพมากขึ้น บางท้องถิ่นนิยมเผาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของผู้ตายพร้อม ๆ ไปด้วย ทำให้หลักฐานที่แสดงถึงการนุ่งห่มของชุมชนโบราณที่มีอายุประมาณ ๒๐๐๐ ปี เป็นต้นมาสูญหายไปเป็นจำนวนมาก หลักฐานที่ยังคงหลงเหลือให้ศึกษาจึงมาจากแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ ผ้าที่มีใช้ในสมัยประวัติศาสตร์พบบ้างเล็กน้อยจากการขุดค้นทางโบราณคดีหลายแห่ง ส่วนผ้าในสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ พบหลักฐานจำนวนมาก ทั้งที่เป็นหลักฐานโดยตรงและหลักฐานโดยอ้อม

เพราะฉะนั้นการนำเสนอภาพรวมที่แสดงถึงความหลากหลายของผ้าในชุมชนโบราณสมัยต่าง ๆ จึงไม่ต่อเนื่องและไม่สมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้พยายามรวบรวมข้อมูลเท่าที่มีอยู่มานำเสนอเป็นเค้าโครงคร่าว ๆ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลที่ยังขาดหายไปเป็นบ้าง ๆ

ผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยหลาย ๆ แห่ง ได้พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นความเจริญทางเทคโนโลยีของชุมชนโบราณมานานกว่า ๓๐๐๐ ปีมาแล้ว นอกจากจะพบเครื่องมือเครื่องใช้ อาวุธ เครื่องประดับ และสิ่งประดิษฐ์ที่แสดงถึงความสามารถเชิงศิลปะแล้ว ยังพบหลักฐานเกี่ยวกับเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มอยู่ด้วย เช่น การค้นพบหินทุบผ้าเปลือกไม้จากแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่ง ซึ่งบางแห่งมีอายุประมาณ ๓๕๐๐ - ๔๐๐๐ ปีมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้น ๆ มีการใช้ผ้าเปลือกไม้ แต่จะเป็นเปลือกไม้อะไร

ยังไม่สามารถหาคำตอบได้เนื่องจากยังไม่พบหลักฐาน หรือการค้นพบ "แว" ดินเผาที่ใช้ในการปั้นถ้วยในแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์แทบทุกแห่ง แสดงให้เห็นเทคนิคในการปั้นถ้วย ซึ่งการศึกษาลักษณะและขนาดของ "แว" เหล่านี้ยังอย่างละเอียดอาจช่วยให้สามารถค้นหาคำตอบเกี่ยวกับ ขนาดของเส้นถ้วย และความหนาของเนื้อผ้าที่ทอจากเส้นถ้วยเหล่านั้น

หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับผ้าสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยปรากฏแจ่มชัดในยุคโลหะ มีการขุดพบเศษผ้าชิ้นเล็ก ๆ ติดอยู่บนวัตถุที่ทำจากสำริด เช่น กำไล ห่วงคอ ปลอกแขน ลูกกระพรวน ใบหอก ขวาน ฯลฯ หลายตัวอย่าง และพบรอยประทับของผ้าบนเครื่องมือเหล็กบ้างเล็กน้อย ผ้าเหล่านี้ยังคงสภาพอยู่ได้เนื่องจากสนิมของสำริดมีส่วนช่วยปกป้องผ้าส่วนนั้น ๆ ไว้ สันนิษฐานว่าในขณะที่ฝังศพ ผ้าได้สัมผัสโดยตรงกับสำริด อาจจะในขณะที่ห่อ หุ้ม คลุม รองรับ หรือสัมผัสในลักษณะอื่น ๆ เมื่อเวลาผ่านไป สำริดทำปฏิกิริยากับสิ่งแวดล้อมใต้ดิน กลายเป็นสนิมของทองแดง ซึ่งสามารถหยุดยั้งการเน่าเปื่อยของผ้าส่วนนั้น ๆ เอาไว้ได้ เนื่องจากสารประกอบของทองแดงหลายชนิดมีคุณสมบัติหยุดยั้งการเจริญของจุลินทรีย์ได้ดี

ผ้าที่ยังคงหลงเหลืออยู่เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผ้าปานกัญชา และส่วนน้อยเป็นผ้าฝ้าย สันนิษฐานว่า ผ้าปานกัญชา คงเป็นที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบมากเป็นพิเศษ ส่วนผ้าฝ้ายมักพบบนวัตถุสำริดสมัยหลัง ๆ เช่น ตอนปลายของยุคสำริด สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ แต่ไม่พบผ้าปานกัญชาในห้วงเวลานี้ เข้าใจว่าหลังจากที่มีการใช้ผ้าฝ้ายอย่างแพร่หลายแล้ว ผ้าปานกัญชาค่อย ๆ เสื่อมความนิยมไป เนื่องจากขั้นตอนและกระบวนการแยกและเตรียมเส้นใยปานกัญชาค่อนข้างยุ่งยากและเสียเวลา ในขณะที่การปั่นและทอผ้าฝ้ายสะดวกและรวดเร็วกว่า นอกจากนี้ผ้าฝ้ายยังเนียนนุ่ม ละเอียดย่อน สวมใส่สบายกว่าผ้าปานกัญชา

ผ้าปานกัญชาสมัยก่อนประวัติศาสตร์แทบทุกตัวอย่างมีลักษณะเป็นผ้าเนื้อหนาทอลายขัด ไม่พบร่องรอยของสีย้อมหรือลวดลายใดๆ บางตัวอย่างทอห่าง ๆ ปรัง ๆ คล้ายกระสอบ ส่วนใหญ่มีลักษณะใกล้เคียงกับผ้าปานกัญชาที่ชาวเขาบางเผ่ายังคงทอใช้อยู่ในปัจจุบัน การที่ไม่พบสีย้อมหรือลวดลายบนผ้า ไม่ได้หมายความว่าในสมัยนั้น ๆ ยังไม่รู้จักการย้อมสีหรือทำให้เกิดลวดลาย แต่ตัวอย่างที่พบมีขนาดเล็กมาก บางตัวอย่างมีขนาดเพียง

๐.๕ x ๐.๕ ซม. ส่วนที่มีสีหรือมีลวดลายอาจเนาเย็บผูกไปก็ได้

ผ้าฝ้ายที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มีเพียงตัวอย่างเดียวที่ย้อมสีแดงคล้ำ และทอแบบสอดลูกบิด คล้าย ๆ การถัก จากแหล่งโบราณคดีบนเทือกเขาถนนธงชัย นอกนั้นเป็นผ้าฝ้ายเนื้อค่อนข้างหนา ทอลายขัด ไม่พบร่องรอยของสีย้อมและลวดลายใด ๆ

หลักฐานเกี่ยวกับเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีและสุโขทัยพบน้อยมาก คงพบเพียงหลักฐานโดยอ้อม เช่น ภาพวาด ภาพแกะสลัก ภาพปั้น ประติมากรรมต่าง ๆ เครื่องปั้นดินเผา จารึก และเอกสารโบราณ ซึ่งแสดงให้เห็นรูปแบบของการแต่งกาย และลวดลายบนเนื้อผ้า หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าผู้ชายสมัยนั้นนุ่งผ้าโจงกระเบน ส่วนผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น มีผ้าผาดไหมหรือผ้าสไบ แต่ไม่พบตัวอย่างผ้า ที่จะช่วยให้สามารถบ่งบอกชนิดของผ้าและเทคนิคการทอ ยกเว้นตัวอย่างเดียวจากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งเป็นผ้าฝ้ายสีธรรมชาติ ทอลายขัด เนื้อผ้าค่อนข้างหนา ใกล้เคียงกับผ้าฝ้ายพื้นเมืองในปัจจุบัน หลักฐานจากเอกสารโบราณมีการกล่าวถึงผ้าฝ้ายและไหมบ้างเล็กน้อย เช่น ใลาจารึกวัดศรีชุม กล่าวถึงการใช้ผ้าฝ้ายและผ้าไหมสีแดง ดำ เขียว ขาว และเหลืองในสมัยนั้น แต่ไม่มีรายละเอียดมากกว่านี้

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานเกี่ยวกับผ้าในสยามบ้างเล็กน้อยจากบันทึกของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในสยามในช่วงเวลาต่าง ๆ เช่น จากจดหมายเหตุของโจว ถา กวน บันทึกระหว่างค.ศ. ๑๒๘๖ - ๑๒๘๗ กล่าวว่าชาวเลี่ยนสวมใส่ผ้าฝ้าย และมีการเลี้ยงไหม ผลิตผ้าไหมกันมาก

ในสมัยอยุธยาพบหลักฐานจากเอกสารโบราณ วรรณกรรม จิตรกรรมและระติมากรรม ต่าง ๆ มากขึ้น หลักฐานโดยตรงที่เป็นพื้นผ้าพบบ้างเล็กน้อยในสมัยอยุธยาตอนปลาย คงเป็นเพราะในสมัยอยุธยาบ้านเมืองมีศึกสงครามอยู่เสมอ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มและเอกสารจึงสูญหายไปเป็นจำนวนมาก

การขุดค้นทางโบราณคดีพบเศษผ้าติดอยู่บนวัตถุสำริดบ้างเล็กน้อย ส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้ายเนื้อละเอียดขึ้นกว่าเดิม ไม่พบร่องรอยของสีย้อมหรือลวดลาย มีไหมเพียงตัวอย่างเดียว เป็นเศษผ้าชิ้นเล็กมากติดอยู่บนรูปเคารพทำด้วยสำริด พบบนโครงกระดูกสุสานในหมู่บ้านปรตูกุส จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เอกสารโบราณและวรรณกรรมสมัยอยุธยากล่าวถึงผ้าหลายชนิด มีทั้งผ้าพื้นเมืองและผ้าจากต่างประเทศ ในสมัยนั้นกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าผ้าที่สำคัญ พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ทรงทำการค้าผ้ากับพ่อค้าชาวต่างประเทศ เช่น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ทรงขายและทรงควบคุมการส่งสินค้าผ้าออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งมีคลังสินค้าทำหน้าที่ขายของต่าง ๆ ให้กับประชาชน

ตำนานวังเก่าในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ กล่าวถึงแหล่งค้าผ้าในกรุงศรีอยุธยา ดังนี้ " ... บ้านปทุมพูชายผ้าชมพูคาด ราชคฤห์นุ่งไก่อ ผ้าชมพูเลว ผ้าดิบเลว ย่านป่าไหมป่าเหล็กปากถนนซีกหนึ่ง ชายไหมครุฑไหมพื้นไหมเบญจพรรณ ย่านป่าผูกชายแต่ผูกแหลมอ่อนเมาะ ย่านทุ่งหมากก็ว่า เลื้อยเขียว เลื้อยขาว เลื้อยจิบเอว เลื้อยฉีกอก เลื้อยกรอมหัว กางเกงเขียว กางเกงขาว ล่วมสักหลาด ล่วมเลว กุงหมากสักหลาดปักทองประดับกระจก กุงหมากเลว กุงยาสูบผ้าลายต่างกันสำหรับทิ้งทาน ชองพลสักหลาดปักทองประดับกระจก ชองพลเลวสักหลาดเขียวแดง แล้วรับผ้าแขกจามวัดแก้วผ้า วัดลอดช่อง มาใส่ร้านขาย ... ป่าหน้าพระกาลมีร้านชำขายหัวในโคร่งในบันฝ้าย นอกจากนี้มี ... ย่านป่าผ้าเหลือง ย่านจวนคลังทำหีบฝ้ายขาย ย่านป่าทองขายฝ้าย ... "

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอีกย่านหนึ่งเรียกว่า ย่านฉะโกราใหญ่ ขายผ้าสุรินทร์และผ้าขาว ย่านวัดขุนพรหมเขียนผ้าพิมพ์ ฯลฯ ส่วนผ้าที่ทอจากหัวเมือง ได้แก่ ผ้าตารางจากโคราช ผ้าสายบัว ผ้าขาวม้าแดง จากลพบุรี ซึ่งส่งเข้ามาเป็นส่วย

การแต่งกายในสมัยกรุงศรีอยุธยา นิยมใช้ผ้าเป็นเครื่องแสดงฐานะและตำแหน่งของผู้สวมใส่ พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานผ้าให้เป็นปูนบำเหน็จรางวัล ขุนนางจะนุ่งผ้าที่ได้รับพระราชทานเฉพาะเวลาเข้าเฝ้า ผ้าเหล่านี้เปรียบเสมือนเงินเดือน แต่พระราชทานเป็นรายปี จึงมีชื่อเรียกว่า ผ้าหวัดรายปี ผ้าที่พระราชทานส่วนใหญ่นี้เป็นผ้าสมปัก ซึ่งมาจากภาษาเขมร คำว่า sompot แปลว่า ผ้านุ่ง ผ้าสมปักมีหลายชนิดสำหรับพระราชทานขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ เช่น สมปักลาย สำหรับหัวหมื่นนายเวร สมปักไหมสำหรับเจ้ากรมปลัด เป็นต้น ส่วนมหาดเล็กใช้ผ้าลาย ซึ่งถือเป็นแบบแผนปฏิบัติสืบมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ผ้าที่ใช้ในราชสำนักและผ้าที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานขุนนางและข้าราชการส่วนใหญ่นี้เป็นผ้าจากต่างประเทศ เช่น จากจีน อินเดีย เขมร

ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ซึ่งบันทึกเรื่องราวน่าสนใจในสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงเครื่องนุ่งห่มของชาวสยามหลายตอน เช่น ตอนหนึ่งกล่าวว่า

"... ผ้าถุงที่มี ความมดงามกลางชนิดเช่นผ้าม่วงไหมยกดอก หรือผ้าม่วงไหมอย่างไมยกดอก และผ้าลายเนื้อดี อนุญาตให้ใช้นุ่งได้แต่เฉพาะบุคคลที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ส่วนผู้หญิงชั้นสามัญชนนุ่งผ้าถุงสีดำ และลไบ้นั้นก็มักเป็นผ้ามีสลินสีขาว อย่างธรรมดา ๆ ..." และ "... พระเจ้ากรุงสยามทรงใช้ฉลองพระองค์ที่ตัดเย็บด้วยผ้า เขียรบับอย่างงาม แขนฉลองพระองค์นั้นแคบมากปรกลงมาถึงข้อพระหัตถ์ ท่านองเตียวกับ เลือที่เราใช้สวมกันหนาวได้เสื้อคลุมฉะนั้น พระองค์ทรงฉลองพระองค์นั้นไว้ภายใต้ฉลองพระ องค์ครุยตั้งที่ข้าพเจ้าได้พรรณามาแล้ว เป็นฉลองพระองค์ที่ได้รับการปักอย่างวิจิตรต่างแบบ ลวดลายกันกับในทวีปยุโรป ชาวสยามคนใดจะใช้เสื้อชนิดนี้ไม่ได้เลย นอกจากพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ และพระองค์จะทรง พระราชทานบำเหน็จชนิดนี้ให้แก่เฉพาะขุนนางที่มีศักดิ์สูงเท่านั้น ..." อีกตอนหนึ่งกล่าวถึง เครื่องนุ่งห่มของขุนนางว่า "... ฝ่ายพวกอำมาตย์หรือขุนนางนั้นนอกจากนุ่งผ้าแล้ว ยัง สวมเสื้อครุยผ้ามีสลินอีกตัวหนึ่ง ใช้เหมือนเสื้อชั้นนอกหรือเสื้อคลุม(ถึงเข้า) เขาจะเปื้อน ฝนออกแล้วมันผันเข้าไว้กับมันเอง เมื่อเข้าไปหาขุนนางผู้ใหญ่ที่มียศถาบรรดาศักดิ์สูงกว่าตน เป็นการแสดงว่าเขาเตรียมพร้อมอยู่เสมอที่ท่านผู้ใหญ่จะบัญชาให้ไปไหนมาไหนได้ตั้งใจทีเดียว นั้น ... อนึ่งเวลาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดพระราชทานเสื้อชั้นนอกหรือเสื้ออีกชนิดหนึ่งสีแดง สด สำหรับใช้ออกงานพระราชสงครามหรือตามเสด็จประพาสล่าสัตว์เท่านั้น เสื้อชนิดนี้ยาว ลงมาถึงหัวเข่า มีดุมขัดทางด้านหน้า ๘ หรือ ๑๐ ลูก แขนเสื้อนั้นกว้างไม่มีปักลวดลายอย่าง ใด และสั้นมากจนปรกลงมาไม่ถึงข้อศอก ทั้งนี้เป็นธรรมเนียมทั่วไปในกรุงสยาม คือองค์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและผู้ที่อยู่ในขบวนโดยเสด็จออกงานพระราชสงครามหรือประพาสล่าสัตว์ จะต้องแต่งกายด้วยเสื้อผ้าชุดสีแดง ในกรณีเช่นนี้บรรดาเสื้อแสงที่โปรดพระราชทานแก่ข้าทูลหา รจึงตัดเย็บด้วยผ้ามีสลินข้อมสีแดง และในวันงานพระราชพิธี เช่นวันที่เอกอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม ของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเข้ามาสู่พระนคร ก็มีการแจกจ่ายเสื้อสีแดงนี้แก่บรรดาชาว สยามที่เกณฑ์มาถือศาสตราวุธแห่แหนและนั่งกลาบาตด้วย ..." ส่วนเครื่องนุ่งห่มของสามัญชน ลาลูแบร์บรรยายว่า " ... ชาวสยามไปไหนมาไหนด้วยเท้าเปล่าและมีได้สวมหมวก เพื่อที่ จะปกปิดสิ่งอันอุจาดเท่านั้น เขาจึงพันเอวและขาอ่อนกระทั่งถึงใต้เข่าด้วยชิ้นผ้ามีดอกดวง ยาวประมาณ ๒ โอนครึ่ง ซึ่งชาวปอร์ตุเกสเรียกว่า ปาญ (pagne) " มาจากศัพท์ละตินว่า pannus ลางครั้งที่ไม่ใช่ผ้าลายเขียวนุ่ง ก็ใช้ชิ้นผ้าไหมเกลี้ยง ๆบ้าง หรือทอที่ริมเป็นลาย ทองลายเงินบ้าง ในฤดูหนาว ลางที่ชาวสยามก็ใช้ผ้าตามความกว้าง หรือผ้าลินิน

มีดอกดวงคลุมไหล่เป็นท่อนอง เสื้อคลุมหรือผ้าคลุมไหล่ โดยพันชายผ้าเข้าไว้กับลำแขนอย่าง
ค่อนข้างรัดกุมไว้ ... " ฯลฯ

บางช่วงเวลาจะมีระเบียบเกี่ยวกับการแต่งกายอย่างเคร่งครัด โดยมีระเบียบ
กำหนดว่าคนชั้นใดใช้ผ้าชนิดใดได้บ้าง หรือชนิดใดห้ามใช้ แต่ในบางช่วงเวลา ระเบียบ
ดังกล่าวก็คลายความสำคัญ ไม่ค่อยมีผู้ปฏิบัติตาม

เมื่อสยามมีการติดต่อทางการค้ากับต่างชาติมากขึ้น สินค้าเข้าที่สำคัญอย่าง
หนึ่งคือ ผ้าฟ่อนแพรพรรณ หลักฐานทางประวัติศาสตร์บ่งบอกว่ากรุงศรีอยุธยา บางกอกและ
หัวเมืองชายฝั่งต่าง ๆ เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรือสินค้า
ที่แล่นไปมาระหว่าง จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ตะวันออกกลาง ยุโรป และหลายประเทศในเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ มักหยุดแวะตามเมืองท่าเหล่านี้ และแลกเปลี่ยนสินค้า ผ้าเป็นสินค้าสำคัญที่
พ่อค้าต่างชาตินำมาขายในสยาม โดยแลกเปลี่ยนกับของป่าและสินค้าพื้นเมือง เป็นเหตุให้
ชาวสยามที่มีฐานะดีมีโอกาสเลือกซื้อผ้าสวย ๆ ลายแปลก ๆ หลากสีจากพ่อค้าต่างชาติ

ผ้าจากต่างประเทศเหล่านี้มีคุณสมบัติแตกต่างจากผ้าที่ชาวสยามผลิตได้เองภายใน
ประเทศ เช่น ผ้าฝ้ายพิมพ์ลายหรือเขียนลายสีสันทัดจากอินเดีย ผ้าไหมเนื้อเรียบนุ่มจากจีน
ผ้ายกดินสวยงามจากอินเดีย เบอร์เซียร์และจีน ผ้าลินินและผ้าขนสัตว์เนื้อดีจากยุโรป ผ้าปรม
จากเขมร ผ้าพิมพ์สีสวยลายแปลกจากยุโรป เป็นต้น

ท้องถิ่นที่มีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวต่างประเทศหรือตั้งอยู่ในเส้น
ทางการค้า จะมีผ้าชนิดต่าง ๆ จากท้องถิ่นหรือจากต่างประเทศมากมายหลากหลายชนิดให้
เลือกใช้ในโอกาสต่าง ๆ

สำหรับสามัญชนทั่วไป ผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้าย เพราะมี
ความทนทานสูง หาง่าย ราคาถูก มักไม่มีลวดลายตกแต่งมากนัก ส่วนใหญ่ใช้ผ้าพื้น สีเข้ม ๆ
คล้ำ ๆ เช่น สีดำ น้ำตาล น้ำเงิน ฯลฯ เพื่อความสะดวกในการทำงาน ส่วนผ้าที่ใช้ในงาน
พิธีหรือในโอกาสพิเศษต่าง ๆ มักใช้ผ้าไหมหรือผ้าฝ้ายที่มีการตกแต่งลวดลายสวยงามเป็นพิเศษ
หรืออาจเป็นผ้าจากต่างประเทศ ผู้ที่มีฐานะดีมักแต่งกายสวยงามประณีตเป็นพิเศษ

เทคนิคในการตกแต่งลวดลายบนผืนผ้าของชาวสยาม ส่วนใหญ่เกิดจากการสอด
ด้ายสีต่าง ๆ ในระหว่างการทอ ทำให้เกิดลวดลายในเนื้อผ้า หรืออาจเกิดจากการปักลวดลาย
หลังจากทอเสร็จแล้ว เทคนิคในการทอ วัสดุที่ใช้ สีสันทัดและลวดลายบนผืนผ้าแตกต่างกันในแต่
ละท้องถิ่น ขึ้นอยู่กับแหล่งวัตถุดิบ ชาติพันธุ์ และภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น เทคนิคเหล่านี้

ทำให้ได้ผืนผ้าที่มีลักษณะแตกต่างจากผ้าที่พ่อค้าชาวต่างประเทศนำเข้ามาขาย เช่นผ้าพิมพ์ลาย สีสดใส ผ้าทวนเนื้อมัน ผ้าแพรเนื้อนุ่ม ผ้ายกดินที่มีลวดลายแปลกๆ ฯลฯ เป็นเหตุให้ผ้าจากต่างประเทศกลายเป็นของแปลก ดึงดูดความสนใจได้มากกว่าผ้าพื้นเมืองที่ผลิตขึ้นเอง

ช่วงเวลาระหว่างอยุธยาตอนปลายถึงเริ่มต้นสมัยรัตนโกสินทร์ บ้านเมืองระส่ำระสายเนื่องจากศึกสงครามระเบียบการแต่งกายตามธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันมาถูกละเลย สามัญชนทั่วไปนิยมแต่งกายตามแบบขุนนางและเจ้านายกันมากยิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดฯให้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการแต่งกาย ดังนี้ "... ธรรมเนียมแต่ก่อนสืบมา จะนุ่งผ้าสมปักท้องนากและใส่เสื้อครุยกรองคอ กรองต้นแขน กรองปลายแขน จะคาดรัดประคดหนามขนุนได้แต่มหาดไทย กลาโหม จตุสดมภ์ และแต่งบุตรหลานขุนนาง ผู้ใหญ่ผู้น้อยได้แต่ เสมอแลจึกควจันจ่าหลักประดับพลอยแต่เพียงนี้ และทุกวันนี้ข้าราชการผู้น้อยนุ่งห่มมิได้ทำตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ผู้น้อยก็นุ่งสมปักปุมท้องนาก ใส่เสื้อครุยกรองคอ กรองสังเวียน กรองสมรต คาดรัดประคดหนามขนุน กันร่มผ้าสีผึ้งกลตาไปจนตำราจเลว แลลูกค้าวณิกันร่มสีผึ้ง แล้วแต่งบุตรหลานเล่า ผูกลูกประหล่ำ จ่าหลักประดับพลอย แลจึกด้นประดับพลอย เพชรถมยาราชาวดี ใส่เกี้ยวมีกระจังประจายามสีหิต ผูกกควจันถมยาราชาวดีประดับเพชรประดับพลอย สายเข็มขัดมิดอกประจายาม เชื้ออย่างต้องห้ามเกินบรรดาศักดิ์ ผิดอยู่ แต่นี้สืบไปเมื่อนำให้ข้าราชการและราษฎรทำตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน "

"ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้แต่ขุนนางผู้ใหญ่กันร่มผ้าสีผึ้ง คาดรัดประคดหนามขนุน ห้ามอย่าให้ข้าราชการผู้น้อยใส่เสื้อครุย กรองคอ กรองสังเวียน กรองสมรต คาดรัดประคดหนามขนุน นุ่งสมปักท้องนาก สายเข็มขัดอย่าให้มีดอกประจายาม กันร่มผ้าสีผึ้ง ใส่เสื้อครุย ได้แก่กรองปลายมือ จะแต่งบุตรหลาน ก็ให้ใส่แต่จีเสมาควจันจ่าหลักประดับเพชรพลอยเชียวแดงแต่เท่านี้ อย่าได้ประดับเพชรถมยาราชาวดี ลูกประหล่ำเล่าก็ให้ใส่แต่ลายแทงแลเกลี้ยง เกี้ยวอย่าให้มีกระจังประจายามสีหิต และอย่าให้ใส่กระจับปิงพริกเทศทองคำ กำไลทองคำใส่เท้า อย่าให้ข้าราชการผู้น้อยและราษฎรกันร่มผ้าสีผึ้ง และกระทำให้ผิดด้วยอย่างธรรมเนียมเกินบรรดาศักดิ์เป็นอันขาดทีเดียว และห้ามอย่าให้ช่างทองทั้งปวงรับจ้างทำจีเสมาควจันประดับเพชร ถมยาราชาวดีประดับพลอย ห้ามมิให้ซื้อขายเป็นอันขาดทีเดียว ... "

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแบบอย่างของการแต่งกายของชนชั้นต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี

การแต่งกายของข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกการนุ่งผ้าสมปักตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติมาแต่เดิม ให้นำผ้ามาวางสีน้ำเงินเข้มแทนและสวมเสื้อต่าง ๆ ตามแต่โอกาส การนุ่งผ้ามาวางสีน้ำเงินแก่เข้าใ้ผ้านี้ใช้ได้ทั้งในเวลาเต็มยศและครึ่งยศ เพียงแต่สวมเสื้อต่างกัน การแต่งกายเต็มยศของเจ้านาย จะทรงเสื้อ "เยียรบับเข้มขาบ " ถ้าครึ่งยศจะใช้เสื้อชั้นในสีขาว ผ้าผูกคอสีขาว เสื้อกั๊กขาวหรือดำ คลุมด้วยเดรสสีดำ

หลังจากรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา กฎเกณฑ์ในการแต่งกายและการใช้ผ้าตามยศศักดิ์และฐานะ คลายความเคร่งครัดลง สามัญชนสามารถซื้อหาผ้าชนิดใด ๆ มาสวมใส่ก็ได้ ตามแต่ฐานะการเงินอำนวย

เอกสารโบราณกล่าวถึงผ้าโบราณที่นิยมใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์จำนวนมาก ส่วนมากเป็นผ้าจากต่างประเทศ จึงมีชื่อแปลก ๆ เช่น ผ้ากุศราช ผ้าลายสุหรีด ผ้าลายฉีก ผ้าลายฉีกวิลาศ ผ้าลายบัวตัด(บัวตัด) ผ้าสลับตุ่น ผ้ากำมะหยี่ ผ้ามีสลิน ผ้าปักหล้า ผ้ายัศวรี ผ้าสาธุ ผ้าขามะหวาด ผ้ายันตานิ ผ้าเปลือกกระเทียม ผ้าโปร่ง ผ้าทอง ผ้าขนสัตว์ ผ้าसान ผ้ากัมพล ผ้ากำมะหลิด ผ้าอัตลัด ผ้าเข้มขาบ ผ้าเยียรบับ ผ้าไหมด ผ้าตาด ผ้าสักหลาด ผ้ากาสา ผ้ายก ผ้าต่วน ผ้าแพร ผ้ามะไลก้าต ผ้าสังเวียน ผ้าอุทุมพร ผ้าสมปัก ผ้ารองทอง ผ้ากุศลพัสดร์ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าใยบัว ผ้ามีสรู ผ้าปัสตุ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบชื่อผ้านานาชาติปะปนอยู่กับรายการเครื่องราชบรรณาการในการติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศตามประเพณีโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องบรรณาการที่จีนส่งมามีผ้าชนิดต่าง ๆ จำนวนมาก ผ้าเหล่านี้จึงเปรียบเสมือนเป็นตัวอย่างสินค้าที่ส่งมาให้ลูกค้าดูและสั่งซื้อในโอกาสต่อ ๆ มา เป็นรูปแบบหนึ่งของการโฆษณาประชาสัมพันธ์สินค้าในอดีต

จากการสำรวจผ้าโบราณที่อยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากร สำนักพระราชวัง ศูนย์วัฒนธรรมประจำจังหวัด วัดวาอาราม และแหล่งสะสมผ้าโบราณหลายแห่ง ได้พบผ้าโบราณที่ยังคงสภาพมาจนถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งเป็นผ้าพื้นเมือง อีกส่วนหนึ่งเป็นผ้าจากต่างประเทศ ที่พบมากคือผ้าฝ้ายพิมพ์ลาย/เขียนลาย จากอินเดีย ผ้ายกดินเงินดินทองจากอินเดีย เปอร์เซีย และจีน ผ้าไหม ผ้าต่วน ผ้าแพรชนิดต่าง ๆ จากจีน ผ้าฝ้าย ผ้าลินิน ผ้าขนสัตว์ และผ้าพิมพ์ลายจากยุโรป นอกจากนี้ยังพบผ้าจากญี่ปุ่น

มาเลเซีย อินโดนีเซีย เขมร พม่า และลาวบ้างเล็กน้อย ผ้าเหล่านี้บางส่วนสามารถบ่งบอกแหล่งผลิตและชื่อตั้งเดิมได้ ในขณะที่ผ้าบางส่วนยังต้องทำการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดต่อไป เพื่อค้นหาข้อมูลที่ยังขาดหายอยู่ ชื่อของผ้าโบราณที่ชาวสยามใช้เรียกกันในอดีตหรือที่ปรากฏในเอกสารบางฉบับ มีทั้งชื่อของผ้าที่เรียกตามชื่อตั้งเดิมที่ผู้ผลิตเรียกขาน แต่นำมาดัดแปลงเล็กน้อยเพื่อให้เหมาะแก่การออกเสียงในภาษาไทย เช่น ผ้าตัวน พ้ายันตานี ผ้าตาด ผ้าก๊อสมะหลิด ผ้าสมปัก เป็นต้น และชื่อที่เรียกตามชื่อเมืองหรือแหล่งผลิต เช่น ผ้ากุศราษ ผ้าสุหรัต ผ้าแพรวโชตัวน ผ้าแพรวจินเจา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชื่อที่ชาวสยามเรียกขานกันตามลักษณะของผ้า เช่น ผ้าหนามขนุน ผ้าเปลือกไม้ ผ้าเปลือกกระเทียม ผ้าโปรง เป็นต้น

ผ้าที่ชาวสยามมีใช้กันหลากหลายในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา ส่วนใหญ่เป็นผ้าที่เป็นผลผลิตจากวิวัฒนาการทางเทคโนโลยี ซึ่งค่อย ๆ พัฒนารับขั้นตอนต่างๆ ในการผลิต มาเป็นลำดับตามเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การค้นพบสีย้อมวิทยาศาสตร์ ทำให้ผ้าสีสั่นเจิดจ้าเพิ่มขึ้นอีกมากมาย การค้นพบวิธีการทำผ้าไหมเทียมทำให้ได้ผ้าที่มีลักษณะคล้ายผ้าไหม แต่ราคาถูกลง ผ้าฝ้ายพิมพ์ลายจากอินเดีย เป็นต้นกำเนิดของผ้าพิมพ์ที่มีสีสวย ราคาถูกจากยุโรป เนื่องจากทำให้มีการค้นพบวิธีการพิมพ์ผ้าโดยใช้เครื่องจักร ซึ่งช่วยให้ประหยัดเวลาในการผลิต ลดค่าใช้จ่าย และสามารถออกแบบลวดลายได้งดงาม หลากหลากกว่าเดิม พัฒนาการด้านเทคนิคการทอและการปรับปรุงคุณภาพเส้นใยทำให้ได้ผ้าแปลกใหม่หลายชนิด มีการใช้เส้นใยสังเคราะห์มากขึ้น ใช้สีย้อมวิทยาศาสตร์มากขึ้น ใช้เทคโนโลยีในการทอและตกแต่งเนื้อผ้ามากขึ้น ทำให้ได้ผ้าที่มีคุณสมบัติ ลักษณะพื้นผิว ลวดลาย และสีสั่นแปลกใหม่มากมาย ที่สำคัญคือมีราคาถูก ผ้าเหล่านี้จึงเป็นที่นิยมใช้ทั่วไปในสยามและ เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้การผลิตและนุ่งห่มผ้าพื้นเมืองลดน้อยลง

ในขณะที่เดียวกันอารยธรรมตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามา ทำให้รูปแบบการแต่งกายของชาวสยามเปลี่ยนแปลงไปที่ละน้อย ๆ ชาวสยามที่อยู๋ในเมืองหลวงและหัวเมืองใกล้เคียง นิยมแต่งกายตามแบบอย่างตะวันตกมากขึ้น ลักษณะของผ้าผ่อนแพรพรรณจึงเปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบของเครื่องแต่งกาย เช่น การเปลี่ยนจากการนุ่งโจงกระเบนมาเป็นการนุ่งกางเกงตามแบบอย่างยุโรปในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ทำให้ต้องสั่งซื้อผ้าตัดเสื้อและผ้าตัดกางเกงจำนวนมากจากยุโรป การแต่งกายของสตรีก็เลียนแบบการแต่งกายของชาวยุโรป เพิ่มขึ้นทีละน้อย ๆ ตามลำดับ เช่นในสมัยรัชกาลที่ ๔ สตรีนิยมนุ่งผ้าไหมโจงกระเบน ใส่เสื้อผ้า

ลูกไม้แขนทอง ตัดผมสั้นทรงดอกกระพุ่ม ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนมาเป็นนุ่งผ้าถุงแทนโจงกระเบน ใส่เสื้อผ้าลูกไม้ ผ้าปาน ผ้าแพร เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าผ้าที่มีใช้ในสยามมีการเปลี่ยนแปลงมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ตามความผันแปรของโลก มีการนิยมนำผ้าชนิดต่าง ๆ แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเรื่อยไป ในช่วงแรก ๆ ที่ยังไม่มีความสัมพันธ์กับถิ่นอื่น ๆ ผ้าที่นิยมนำมาใช้กันทั่วไปคือผ้าพื้นเมืองที่ผลิตได้เอง แต่เมื่อมีการติดต่อกับถิ่นอื่น จึงเกิดการแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน ผ้าจากต่างถิ่นจึงเป็นของแปลกที่มีค่า ห้างถิ่นที่อยู่ในเส้นทางการค้าจะมีผ้าแปลก ๆ จากต่างถิ่นมากเป็นพิเศษ จนผ้าพื้นเมืองแทบหมดความหมาย ปริมาณผ้าพอนแพร่พรรณที่นำเข้ามาจากต่างประเทศทวีจำนวนเพิ่มขึ้นทุก ๆ ปี จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งกรมช่างไหมขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ เพื่อเร่งเร้าให้ชาวไทยปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และทอผ้าไหมใช้เองให้มากขึ้น เพื่อลดปริมาณการนำเข้าสินค้าผ้าจากต่างประเทศ แต่โครงการดังกล่าวไม่สัมฤทธิ์ผลและต้องยกเลิกไปในที่สุด

การศึกษาค้นคว้าหารายละเอียดเกี่ยวกับผ้าโบราณที่ชาวสยามมีใช้ในแต่ละยุคสมัย นอกจากจะช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับการแต่งกาย ชีวิต ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว ยังสามารถโยงใยไปถึงการศึกษาเส้นทางการค้า ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ สถานะทางเศรษฐกิจ และวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีสิ่งทอของโลกได้เป็นอย่างดี

เอกสารประกอบการเรียนเรื่อง "วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"
จัดโดย คณาจารย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ The Toyota Foundation
และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ระหว่าง 15 - 18 พฤศจิกายน 2537 ณ โรงแรมรอยัลริมน้ำ จังหวัดหนองคาย

سيمอีสาน

วิโรจ ศรีสุโร

หนังสือเรื่อง "سيمอีสาน" หรือ "ISAN SIM = NORTHEAST BUDDHIST HOLY TEMPLES"

เล่มนี้เป็นการศึกษาถึงรูปแบบของسيمในภาคอีสานโดยการวิเคราะห์หรือออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามลักษณะของการออกแบบ ให้ความแตกต่างไปตามภูมิภาคและมีมือของช่างพื้นบ้านเหล่านั้น ถึงแม้จะเป็นเพียงสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นแต่ก็มีคุณค่าอย่างลึกซึ้ง เพราะได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนในภาคอีสานมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน

เนื่องด้วยความศรัทธาของเส้นทางสู่ชนบทไกลในภาคอีสาน "สิมน้ำ" จึงถูกสร้างขึ้นอย่างชั่วคราวเพื่อตอบสนองการอุปสมบทกรรมอันถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ ซึ่งจะต้องสร้างให้อยู่ในน้ำที่เกิดขึ้นเอง (ชาตสระ) และให้อยู่ห่างไกลกว่าชีวิตน้ำสาด กาลล่วงต่อมาจึงได้หันมานิยมสร้าง "สิมบก" ขึ้นเป็นการถาวร ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานและขอวิสูตรคามสีมาพร้อมกับมีการฝังลูกนิมิตเป็นเขตหมายโดยถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติเช่นเดียวกัน (ดังรายละเอียดในบทที่ ๓)

เราสามารถจำแนกسيمอีสาน ออกได้ ๔ ลักษณะใหญ่ คือ

๑. สิมอีสานพื้นบ้านบริสุทธิ์
๒. สิมอีสานพื้นบ้าน ประยุกต์โดยช่างพื้นบ้าน (รุ่นหลัง)
๓. สิมอีสานพื้นบ้านผสมเมืองหลวง
๔. สิมอีสานที่ลอกเลียนเมืองหลวง

ทั้งนี้ส่วนใหญ่จะเป็น "สิมบก" เสียเกือบทั้งสิ้น ส่วน "สิมน้ำ" นั้นได้หมดสมัยนิยมไปในช่วง ๒-๓ ทศวรรษนี้ ในส่วน "สิมบก" นั้นอาจแยกแยะออกได้เป็น ๒ ชนิดใหญ่ ๆ อีก คือ

ชนิดสิมโปร่ง กับ ชนิดสิมทึบ

และในสิมทั้ง ๒ ชนิดนี้ ก็ได้แบ่งประเภทออกไปอีกตามลักษณะการออกแบบซึ่งทำให้เกิดรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปอีกหลายรูปแบบ ดังในบทที่ ๓ หัวข้อ ๓.๓

เนื่องจาก "سيمอีสาน" หรือ "ISAN SIM = NORTHEAST BUDDHIST HOLY TEMPLES"

หมายถึงอาคารทางพระพุทธศาสนาที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ซึ่งใช้ประกอบกรบวช, สวดปาติโมกข์และทำสังฆกรรม ซึ่งจำเป็นต้องกล่าวนำถึงพระพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานเสียก่อน แล้วจึงจะกล่าวถึงสิมภายหลังดังได้แยกเป็นบทต่าง ๆ ดังนี้

บทที่ ๑ = กล่าวถึงพระพุทธศาสนาในอีสาน

บทที่ ๒ = กล่าวถึงศาสนาจารย์ในอีสาน

บทที่ ๓ = กล่าวถึงสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า "สิม" โดยแยกออกเป็น

๓.๑ = กำเนิดสิม (สิมน้ำและสิมบก)

๓.๒ = สถานที่ตั้งของสิม

๓.๓ = รูปแบบของสิมบก

และ ๓.๔ = ส่วนประกอบตกแต่งสิม

โดยเฉพาะในหัวข้อ ๓.๓ รูปแบบของสิมบกนั้น ได้จำแนกออกอีกตามรูปแบบที่ช่างได้ออกแบบไว้ซึ่งจะแตกต่างทางโครงสร้างอย่างเห็นได้ชัด เช่น

(ก) ชนิดสิมโปร่ง แยกเป็น

ก.๑ = สิมโปร่งพื้นบ้านบริสุทธิ์ มี ๒ แบบ คือ

ก.๑.๑ = แบบไม่มีเสารับปีกนก

ก.๑.๒ = แบบมีเสารับปีกนก

และประเภท ก.๒ = คือ สิมโปร่งพื้นบ้านประยุกต์โดยช่างพื้นบ้าน (รุ่นหลัง)

(ข) ชนิดสิมทึบ ได้แยกเป็น

ประเภท ข.๑ = สิมทึบพื้นบ้านบริสุทธิ์ มี ๒ แบบ

ข.๑.๑ = สร้างด้วยไม้

ข.๑.๒ = สร้างด้วยอิฐถือปูน

สิมอย่างสร้างด้วยอิฐถือปูนนี้ ก็แยกเป็น ๒ แบบอีกคือ

ข.๑.๒.๑ = แบบไม่มีเสารับปีกนก

ข.๑.๒.๒ = แบบมีเสารับปีกนก

ประเภท ข.๒ = สิมทึบพื้นบ้านประยุกต์โดยช่างพื้นบ้าน (รุ่นหลัง)

ข.๒.๑ = ใช้ช่างพื้นบ้าน ไท-อีสาน

ข.๒.๒ = ใช้ช่างญวน หรือได้รับอิทธิพลช่างญวน

ซึ่งในข้อนี้ต้องแยกเป็นสกุลช่างอีกต่างหาก เพราะลักษณะการก่อสร้างและเทคนิคต่างไปจากฝีมือช่าง ไท-อีสาน พื้นบ้านทั่ว ๆ ไป รูปแบบในข้อนี้สามารถจำแนกออกได้อีกคือ

ข.๒.๒.๑ = แบบไม่มีมุขหน้า

ข.๒.๒.๒ = แบบมีมุขหน้า

ข.๒.๒.๓ = แบบมีมุขหน้าและมุขหลัง

ข.๒.๒.๔ = แบบมีระเบียงรอบ

ส่วนในประเภท ข.๓ = สิมทึบพื้นบ้านผสมเมืองหลวง เป็นการแก้ไขดัดแปลงสิมเก่าโดยอาศัยงานช่างของทางภาคกลาง เช่น แก้ไขและเพิ่มเติมส่วนตกแต่งให้เป็นลวดลายอย่างทางกรุงเทพฯ เป็นต้น อีกประเภทสุดท้ายคือ ประเภท ข.๔ = สิมทึบที่ลอกเลียนเมืองหลวง นั้น ก็คือนำแบบพิมพ์เขียวสำเร็จรูปจากกรมศิลปากร มาก่อสร้างโดยดัดแปลงแต่เพียงเล็กน้อยหรือมิได้ดัดแปลงเลย สรุปแล้วมีรูปแบบทางการช่างตั้งอยู่บนพื้นฐานแบบเมืองหลวง

จากสาเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว “สิมอีสาน” จึงปรากฏรูปแบบหลากหลาย มีทั้งประเภทบ่งบอกเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานอย่างน่ายกย่องชื่นชม ไปจนถึงรูปแบบที่ทำลายเอกลักษณ์อีสานลงจนหมดสิ้นอย่างน่าเศร้าสลดใจ

อย่างไรก็ตามเมื่อมีการรวบรวม “สิมอีสาน” (“ISAN SIM = NORTHEAST BUDDHIST HOLY TEMPLES”) เล่มนี้ขึ้นมา ผลที่หวังว่าจะได้รับก็คือ

๑. เกิดความหวงแหนในศิลป-สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานมากขึ้น

๒. เข้าใจรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของสิมอีสานมากขึ้น

๓. เกิดการเผยแพร่ไปสู่ผู้สนใจใคร่ศึกษา ไม่ว่าสถาปนิกหรือนักศึกษาทางศิลปะในแขนงใดก็ตามเพิ่มขึ้น.

ISAN SIM

NORTHEAST BUDDHIST HOLY TEMPLES

The book "Isan Sim : Northeast Buddhist Holy Temples" studied and analyzed the styles and forms of Sim in the northeast of Thailand. They were classified by designs that different by region and craftsmanship. Although it was vernacular architecture, it is deeply valued because it reflected the life style of people from the past until today.

Due to the rough routes to the remote areas in Isan, "Sim Nam สิมน้ำ (Water Sim)" were built temporarily for ordination according to Buddhist principles. It must be built in the natural waterbodies (Chatasra ชตสระ) and far from the bank at splashing water distance. Later on "Sim Bok สิมบก (Land Sim)" was permanently built in the style of the Isan locality. It was also located in the official religious boundary, marked by boundary stone balls (ลูกนิมิต).

We can classify Isan Sim into 4 types :

1. Pure Isan Sim
2. Applied Isan Sim by local people (of the later period)
3. Mixed style of Isan Sim and the Capital style
4. Imitational style from the capital

Most remaining Sim were "Land Sim" as "Water Sim" was out-of-date during the past 2-3 decades.

"Land Sim" can be classified into 2 groups : open Sim and solid Sim. Among these 2 groups, they could be identified by many styles and appearances. This was described in chapter 3, topic 3.3.

Because Isan Sim means the northeast Buddhist holy temple, it is the holiest building in the temple for ordination, monks' activities (ทำสังฆกรรม) and prays (สวดภาติโมกข์).

Chapter 1 : Buddhism in Isan

Chapter 2 : Buddhist buildings in Isan

Chapter 3 : "Sim" Architecture and its classification:

- 3.1 The origin of Sim (Water Sim and Land Sim)
- 3.2 The location of Sim
- 3.3 Styles of Sim
- 3.4 Decoration in Sim

In topic 3.3, styles of Land Sim can be separated into 2 types by the differences of building structure:

A) Open sim can be classified as follows:

A 1 Pure local style, there are two types

A 1.1 The style without colonnades

A 1.2 The style with colonnades

A 2 Applied style modified by local people (of the later period)

B) Solid sim can be classified as follows:

B 1 Pure local style. There are two types

B 1.1 Built of wood

B 1.2 Built of brick and covered with lime plaster. This type also has 2 sub-types.

B.1.2.1 without colonnades

B.1.2.2 with colonnades

B 2 Applied style modified by local people (of the later period)

B 2.1 Built by **Thai-Isan** craftsmen

B 2.2 Built by **Vietnamese** craftsmen of have their influence. This type can be classified by the following styles. They have different construction techniques from the local **Thai-Isan** craftsmen.

B.2.2.1 without projecting front

B.2.2.2 with projecting front

B.2.2.3 with protecting front and back

B.2.2.4 with surrounding colonnades

B 3 Mixed styles with the Capital (Bangkok) style.

It was altered from the traditional **sim** be craftsmen from the capital. For example, they changed and added decorative features according to the Bangkok style.

B 4 Imitation styles of the Capital (Bangkok) style.

It used a standard design by the Fine Arts Department in Bangkok or an imitation of that style.

From the above classification, there are different appearances and styles of **Isan sim**. It ranges from the style that admirably expressed the vernacular architecture, the style that was sadly destructive to vernacular architecture.

By collecting and classifying **Sim** styles in this book, it will hopefully bring the following benefits:

- 1) increase the protective love for art-architecture in the locality
- 2) understand the identity of **Isan Sim**
- 3) raise the interest of both architects and art students in this topic.

จากการเดินทางเข้าไปทั่วทุกซอกทุกมุมของอีสาน ทำให้ข้าพเจ้าตกตะลึงในผลงานทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอันซ่อนเร้นอยู่ตามชนบทที่ทุรกันดารห่างไกล โดยเฉพาะ “สิม” ซึ่งเป็นที่ประกอบสังฆกรรมในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายตรงกันกับ “อุโบสถ” หรือ “โบสถ์” ของทางภาคกลางนั้น ยิ่งความบิตติบังเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าตลอดถึงผู้ใฝ่ใจในศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสานโดยทั่วไป ซึ่งน้อยคนนักแม้แต่ชาวอีสานเองก็ตามที่จะคาดคิดไว้ว่า จะยังมีผลงานชิ้นเอกทางสถาปัตยกรรมของบรรพบุรุษหลงเหลืออยู่มากพอสมควรเช่นนี้อยู่อีกหรือ

“สิม” นับเป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับพุทธศาสนิกชนในภาคอีสาน เพราะนอกจากจะใช้เป็นที่ประกอบสังฆกรรมอันเกี่ยวเนื่องในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีอุปสมบทกรรมของกุลบุตรอีกด้วย ชาวอีสานถือว่า “สิม” เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์รองลงมาจาก “พระธาตุ” ถึงขนาดไม่อนุญาตให้เพศมาตุคามล่วงล้ำเข้าไปภายในได้

การศึกษาในทางสถาปัตยกรรมของ “สิม” เหล่านี้ จำเป็นต้องใช้เวลาออกเดินทางเข้าไปสู่พื้นที่จริง โดยขั้นแรกเริ่มนั้นเป็นการหมายเหตุถึงตำแหน่งที่ตั้งและรูปแบบอย่างหยาบ ๆ ซึ่งต้องบันทึกมาตลอดเวลา นับแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๐ เศษ ถึงแม้จะใช้เวลานานก็อาจแต่ก็ยังขาดการศึกษาอย่างจริงจัง มีเพียงการถ่ายรูปบันทึกเอาไว้เท่านั้น จึงเป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่ “สิม” อันงดงามหลายหลังได้ถูกรื้อทิ้งทำลายลงไปเป็นอันมาก โดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษหลังนี้ จึงไม่สามารถหารูปแบบมานำเสนอให้ถูกต้องตามหลักการศึกษาในทางสถาปัตยกรรมได้ เพราะขาดการรังวัดตามวิธีการทางช่างนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าก็พยายามจำแนกรูปแบบของ “สิม” ออกมาตามลักษณะของการออกแบบ เพื่อให้ช่วยต่อการศึกษาและค้นคว้าสำหรับผู้สนใจ ทั้งนี้ให้มีหลากหลายรูปแบบ แต่ก็ยังขาดการเข้าไปศึกษาให้ครบทุกพื้นที่ อันเนื่องด้วยความกว้างขวางของแผ่นดินอีสาน ประกอบกับเงื่อนไขทางเวลาและงบประมาณอันมีจำกัด จากรูปแบบที่นำเสนอมาในหนังสือเล่มนี้ น่าจะทำให้เรามองภาพพจน์การดำเนินวิถีชีวิตของผู้คนบนที่ราบสูงนี้ได้จากผลงานทางสถาปัตยกรรม อันเรียกว่า “สิม” นี้มากพอสมควร เราสามารถกำหนด “เอกลักษณ์” ในทางรูปแบบสถาปัตยกรรมของศาสนาจารย์เหล่านี้ได้โดยไม่ยากนัก ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความ เรียบง่าย-จริงใจ-ไม่สมตะ และมีความสันโดษในการดำเนินชีวิตนั่นเอง

วัตถุประสงค์ในการศึกษาค้นคว้าเรื่อง “สิม” นี้ คาดว่าจะก่อประโยชน์ได้ไม่มากนักน้อย เช่น :

- ก. เพื่อเป็นการรวบรวมลักษณะรูปแบบในทางสถาปัตยกรรม
- ข. เพื่อเป็นการศึกษาค้นคว้าจำแนกหมวดหมู่อย่างมีระบบ
- ค. เพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่ศาสนาจารย์ประเภทนี้ ไปสู่ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ
- ง. เพื่อการรังวัดและเขียนแบบทางโครงสร้างให้ถูกต้องตามวิธีการทางสถาปัตยกรรม
- จ. เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าของอนุชนรุ่นหลังต่อไป

การศึกษาค้นคว้าเรื่อง "سيم" นี้ มีชื่อเต็มเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายในภาคภาษาอังกฤษคือ
"ISAN SIM = NORTHEAST BUDDHIST HOLY TEMPLES" แต่จะใช้ในภาคภาษาไทยว่า "سيمอีสาน" เท่านั้น

ข้อตกลงเบื้องต้น = เพื่อเป็นการรักษาศัพททางช่างพื้นถิ่นอีสานบางคำ ข้าพเจ้าใคร่ขออนุญาตใช้เรียกตามรากศัพท์เดิมเอาไว้ เช่น

ใช้คำว่า "سيم"	แทนคำว่า "โบสถ์"
ใช้คำว่า "หอแจก"	แทนคำว่า "ศาลาการเปรียญ"
ใช้คำว่า "โหง"	แทนคำว่า "ซ่อฟ้า"
ใช้คำว่า "ซ่อฟ้า"	แทนคำว่า "ปราสาท"
ใช้คำว่า "อั้งผิ้ง"	แทนคำว่า "รวงผึ้ง"
ใช้คำว่า "สีหน้า"	แทนคำว่า "หน้าบัน หรือ จั่ว"
ใช้คำว่า "แอมขัน"	แทนคำว่า "เอวขัน"
ใช้คำว่า "โบกคว่า-โบกหางย"	แทนคำว่า "บัวคว่า-บัวหางย"
ใช้คำว่า "ซูปแต้ม"	แทนคำว่า "ภาพจิตรกรรม"
ใช้คำว่า "ปือ"	แทนคำว่า "หลักหรือสระคือ"

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาค้นคว้า "سيمอีสาน" ในครั้งนี้คือ

- ก. เป็นการปลูกจิตสำนึกให้ชาวอีสานได้ตระหนักถึงคุณค่าของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสาน
- ข. เป็นการรวบรวมรูปแบบของ "سيمอีสาน" อันหลากหลายเพื่อการจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก
- ค. เป็นการเผยแพร่เอกลักษณ์ในทางสถาปัตยกรรมของ "سيمอีสาน" ต่อผู้สนใจทั่วไป
- ง. เป็นการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรมอีสานเพื่ออนุชนรุ่นหลังสืบไป

ศิริโร

สัมมนา : ภาพสะท้อนทางภูมิปัญญา

(งานศึกษาของอาจารย์วิโรฒ ศรีสุโร)

สันติ เล็กสุขุม

งานศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม มักมีเงื่อนไข มีตัวแปรอยู่มาก เพราะเกี่ยวข้องโดยตรงกับมนุษย์ การเสนอผลการศึกษา ยังต้องออกแบบให้เหมาะสม มีความเรียบง่ายในการสื่อสาร จึงจะสำเร็จ ประโยชน์ในวงกว้าง ซึ่งแตกต่างจากผลการศึกษาที่ซับซ้อน ทำความเข้าใจได้ยาก ผลการศึกษาเรื่อง **สัมมนา** (อุโบสถแบบอีสาน) ของอาจารย์วิโรฒ อยู่ในประเภทแรก

อาจารย์วิโรฒจำแนกสัมมนาคือเป็นกลุ่มตามความแตกต่างทางด้านรูปแบบ สำหรับกลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นบ้าน มีความ เรียบง่าย จริงใจ ไม่สมถะ ซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่อันเป็นเอกลักษณ์ของอีสาน

งานของอาจารย์วิโรฒ มีการรังวัด เขียนจำลองแบบสิ่งที่ยังเหลือสภาพอยู่ เพื่อศึกษาโดยใช้ประกอบการวิเคราะห์ และใช้เป็นภาพลายเส้นประกอบของหนังสือ **สัมมนา** รวมทั้งภาพถ่ายอันเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของหนังสือ ทำหน้าที่อนุรักษ์ข้อมูลทางด้านรูปแบบของสิ่ง นับเป็นหลักฐานทางวิชาการที่มีค่า เพราะต่อไปในภายหน้า สัมมนาย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นความเสียหาย หมดสภาพตามข้อจำกัดของวัสดุ คือไม้ อิฐ ปูน หรือเสียหายตามความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอีสานซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็ว

สัมมนา แบ่งออก 4 บท และภาคผนวกแสดงรายชื่อวัดที่ได้ทำการสำรวจ รายชื่อวัดที่ได้ทำการรังวัดเขียนแบบสิ่งไว้ เป็นภาพลายเส้น นอกเหนือจากส่วนที่เป็นภาพถ่ายประกอบเนื้อหา

บทที่ 1 พระพุทธศาสนาในอีสาน มีเนื้อหาสรุปความเรื่องพระพุทธศาสนาเมื่อแรกเริ่มแพร่หลายเข้ามาในอีสานราวพุทธศตวรรษที่ 12 และลำดับความต่อมาจนถึงช่วงเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 23-24 อันเป็นช่วงเวลาของรูปแบบสัมมนาคือเป็นประเด็นหลักในการศึกษา

อาจารย์วิโรฒได้แสดงโยงโยกลุ่มชนในภูมิภาค เช่น ล้านนา ล้านช้าง ลีปสองปันนา อันเป็นเครือข่ายวัฒนธรรมที่มีความเชื่อทางศาสนา ควบคู่อยู่กับความเชื่อเรื่องผีเครือญาติ ผีบรรพบุรุษ เช่น ผีปู่ตา แดน หรือผีฟ้า จนถึงช่วงเวลาสำคัญ มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของอีสาน คือระบอบการปกครองจากส่วนกลางคือกรุงเทพฯ รวมทั้งงานปกครองคณะสงฆ์เข้ามามีบทบาทสำคัญ พระสงฆ์หลายรูปทยอยกันไปเรียนพุทธศาสนาจากส่วนกลางและกลับมาสู่อีสาน อีสานจึงมีมิติใหม่ทางการศาสนา รวมทั้งได้รับรูปแบบของงานช่างจากส่วนกลางด้วย ทั้งเหตุการณ์ที่โยงเกี่ยว

กับประเทศข้างเคียงภายใต้การปกครองของชาติตะวันตกล่าอาณานิคมในระยะนั้น ก็ยังมีผลต่อมาทางด้านงานช่างของอีสานอีกด้วย

บทที่ 2 ศาสนาจารย์ในอีสาน อาจารย์วิโรฒกล่าวถึงงานก่อสร้างแบบต่างๆ เช่น หอแจก (ศาลาการเปรียญ) หอระฆัง พระธาตุ (เจดีย์) และเน้นที่สิม โดยทวนความถึงกลุ่มชนส่วนใหญ่ของอีสานอยู่ในสายวัฒนธรรมไต-ลาว ซึ่งสืบเชื้อสายศิลปวัฒนธรรมจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง อันเป็นดินแดนที่เรียกว่า อาณาจักรล้านช้าง อพยพข้ามฝั่งมาสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ทางฝั่งขวา โดยได้ปรับปรุงวิถีดำรงชีวิตให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ รูปแบบของสถาปัตยกรรมจึงมีการปรับเปลี่ยนตามสภาพของรกรากใหม่ อาจารย์วิโรฒแสดงเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงไว้ มีดังนี้

- 1 สภาพภูมิอากาศ
- 2 สภาพสังคมการปกครอง
- 3 สภาพทางเศรษฐกิจ
- 4 สภาพความเชื่อทางศาสนา
- 5 การใช้วัสดุและโครงสร้างทางช่าง

บทที่ 3 สถาปัตยกรรม "สิมอีสาน" อาจารย์วิโรฒศึกษาถึงกำเนิด "สิม" ในด้านความหมายและความเชื่อว่าด้วย "สิมบก" "สิมน้ำ" กล่าวถึงความเชื่อเรื่องการฝังลูกนิมิตและการปักโบสีมาแสดงขอบเขตบนพื้นดินซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีเมื่อกว่าพันปีมาแล้ว

ต่อจากนั้นอาจารย์วิโรฒได้กล่าวถึงข้อสังเกตว่า วัดที่มีพระธาตุเป็นประธาน มักสร้างสิมไว้ด้านหลังคือทางตะวันตกของพระธาตุ ด้านหน้าของสิมทางตะวันออกจึงอยู่ทางพระธาตุ ข้อสังเกตนี้ผู้เขียนเห็นว่าน่าสนใจ เพราะต่างจากแนวความคิดที่ว่าในการปฏิบัติศาสนกิจ พระภิกษุสงฆ์ย่อมหันหน้าไปยังทิศทางที่มีพระธาตุอยู่ ซึ่งย่อมหมายความว่าเมื่อเข้าสู่อาคารทางด้านหน้า คือทิศตะวันออก ก็กราบไหว้พระประธานในอาคารพร้อมไปกับไหว้พระธาตุซึ่งอยู่ในทิศทางเดียวกันทางด้านหลังอาคาร ศาสนสถานในดินแดนไทยมักเป็นเช่นนี้ หากต่างไปจากนี้ก็คงเพราะมีเงื่อนไขเฉพาะที่ต้องเปลี่ยนเป็นอื่น

อาจารย์วิโรฒศึกษาพบว่าวัดในชนบทอีสานมักเลือกที่สร้างห่างออกไปอยู่บริเวณชายเขตที่มีไร่เป็นป่าช้าหรือเป็นดอนปู่ตา โดยที่บริเวณกลางหมู่บ้านนิยมสร้างบิ้อบ้าน (หรือหลักบ้านซึ่งคล้ายคลึงกับความหมายของหลักเมือง) เพื่อเป็นที่สถิตย์ของเทพารักษ์ มีการเช่นสร้างในเทศกาล "บุญราษี" ของเดือนเจ็ดทุกปี

ตำแหน่งของสิ่งก่อสร้างภายในวัด มิได้มีระเบียบแบบแผนตายตัว เขตสังฆาวาสและพุทธาวาสมิได้มีกำแพงกันหรือแยกห่างให้เป็นสัดส่วนต่อกัน ต่อเมื่อได้รับแบบแผนทางพุทธศาสนาและงานช่างจากกรุงเทพฯ จึงมีการเปลี่ยนแปลง ดังนี้ผู้เขียนเห็นว่าสะท้อนความแตกต่างระหว่างวิถีคิดอย่างพื้นบ้านที่

เรียบง่ายกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม กับแนวความคิดที่เป็นแบบแผนกฎเกณฑ์จากกรุงเทพฯ ภาพของสิมเล็ก ๆ ที่อยู่ท่ามกลางแมกไม้ นั้นต่างกับภาพของอุโบสถขนาดใหญ่แบบภาคกลาง ที่ความโดดเด่นของตัวอาคารลดหรือบดบังความสำคัญของธรรมชาติแวดล้อมไปไม่มากนักน้อย สุดท้ายของบท อาจารย์วิโรฒกล่าวถึงงานตกแต่งสิมด้วยงานไม้ งานปูนประดับที่ส่วนบน ส่วนกลาง และส่วนฐานของสิมอย่างเหมาะสมตามอัตภาพ

การศึกษาของอาจารย์วิโรฒในบทที่ 3 นี้ กล่าวถึงสิมบกแบบต่าง ๆ แยกอยู่ใน 4 กลุ่มใหญ่ คือ

- 1 สิมอีสานบริสุทธิ์
- 2 สิมอีสานพื้นบ้าน ประยุกต์โดยช่างพื้นบ้าน (รุ่นหลัง)
- 3 สิมอีสานพื้นบ้านผสมเมืองหลวง
- 4 สิมอีสานที่ลอกเลียนแบบเมืองหลวง

อาจารย์วิโรฒให้คำจำกัดความของ "สิมอีสานบริสุทธิ์" ว่าหมายถึงลักษณะอันเกิดจากการสั่งสมมากกว่า 200 ปี ด้วยเงื่อนไขของสิ่งแวดล้อม ประกอบกับความไม่รู้ไม่เห็นมากจึงเกิดงานบริสุทธิ์ ปราศจากการลอกเลียนแบบอย่างไรสติปัญญา มีความเรียบง่าย มีพลัง สมถะ และมีสัจจะทางการออกแบบ เมื่ออาจารย์วิโรฒให้คำจำกัดความสิมอีสานพื้นบ้านบริสุทธิ์ คำจำกัดความของสิมอีก 3 กลุ่มต่อมาจึงมีภาพชัดเจน ว่าเป็นลักษณะอันเนื่องจากสิมอีสานบริสุทธิ์ที่ได้รับการปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงไปจากลักษณะดั้งเดิม

ผู้เขียนมีความเห็นคล้อยตามอาจารย์วิโรฒที่ให้คำจำกัดความคำว่า สิมอีสานบริสุทธิ์ โดยขอแสดงความเข้าใจเพิ่มเติมว่า คือลักษณะที่ยังไม่มีอิทธิพลจากส่วนกลางเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นความบริสุทธิ์ที่เป็นผลจากการสั่งสมผสมผสานในแวดวงศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเครือข่ายในภูมิภาคแถบนั้นเท่านั้น ต่อเมื่อมีอิทธิพลจากลักษณะอุโบสถทางภาคกลางเข้ามาเช่น การทำมุขหน้า มุขหลัง การประดับช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ ด้วยกระฉกสี หรือหลังคากระเบื้องสีสดเข้ามา สิมอีสานซึ่งเริ่มกลายจากความบริสุทธิ์มาเป็นลำดับ และเป็นสิมอีสานกลุ่มสุดท้าย คือกลุ่มที่ 4 ในที่สุด

อาจารย์วิโรฒแสดงความห่วงใยความเป็นสิมอีสานบริสุทธิ์ โดยยังให้ความสำคัญแก่การปรับเปลี่ยนของสิมกลุ่มลักษณะที่ 2 และ 3 อยู่บ้าง แต่อาจารย์วิโรฒผิดหวังสำหรับสิมกลุ่มลักษณะที่ 4 ที่สร้างตามค่านิยมสมัยใหม่จากกรุงเทพฯ ซึ่งให้ความสำคัญแก่ทางวัตถุจนเกินเลยความเหมาะสม และเข้ามาเป็นความนิยมแทนที่ลักษณะดั้งเดิมสิมอีสาน

ใน บทที่ 4 บทสรุป "สิมอีสาน" กล่าวเน้นความเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมอีสาน เริ่มก่อตัวโดยมีอิทธิพลทางการปกครองจากส่วนกลาง และอิทธิพลจากพระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาปริยัติธรรมจากกรุงเทพฯ จนถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย อันเป็นปรากฏการณ์ในปัจจุบัน การสร้างสิมโดย

ลอกเลียนแบบจากภาคกลาง รื้อทำลายสี่มพื้นบ้าน เป็นเรื่องของความสูญเสียในทัศนะของอาจารย์วิโรฒ อาจารย์วิโรฒระบุว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนทัศนคติอันบิดเบี้ยวของผู้สร้างว่า อีสานร่ำรวยมีเงินมากพอจะทำโบสถ์ใหญ่ๆ สวยๆ ได้เหมือนกรุงเทพฯ อีสานเจริญทางวัตถุพอ ๆ กับกรุงเทพฯ มีช่างฝีมือที่เก่งพอกับกรุงเทพฯ ศิลปะ สถาปัตยกรรมอีสานที่มีคุณค่าของอีสานไม่เคยมีมาก่อนเลย

อาจารย์วิโรฒระบุว่า เพราะความที่ไม่เข้าใจภูมิปัญญาช่างพื้นบ้านอีสาน จึงทำให้การประเมินคุณค่าทางสถาปัตยกรรมผิดไป และสำหรับข้อสรุปเอกลักษณ์ของสี่มแบบพื้นบ้านบริสุทธิ์ของอาจารย์วิโรฒมี 4 ประการ ที่สะท้อนภูมิปัญญาช่างพื้นบ้าน คือ

- 1 การใช้พื้นที่ใช้สอยที่กระจัดวัดเหมาะสม
- 2 การใช้รูปทรงที่เรียบง่ายแต่ได้สัดส่วน
- 3 การใช้วัสดุอย่างเข้าใจคุณค่าและมีสัจจะ
- 4 การตกแต่งที่พอดีและรู้พอ

ข้อสรุปดังกล่าวสะท้อนความเป็นชุมชนหมู่บ้าน สอดคล้องกับขนาดกระทัดรัดของสิมรูปทรงความเรียบง่าย ตลอดจนวัสดุพื้นบ้าน เช่น ไม้ อิฐ ปูน กระเบื้องแผ่นไม้มุงหลังคา (แป้นเกล็ด) ซึ่งมักเป็นสิ่งที่แรกที่ถูกเปลี่ยนเพราะชำรุด โดยใช้สังกะสีมุงแทน งานประดับมืงานจิตรกรรม (อุปแต้ม) งานไม้สลักประดับสิมมีอยู่ตามสมควรพอเหมาะแก่ความเรียบง่าย สิมอีสาน ของอาจารย์วิโรฒจึงน่าชื่นชม ชวนให้สนใจติดตาม เพราะให้ความรู้ความเข้าใจความเรียบง่ายของสิมอีสาน สะท้อนภูมิปัญญาช่างที่ถ่ายทอดความเชื่อทางพุทธศาสนาอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความเรียบง่ายของท้องถิ่นอีสาน

นอกจากนี้งานศึกษาเรื่อง สิมอีสาน ยังมีความเป็นต้นแบบที่เปิดช่องทางให้ศึกษาเพิ่มเติมต่อไปได้ เพราะนอกจากรูปแบบโดยรวมของสิมที่สามารถวิเคราะห์ความหมาย ความเกี่ยวข้องกับสิมทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงทางล้านนา หรืออาจทางพม่าและรวมถึงงานช่างของชาวนวนด้วยแล้ว งานประดับสิมก็สะท้อนถึงการเกี่ยวข้องกันอยู่ด้วยเช่นกัน เช่น ที่เรียกว่าซ้อฟ้า ประดับกลางสันหลังคาของสิม

ผู้เขียนเห็นว่า ซ้อฟ้ามีอยู่เสมอสำหรับสิมของวัดสำคัญในเวียงจันทน์ เมื่อประดับเต็มรูปแบบคือทรงปราสาทประดับเด่นกลางสันหลังคาโดยมีทรงปราสาทขนาดเล็กเรียงลำดับเป็นบริวารขนาดข้าง ชวนให้คิดว่าทรงปราสาทที่เด่นสง่าตรงกลางคือสัญลักษณ์ หมายถึงวิมาน สิมบางแห่งมีขนาดเล็กจึงประดับทรงปราสาทไว้เพียงองค์เดียว บางแห่งก็กลายเป็นรูปแบบอื่นที่ดูแล้วไม่เป็นทรงปราสาทอีกต่อไป อาจเป็นความเลอะเลือนของความหมาย เลยทำให้รูปแบบที่เคยเป็นปราสาทเปลี่ยนตามไปด้วย

ความเป็นมาของงานประดับอื่น ๆ ของสิม น่าจะมีประเด็นในการศึกษาด้วย ควรพิจารณาเรื่องของชื่อเรียก ลักษณะ รูปแบบ ความหมาย การใช้งาน และการเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเครือข่ายไว้ด้วย เพื่อการศึกษาโลกทัศน์และภูมิปัญญาอีสานจะมีมิติเพิ่มเติมยิ่งขึ้นไปอีก การแตกตัวจากผลการศึกษา

เรื่อง สิมอีสถาน ต้องการงานศึกษาที่ละเอียดถี่ถ้วน ด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ซึ่งนักวิชาการในพื้นที่จะ
กระทำได้ดีกว่านักวิชาการนอกพื้นที่

ประเด็นที่อาจารย์วิโรฒห่วงใย คือความนิยมสร้างลัทธิแบบอย่างของภาคกลาง โดยละเลย
หรือละทิ้งลัทธิแบบดั้งเดิม ดังกล่าวนี้นักเขียนเห็นว่าเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตอย่าง
รวดเร็ว กระแสที่เป็นกระบวนการนี้ก่อให้เกิดค่านิยมทางสังคมวัฒนธรรมแนวใหม่ที่ไม่มีการหยุดนิ่งไว้ได้
การสร้างลัทธิแบบใหม่ก็เป็นผลพวงของกระแสนี้ และผู้ศึกษาทางด้านศิลปวัฒนธรรมก็อยู่ท่ามกลางกระแส
ดังกล่าวด้วย แต่โดยมีจิตสำนึกเฝ้าติดตาม แสดงให้เห็นความถูกต้อง หรือความผิดพลาด ดังที่
อาจารย์วิโรฒทำอยู่ในสิมอีสถาน คือบันทึกหลักฐานข้อมูลทางศิลปกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในแนวทาง
ใดก็ตาม ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลง เพราะศิลปกรรมเป็นหลักฐานที่สะท้อนความ
คติคล้ายปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรม

ວັດທະນະທຳແລະ ການຫ່ວງຫ່ຽວ

ໂດຍ : ບົວລຽນ ສີຄັນໄຊ .

ຂ້າພະເຈົ້າຂໍສະແດງຄວາມຂອບໃຈຢ່າງສູງ ແລະ ຖືເປັນກຽດຢ່າງຍິ່ງທີ່ໄດ້ຮັບຄຳ ເຊີນ ຈາກຄົງການມູນນິທິໂຄງການຕຳລາສັງຄົມສາດ ແລະ ມະນຸດສາດແຫ່ງລາດຊະອາ ນາຈັກໄທ ໃຫ້ຂ້າພະເຈົ້າມີຄຳເຫັນກ່ຽວກັບວຽກງານ ວັດທະນະທຳ ແລະ ການຫ່ວງ ຫ່ຽວແຫ່ງສາທາລະນະລັດປະຊາທິປະໄຕປະຊາຊົນລາວ ຂອງ ພວກຂ້າພະເຈົ້າຕໍ່ບັນດາ ທ່ານທີ່ເຂົ້າຮ່ວມກອງປະຊຸມ ສຳມະນາວິຊາການເລື່ອງ " ວັດທະນະທຳກັບສັງຄົມໄທໃນ ກະແສການປ່ຽນແປງ " ທີ່ບັນດາທ່ານໄດ້ຮ່ວມ ກັບ ມະຫາວິທະຍາໄລ ທຳມະສາດແຫ່ງ ຊາດ ແລະ ອົງການມູນນິທິໂຕໂບຕາ ແຫ່ງປະເທດຍີ່ປຸ່ນຈັດຂຶ້ນຄັ້ງນີ້ໄດ້ຮັບຊາບ ແລະ ຫວັງວ່າຈະເປັນສ່ວນປະກອບບາງຢ່າງໃຫ້ບັນດາທ່ານ ໄດ້ມີຄວາມເຂົ້າໃຈຕໍ່ປະເທດລາວ ພວກຂ້າພະເຈົ້າ ໃນດ້ານນີ້ເພີ່ມເຕີມ .

- ບັນດາທ່ານທີ່ມັບຖື :

ຊາດລາວ ຂອງ ພວກຂ້າພະເຈົ້າ ແມ່ນຊາດເກົ່າແຫ່ງຊາດຫນຶ່ງທີ່ຕັ້ງພູມລຳເນົາຢູ່ດິນແດນ ແຫ່ງນີ້ມາແຕ່ດຶກດຳບັນ ອັນປະກອບດ້ວຍ ໑໑ ຊົນເຜົ່າຄື : ໄທລາວ, ໄທແດງ, ໄທດຳ: ໄທຂາວ, ໄທກາ, ໄທພວນ, ໄທດອຍ, ໄທມ້ອຍ, ກະມ່ອມ, ລາວຊ່ວຍ, ພູໄທ, ກະຕ້າງ, ໄທເສີງຊານ, ຂະມຸ, ລາວສ່ອງ, ລາວໄຜ່, ລາວແຖງ, ຈຳຫີ, ຜີ້, ລະເວນ, ອາລັກ, ກະຊາວ, ຂະປົກ, ຂະຮອກ, ກຸ່ຍ, ກຳ, ພູມ້ອຍ, ໂອ່ປາ, ໂອນາ, ມູຊີ, ປູຊາງ, ແລນແຕນ, ຍັງ, ຍ້າວ, ສາມຕ້າວ, ຫໍ້, ນຸກວຍ, ສີດາ, ລື້ມາ, ເສລາ, ລະແວກ, ມູເຊີ, ອາຄາ, ບູລີ, ອາໂລ, ນັ້ງ, ຂາແຊງ, ຢອກ, ຍວນ, ກະເສັງ, ລະແວ, ຕະໂອ້ຍ, ໂສກ, ຄຳ, ຈອມພອນ, ແງະ, ກະເລີງ, ໄທບາ, ເມີຍ, ມ່ານ : ຍະເທີນ, ຈຸຍຮອຍ, ຍະວາຍ, ຍຸໂກ, ລະດີ, ຍະລາຍ, ຊູ ແລະ ຕະຫລ່ຽງ. ຊຶ່ງແຕ່ລະເຜົ່າລ້ວນແຕ່ມີ ເອກະລັກ ຫາງດ້ານວັດທະນະທຳ ທີ່ເປັນຂອງຕົນເອງສືບທອດກັນມາ .

ເມື່ອທຶບຫວນຫວນຄືນເບິ່ງປະຫວັດຄວາມເປັນມາ ຫາງດ້ານວັດທະນະທຳ ຂອງ ຊາດ ທີ່ບັນທຶກໄວ້ຢູ່ໃນຕຳນານ, ພະສາວະດານ, ບົດວັນນະກຳ, ສີລາຈາລຶກ, ຮ່ອງຮອຍປະຫວັດສາດ, ຮີດຄອງປະເພນີ ແລະ ແບບແຜນດຳລົງຊີວິດແບບດັ້ງເດີມ ຂອງ ເປະຊາຊົນລາວບັນດາເຜົ່າທີ່ຍິ່ງ ຫລົງເຫລືອຢູ່ແລ້ວຈະເຫັນໄດ້ວ່າ : ຊາດລາວເປັນຊາດຫນຶ່ງທີ່ເຄີຍມີຄວາມຮຸ່ງເຮືອງ ສີວິໄລ ແລະ ມີວັດທະນະທຳອັນດີງາມ ທີ່ເປັນເອກະລັກ ຂອງ ຊາດຕົນມາແຕ່ບູຮານມະການ. ເຖິງວ່າໃນເມື່ອ ກ່ອນປະເທດຊາດຈະຖືກຫນີບຮັດ ຈາກພາຍນອກໃນຫລາຍຄັ້ງ ວັດທະນະທຳອັນດີງາມຫາງດ້ານ ວັດຖຸສ່ວນໃຫຍ່ ຖືກສູນເສື່ອ ແຕ່ວັດທະນະທຳອັນດີງາມ ແລະ ເປັນຜືນຖານ ໂດຍສະເພາະ ແມ່ນວັດ ທະນະທຳ ຫາງດ້ານຈິດໃຈ ແມ່ນຍັງສະມິດຕິດແໜ້ນ ຢູ່ນຳແນວຄິດຈິດໃຈ ແລະ

ແບບແຜນດຳລົງ ຊີວິດ ຂອງ ປະຊາຊົນລາວ ບັນດາເຜົ່າເປັນຢ່າງດີມາໂດຍຕະຫລອດ ແລະ ທັງກາຍເປັນສ່ວນປະກອບອັນສຳຄັນໃນການຊຸກດັນ ໃຫ້ຄົນລາວທັງຊາດ ກາຍເປັນຄົນຮັກ ຊາດແພງເຊື້ອ, ຮັກຄວາມ ເອື້ອເພື່ອເພື່ອແຜ່, ຮັກແຂກແພງຄົນ, ຖະຫນອນຫ່ວນຕົວ, ຮັກຄວາມເປັນທຳ, ຮັກຄວາມສະຫງົບ ແຕ່ບໍ່ຍອມຈຳນົນສະເຫມີມາ.

ໂດຍສິ່ງໃສ່ຈຸດພິເສດດັ່ງກ່າວ ພວກກັບສະພາບການສ້າງສາພັດທະນາປະເທດຊາດດ້ວຍຈຸດເລີ່ມ ຈາກເສດຖະກິດກະສິກຳທຳມະຊາດ ທັງໄດ້ຮັບຜົນກະທົບຈາກສິ່ງຄາມອັນຍາວນານ ຢ່າງຫນັກຫນ່ວງ ແລະ ສິ່ງຕາມສະພາບຄວາມເປັນຈິງ ຂອງ ສາກົນແຕ່ລະໄລຍະ, ພາວກສ່ວຍປະເທດຊາດໄດ້ຮັບການປັບປ່ຽນຢ່າງສົມບູນໄປຄວາມຄູ່ກັບການເອົາໃຈໃສ່ ສ້າງສາພັດທະນາ ປະເທດຊາດ ໃນດ້ານອື່ນໆແລ້ວ. ລັດຖະບານຍັງໄດ້ໃຫ້ຄວາມສຳຄັນເຕັມທີ່ ບັບປຸງ ແລະ ເສີມຂະຫຍາຍວັດທະນະທຳອັນດີງາມ ຂອງ ຊາດຢ່າງຕັ້ງຫນ້າໄປພ້ອມໆກັນ, ໂດຍໄດ້ວາງແນວທາງ ນະໂຍບາຍກ່ຽວກັບການປົກປັກຮັກສາ ແລະ ເສີມຂະຫຍາຍວັດທະນະທຳອັນດີງາມ ຂອງ ຊາດໃນອອກຢ່າງຈະແຈ້ງ ແຕ່ຫົວຫີຄື: ເອົາໃຈໃສ່ສົ່ງເສີມ ແລະ ຊ່ວຍເຜົ່າຕ່າງໆໃນການສືບທອດມູນເຊື້ອ ສິລະປະວັດທະນະທຳ ທີ່ມີຫລາຍຮູບຫລາຍສີ ໃຫ້ກາຍເປັນວັດທະນະທຳລວມຂອງ ວົງສາຄະນາຍາດແຫ່ງຊາດ, ສົມທົບກັບການຮັບເອົາແຕ່ສິ່ງຍອດຍິ່ງ ຈາກວັດທະນະທຳ ຂອງ ມວນມະນຸດ, ທິດທາງລວມແມ່ນ: ເສີມຂະຫຍາຍວັດທະນະທຳທີ່ມີລັກສະນະຊາດ, ປະຊາຊົນ ແລະ ກ້າວຫນ້າ ໃຫ້ຍືນຍົງຄົງໄວ້ຢູ່ຍາວນານ ແລະ ຢູ່ໃນລັດຖະທຳມະນູນ ແຫ່ງ ສ.ປ.ປ.ລາວ ມາດຕາ 19 ກໍກຳນົດໄວ້ວ່າ:

ລັດເສີມຂະຫຍາຍວັດທະນະທຳ ທີ່ເປັນມູນເຊື້ອອັນດີງາມ ຂອງ ຊາດ ສົມທົບກັບການຮັບເອົາວັດທະນະທຳ ອັນກ້າວຫນ້າ ຂອງ ໂລກ : ... ທັງຫມົດທີ່ກ່າວມານັ້ນ, ແມ່ນແນໃສ່ປົກປັກຮັກສາ ແລະ ເສີມຂະຫຍາຍວັດທະນະທຳອັນດີງາມ ຂອງ ຊາດ ໃຫ້ຍືນຍົງຄົງຢູ່ຄູ່ກັບຊາດລາວ ຂອງ ພວກຂ້າພະເຈົ້າ ຕະຫລອດໄປ.

ເຮົາເຖິງຄວາມຫມາຍ ຂອງ ແຕ່ລະລັກສະນະ, ລັກສະນະຊາດ ແມ່ນຫມາຍເຖິງທຸກອາດີຍະປັດທາງດ້ານວັດທະນະທຳ ຂອງ ຊາດໃນແຕ່ລະປະເພດຕ່າງສະແດງ ຫລື ສ່ວຍແສງອອກໃຫ້ເຫັນໂຕເຖິງມູນເຊື້ອປະຫວັດສາດ ແລະ ເອກະລັກອັນດີງາມ ຂອງ ຊາດ, ຂອງ ບັນດາເຜົ່າໃນຢ່າງຈະແຈ້ງ, ບໍ່ຈົດນິຍົມ, ບໍ່ບູຮານນິຍົມ, ບໍ່ລອກແບບ ແລະ ຮູ້ຮັບເອົາສິ່ງຍອດຍິ່ງ ຫາງດ້ານວັດທະນະທຳ ຂອງ ມວນມະນຸດຢູ່ໃນໂລກເຂົ້າມາບັບປຸງ ເສີມສ້າງ ຄຸນຄ່າທາງດ້ານວັດທະນະທຳ ຂອງ ຊາດ ໃຫ້ອຸດົມສົມບູນຂຶ້ນຢ່າງມີການເສຍກເພີ່ມ.

ກ່ຽວກັບລັກສະນະນີ້ ຫລື ບັນດານີ້ ເຫັນວ່າປະຈຸບັນບັນດາປະຊາຊາດ ໃນໂລກພວມໃຫ້ຄວາມເປັນຫ່ວງ ແລະ ຢາກໃຫ້ເອກະລັກທາງດ້ານ ວັດທະນະທຳ ທີ່ເປັນ ຂອງ ຊາດຕົນ, ຍືນຍົງຄົງຢູ່ຄູ່ກັບປະເທດຊາດຂອງ ຕົນຕະຫລອດໄປ. ຈິ່ງເກີດມີທິດສະດີໂລກແຫ່ງການພັດທະນາວັດທະນະທຳ ຂຶ້ນແຕ່ປີ 1988 ເປັນຕົ້ນມາໂດຍຖືເອົາວັນທີ 21 ພຶດສະພາ ຂອງ ແຕ່ລະປີ ເປັນມື້ສະເຫລີມສະຫລອງ ໃຫ້ແກ່ວັນທິດສະດີດັ່ງກ່າວຢູ່ແຕ່ລະປະເທດໃນໂລກ ແລະ ຢູ່ ສ.ປ.ປ.ລາວ ພວກຂ້າພະເຈົ້າ ລັດຖະບານກໍໄດ້ ຈັດໃຫ້ມີການເຄື່ອນໄຫວ ແລະ ຈັດໃຫ້ມີທິດສະເຫລີມສະຫລອງ ເພື່ອຄຳນັບຮັບຕອນວັນດັ່ງກ່າວຂຶ້ນໃນທຸກໆ ປີໂດຍເລີ່ມແຕ່ປີ 1991 ເປັນຕົ້ນມາ ຊຶ່ງມີປະຊາຊົນບັນດາເຜົ່າ ແລະ ຊັ້ນຄົນຕ່າງໆເຂົ້າຮ່ວມເປັນຢ່າງດີ ແລະ ຢູ່ປະເທດໄທ ຂອງ ພວກຫ່ານກໍຖືເອົາປີ ພ.ສ. 2537 ນີ້ ເປັນປີ ລົມນະລົງ ວັດທະນະທຳໄທ ຂອງ ພວກຫ່ານຂຶ້ນ ແລະ ພວມເຄື່ອນໄຫວຢູ່ໃນປັດຈຸບັນ.

3

ລັກສະນະປະຊາຊົນ : ແມ່ນຫມາຍເຖິງເພື່ອປະຊາຊົນ, ສ້າງຂຶ້ນໂດຍປະຊາຊົນ ແລະ ເປັນ ປະຊາຊົນ ທີ່ມີສະໜາສຳຄັນ ໃນການສ້າງສັນຊັດທະນະທຳ ຂອງ ປະຊາຊົນ ແລະ ການອອກແຮງງານທາງດ້ານມືນສະໜາຂອງ ດ້ວຍເຫດນີ້, ລັດຖະບານ ຂອງ ປະເທດພວກຂ້າພະເຈົ້າ ຈຶ່ງກຳນົດລັກສະນະນີ້ ຫລື ບັນຫານີ້ອອກ ແລະ ເຂົ້າໃຈວ່າ ຖ້າຢາກໃຫ້ລັດຖະນະທຳ ທີ່ເປັນເອກະລັກ ຂອງ ຊາດຍືນຍົງຄົງຕົວຄູ່ກັບຊາດໃນແະຫລອດໄປ ແລະ ອຸດົມສົມບູນຂຶ້ນນັ້ນມີແຕ່ທາງດຽວ ຄື : ສ້າງລັດຖະນະທຳໃຫ້ເປັນ ຂອງ ປະຊາຊົນ ສ້າງຂຶ້ນໂດຍປະຊາຊົນ ແລະ ເພື່ອສົນປະໂຫຍດ ອັນຊອບທຳ ຂອງ ປະຊາຊົນບັນດາເຜົ່າຢ່າງແທ້ຈິງ.

ໂດຍປົກກະຕິລັກສະນະດັ່ງກ່າວ, ໃນ 10 ປີຜ່ານມາໄປຄຽງຄູ່ ກັບການພັດທະນາເສດຖະກິດ ຂອງ ຊາດປະຊາຊົນລາວກັນດາເຜົ່າ ທົ່ວທັງປະເທດ ໄດ້ພະຍາຍາມຂຶ້ນ ແລະ ພົ້ນຢູ່ມູນມໍລະດົກອັນດີງາມທາງ ດ້ານລັດຖະນະທຳ ຂອງ ຊາດໃນຫລາຍດ້ານຄື: ເພີ່ມ : ວັດທະນະທຳ, ບູຮານສະຖານຫລາຍ ແຫ່ງໄດ້ຮັບການບູລະນະປົວແປງ, ຮ່ອງຮອຍປະຫວັດສາດສາດ, ບູຮານວັດຖຸ, ອິດສະລະປະເພນີອັນດີງາມ, ຫນັງສືບູຮານ ແລະ ລັກສະນະກຳບູຮານໄດ້ຮັບການປົກປັກຮັກສາ. ສິນເຊີຍມີທາງດ້ານການຕ່າງໆທົ່ວໄປ, ຫຍິບປັກຖືກແສ່ວ, ກິນຫລໍ່ແກະສະລັກ, ການເດີນແຕ່ງເຄື່ອງ ແລະ ສິລະປະທາງດ້ານອັດຕະໂນ ໃນຫລາຍປະ ເພດ, ບຸນຕາມປະເພນີ, ສິລະປະວຽກງານນະຄະດີທີ່ເປັນເອກະລັກ ຂອງ ຊາດ ຂອງ ກັນດາເຜົ່າໃນຫລາຍປະເພດ ໄດ້ຮັບການເສີມຂະຫຍາຍ ແລະ ໃນວັນທີ 13 ພະຈິກ 1995 ຜ່ານມາ ລັດຖະບານກໍໄດ້ອອກດຳລັດ ຮັບຮອງເອົາບູຮານສະຖານຫລາຍແຫ່ງເປັນມໍລະດົກ ຂອງ ຊາດຄື : ພະທາດຫລວງດຽງຈັນ, ວັດສີສະເກດ, ພະພະແກວ, ວັດອົງຕີ້, ວັດອິນແປງ, ວັດສີເມືອງ, ເມືອງຫລວງພະບາງ, ເມືອງວຽງໄຊ, ວັດພູຈຳປາສັກ, ໂທຫີນຢູ່ແຂວງ ຊຽງຂວາງ. ພະທາດສີໂຄດ, ພະທາດອົງອ້ວງ, ວັດພູອາສາ ຂອງ ເມືອງປະທຸມພອນ, ອຸບມຸງຫີນ ຢູ່ບ້ານໄຕະໂມະ ເມືອງປະທຸມພອນ ແຂວງຈຳປາສັກ ແລະ ຖ້ຳຕິງ ແຂວງຫລວງພະບາງ, ໃນຂັ້ນຕໍ່ໄປ ຍັງຈະໄດ້ສືບຕໍ່ຄົ້ນຄວ້າອີກຫລາຍແຫ່ງ ເພື່ອນຳສະເໜີຕໍ່ລັດຖະບານ ຮັບຮອງເອົາເປັນມໍລະດົກ ຂອງ ຊາດ ແລະ ຂອງ ທ້ອງຖິ່ນເພີ່ມຕື່ມ.

ລັກສະນະກ້າວໜ້າ : ແມ່ນການສະແດງອອກ ທາງດ້ານເນື້ອໃນ ແລະ ຮູບການ ຂອງ ລັດຖະນະທຳ ໃຫ້ມີຄວາມກ້າວໜ້າຄື :

ດ້ານເນື້ອໃນ, ແມ່ນສຶກສາໄດ້ນຳໃຈ ຮັກບ້ານເກີດເມືອງນອນ, ຮັກປະເທດຊາດ, ຮັກລະບອບໃຫມ່ ຮັກຄວາມກ້າວໜ້າ, ດຸຫລັກເຊະຫຍັນພຽນ ແລະ ປະຕິດສ້າງ, ຮັກລະບຽບວິໄນ, ຮັກຄວາມເປັນທຳ, ຮັກຄວາມສະຫງົບ ແຕ່ຍ້ອມຈຳນົນ, ມີນ້ຳໃຈເສື່ອເສື້ອເພື່ອແຕ່ຊ່ວຍເຫລືອຊຶ່ງກັນ ແລະ ກັນເພື່ອພ້ອມກັນ ກ້າວໜ້າ.

ດ້ານຮູບການ, ແມ່ນເສີມຂະຫຍາຍລັດຖະນະທຳອັນດີງາມ ທີ່ເປັນເອກະລັກ ຂອງ ຊາດໃຫ້ມີ ຄວາມກ້າວໜ້າທຽມທັນກັບຄວາມກ້າວໜ້າ ຂອງ ບຸກສະໂຫມ ແຕ່ຕ້ອງຮັກສາຄຸນຄ່າທີ່ເປັນເອກະລັກດັ້ງ ເດີມ ຂອງ ຊາດໄວ້ໄດ້ ແລະ ຮູ້ເສີຍກຳລັງ ໃນການຮັບເອົາສິ່ງຍອດຍິ່ງທາງດ້ານລັດຖະນະທຳ ຂອງ ບຸກສະໂຫມເຂົ້າມານຳໃຊ້ ໃຫ້ສອດຄ່ອງ ກັບ ຈຸດປຶ້ມຂອງ ຊາດເພີ່ມ.

ໂດຍຍຶດຫນັ້ນໃນ ໒ ລັກສະນະດັ່ງກ່າວ , ດ້ວຍຄວາມຮ່ວມມືລະຫວ່າງລັດ ກັບ ປວງຊົນ ຄວາມເຫັນອີກ ເຫັນໃຈ ຈາກສາກົນ ແລະ ປະເທດເພື່ອນມິດມາຮອດເປົ້າປັນຜົນຖານຈັດຖຸ ເຝກນຶກອັນໃຫມ່ ທາງດ້ານວັດທະນະທຳ ໄດ້ຮັບການກຳເນີດເກີດຂຶ້ນ ຈຳນວນຫນຶ່ງເຊັ່ນ : ຫໍ່ຜີຜິດທະພັນ, ຫໍ່ວາງສະແດງ, ໂຮງກາຍສິນ ແຫ່ງທຳອິດ ແລະ ສ່ວນວັດທະນະທຳປັນດາເຜົ່າ ໄດ້ຮັບການກໍ່ສ້າງຂຶ້ນ. ບູຮານສະຖານອັນສຳຄັນ ແລະ ຫົວຫົດທຳມະຊາດອັນສວຍສົດງົດງາມ ຫລາຍແຫ່ງ ເຊັ່ນໄດ້ຮັບການບູລະນະເປັນແຫລ່ງທ່ອງທ່ຽວ ແລະ ເປັນສະຖານທີ່ຝຶກຜ່ອນ ຢ່ອນລາລົມ ຂອງ ປວງຊົນ . ຜະລິດຕະພັນສິລະປະ ທາງດ້ານສີໂມ້ລາຍນິ ຂອງ ປະຊາຊົນປັນດາເຜົ່າ ໄດ້ຮັບການຂະຫຍາຍຂຶ້ນມີຫລາຍອັນກາຍເປັນສີຄຳໄຊ້ສອຍ, ເປັນຂອງຊ້ວນ, ເປັນຂອງ ສິລະລຶກ ແລະ ເປັນສິນຄ້າຜັງອອກຈຳນວນຫນຶ່ງ ແຕ່ຍັງບໍ່ທັນແຂງແຮງ, ອິດຄອງປະເພນີອັນດີງາມ ໃນຫລາຍດ້ານເຊັ່ນ : ບຸນປີໃຫມ່ປະຈຳປີ ຂອງ ຊົນຊາດລາວສູງ , ຂອງ ຊົນຊາດລາວເທິງ , ຂອງ ຊົນຊາດ ລາວຫລຸ່ມ, ບຸນເຊົ້າປັນສາ , ບຸນຫໍ່ເຊົ້າປະດັບດິນ , ບຸນຫໍ່ເຊົ້າສະຫລາດ , ບຸນອອກຝັນສາ, ບຸນບັ້ງໄຟ, ບຸນ ຊ່ວງເຂືອ, ບຸນນະມັດສະການພະທາດຫລວງ, ບຸນຕາມປະເພນີ ແລະ ງານມະຫະກຳ ອັນດີງາມ ຂອງ ເຜົ່າຕ່າງໆ ທີ່ເຄີຍປະຕິບັດກັນມາ ໄດ້ຮັບຜົນປົກປັກຮັກສາ ແລະ ຈັດຕັ້ງຂຶ້ນຕາມປະເພນີຢ່າງເປັນປະຈຳ. ໄດ້ເຮັດ ໂຮມເຜົ່າສິລະປະ ໃນການຊັບ, ການຜ້າ, ການຮ້ອງ, ການຟ້ອນ, ການດົນຕີ, ການຈັດຕັ້ງມ່ວນຊື່ນ ຂອງ ປັນດາເຜົ່າເຂົ້າຢູ່ໃນລາຍການສະແດງ ຂອງ ຊາດ ແລະ ຂອງ ຫ້ອງຖິ່ນໃນຫລາຍປະເພດ ອັນໄດ້ຮັບຄວາມນິຍົມຈາກປະຊາຊົນ ແລະ ຊາວຕ່າງປະເທດ ຢູ່ໃນລະດັບຕີສົມຄວນ ຕະຫລອດພູມປັນຍາ ຂອງ ຄົນຫລັກກ່ອນ ທີ່ບັນທຶກໄວ້ ຢູ່ໃນຫນັງສືໃບລານ ທີ່ຍັງຫລົງເຫລືອກໍ່ພວມໄດ້ຮັບການປົກປັກຮັກສາ ແລະ ຈຳນວນຫນຶ່ງ. ກໍ່ໄດ້ ຮັບການປະຕິວັດອອກມາເປັນຫນັງສື ຂອງ ບຸກສະໂຫມ ໃຫ້ປວງຊົນ . ໄດ້ຊົມໃຊ້ ແລະ ດັ່ງແມ່ນໂຄງການ ຫນຶ່ງທີ່ນອນຢູ່ໃນຫລາຍໂຄງການ ທີ່ຍັງການມູນນິທິ ໂຕໂຍຕາແຫ່ງປະເທດຍີ່ປຸ່ນ ໄດ້ໃຫ້ການຊ່ວຍເຫລືອ ຢູ່ໃນຂົງເຂດ ວັດທະນະທຳປະເທດພວກຂ້າພະເຈົ້າ . ໂດຍສະເພາະແມ່ນການຂຶ້ນທະບຽນໃບລານ ແລະ ການປະຕິວັດຫນັງສືໃບລານ ເຊັ່ນ : ປຶ້ມລະດັບໂຕ, ຄຳຜີທຳມະສາດຫລວງ, ປະຫວັດສິລະປະ ແລະ ຫນັງສືອື່ນໆ ອີກຈຳນວນຫນຶ່ງ , ໃນນັ້ນໄດ້ມີນັກປາດອາຈານ ຂອງ ມະຫາວິທະຍາໄລຊຽງໃຫມ່ ບາງທ່ານ ກໍ່ໄດ້ມີສ່ວນປະກອບ ໂດຍສະເພາະແມ່ນວິຊາການ ກ່ຽວກັບການຂຶ້ນທະບຽນຫນັງສືໃບລານ, ພວກຂ້າພະ ເຈົ້າມີກິດຈະການທາງດ້ານນີ້ ຂອງ ລາວໄດ້ເຕີສາຄາສູງຕໍ່ການຊ່ວຍເຫລືອດັ່ງກ່າວ ຂອງ ພວກທ່ານ ແລະ ຫວັງວ່າຈະໄດ້ຮັບການ ເຫັນອີກເຫັນໃຈ ຝ່າງກວ້າງຂວາງຈາກພວກທ່ານ, ຈາກປັນດາຜູ້ທີ່ຮັກວັດທະນະ ທຳອັນດີງາມ ຂອງ ປະເທດເພື່ອນມິດ ຂອງ ສາກົນເປັນຢ່າງດີສະເຫມີໄປ ແລະ ຂໍສະແດງຄວາມຂອບໃຈ, ຄວາມຮູ້ບຸນຄຸນຕໍ່ການຊ່ວຍເຫລືອດັ່ງກ່າວຂອງພວກທ່ານ ມານະໂອກາດນີ້ດ້ວຍ .

ນອກຈາກນັ້ນກໍ່ຍັງມີຫລາຍປະເທດ, ບາງອົງການຈັດຕັ້ງໄດ້ໃຫ້ຄວາມຊ່ວຍເຫລືອເພີ່ມຕື່ມ ໂດຍ ສະເພາະແມ່ນ ນັບແຕ່ປະເທດຂອງພວກຂ້າພະເຈົ້າ ໄດ້ມີນະໂຍບາຍເປີດກວ້າງມານີ້ , ອັນຊ່ວຍສ້າງໃຫ້ຂົງ ເຂດວັດທະນະທຳ ຂອງ ປະເທດພວກຂ້າພະເຈົ້າ ໄດ້ຮັບການຂະຫຍາຍຕົວຂຶ້ນເພີ່ມຕື່ມ ບາງຢ່າງຄືດັ່ງທີ່ໄດ້ ກ່າວມານັ້ນ .

5

ເມື່ອທຽບໃສ່ຄວາມຮ້ອງຮ້ອງຕ້ອງການ ຂອງ ປະຊາຊົນ ບັນດາເຜົ່າ ແລະ ການທ່ອງທ່ຽວ ໃຫ້ໄດ້ຕາມເປົ້າໝາຍທີ່ວ່າ : ການທ່ອງທ່ຽວ ວັດທະນະທຳ ແລະ ທຳມະຊາດແລ້ວເຫັນວ່າ ຍັງຈະໄດ້ສູງ ແລະ ບົນຕົວຂັ້ນຫລາຍກວ່າເກົ່າ ຈຶ່ງສາມາດສະໜອງ ກັບ ຄວາມຮ້ອງຮ້ອງຕ້ອງການ ທີ່ກ່າວມານັ້ນໄດ້, ເພາະວ່າ :

- ການທ່ອງທ່ຽວ ແລະ ວັດທະນະທຳ : ແມ່ນການທ່ຽວຊົມ ແລະ ຫັດສະນະສັກສາ ຫາງດ້ານບູຮານສະຖານ, ສະຖາປັດຕິຍະກຳ, ປະຕິມະກຳ, ສະຖານທີ່ທາງປະຫວັດສາດ, ຂະບົບທຳນຽມ, ຮີດຄອງປະເພນີ, ສິລະປະວັນນະຄະດີ, ຫັດຖະກຳທາງດ້ານສິນເຊີງລາຍນີ ທີ່ສະແດງອອກເຖິງຮ່ອງຮອຍອະລິຍະທຳ ແລະ ເອກະລັກ ຂອງ ຊາດ ຂອງ ທ້ອງຖິ່ນຕ່າງໆ, ກິລາພື້ນເມືອງ, ການປຸງແຕ່ງ, ອາຫານການກິນ ຕະຫລອດເຖິງຊີວິດ ຂອງ ປະຊາຊົນ ບັນດາເຜົ່າ.

- ການທ່ອງທ່ຽວທຳມະຊາດ, ແມ່ນການທ່ອງທ່ຽວຊົມຫັດສະນີຍະພາບ, ທິວທັດທຳມະຊາດອັນສວຍສົດງົດງາມ ລວມທັງທຳມະຊາດ ທີ່ມີການເປັນແຕ່ງ ແລະ ບ່ອນທີ່ເປັນທຳມະຊາດອັນແທ້ຈິງ ເຊັ່ນ : ຫ້ວຍ, ນ້ຳ, ລຳເຊ, ພູສາປ່າໄມ້, ປ່າສະຫງວນ ແລະ ອື່ນ ໆ.

- ອີງຕາມເປົ້າໝາຍ ຂອງ ການທ່ອງທ່ຽວ ບວກກັບພື້ນຖານ ຫາງດ້ານເສດຖະກິດ ແລະ ວັດທະນະທຳທີ່ເປັນມີທຽບໃສ່ໂບສະພາບໃດຈຶ່ງ ຂອງ ນັກທ່ອງທ່ຽວ ຕ່າງປະເທດ ທີ່ເຂົ້າໄປທ່ອງທ່ຽວ ໃນປະເທດ ຂອງ ພວກຂ້າພະເຈົ້າໃນແຕ່ລະປີທີ່ມີລັກສະນະເພີ່ມຂຶ້ນ ແລ້ວເຫັນວ່າຍັງມີຫລາຍອັນ ຈະຕ້ອງໄດ້ເອົາໃຈໃສ່ປັບປຸງແກ້ໄຂ ໂດຍສະເພາະແມ່ນແຫລ່ງທ່ອງທ່ຽວ ແລະ ລະບົບການຄຸ້ມຄອງ ການນຳທ່ຽວ. ຕາມສະຖິຕິທາງອົງການທ່ອງທ່ຽວທ່າງຊາດ ແຈ້ງໃຫ້ຊາບວ່າ, ອັດຕາເພີ່ມຂຶ້ນ ຂອງ ນັກທ່ອງທ່ຽວຕ່າງປະເທດ ທີ່ເຂົ້າໄປທ່ອງທ່ຽວຢູ່ປະເທດລາວ ໃນແຕ່ລະປີ ແມ່ນມີລັກສະນະເພີ່ມຂຶ້ນ ດີສົມຄວນ ເຊັ່ນ :

- ປີ 1990 ມີຈຳນວນ	14.400 ຄົນ .
- ປີ 1991 = " =	37.614 ຄົນ ເພີ່ມຂຶ້ນ 61,2 %
- ປີ 1992 = " =	87.871 ຄົນ ອັດຕາເພີ່ມຂຶ້ນ 82,8 %
- ປີ 1993 = " =	102.946 ຄົນ ອັດຕາເພີ່ມຂຶ້ນ 17,8 %
- ແລະ ຄາດວ່າ ໃນແຕ່ລະປີຕໍ່ໜ້າ ກໍ່ຈະມີການ ເພີ່ມຂຶ້ນ ຕາມລຳດັບ .	

ດັ່ງນັ້ນ ການພັດທະນາການທ່ອງທ່ຽວກັບການປົກປັກຮັກສາ ແລະ ພັດທະນາວັດທະນະທຳ ແລະ ສິ່ງແວດລ້ອມ ຂອງ ທຳມະຊາດ ຢູ່ປະເທດ ຂອງ ພວກຂ້າພະເຈົ້າ ຈຶ່ງແມ່ນຄວາມຈຳເປັນທີ່ຕ້ອງໄດ້ເອົາໃຈໃສ່ຢ່າງຕັ້ງໜ້າ ແລະ ມີການປະສານງານກັນເຂົ້າຢ່າງກົມກຽວຂຶ້ນກວ່າເກົ່າ ແລະ ການທ່ອງທ່ຽວໃນສະເພາະໜ້າ ຈຶ່ງມີຄວາມຈຳເປັນຕ້ອງມີການຄຸ້ມຄອງ ການນຳທ່ຽວເປັນລະບົບລາຍການໃນຂອບເຂດທີ່ຈະປະເທດ ເພື່ອຮັບປະກັນຄວາມເປັນລະບຽບຮຽບຮອຍ ຫາງສັງຄົມ. ສ້າງລາຍຮັບແຫ່ງຊາດຂຶ້ນ ກະຈາຍລາຍໄດ້ໃຫ້ແກ່ປະຊາຊົນທ້ອງຖິ່ນເພື່ອແກ້ໄຂ ຊີວິດການເປັນຢູ່ ຂອງ ປະຊາຊົນບັນດາເຜົ່າ ນັບມື້ນັບດີຂຶ້ນເທື່ອລະກ້າວພ້ອມດຽວກັນນັ້ນ, ກໍ່ເອົາໃຈໃສ່ການປົກປັກຮັກສາວັດທະນະທຳ ແລະ ສະພາບແວດລ້ອມໃຫ້ຍືນຍົງ ຢູ່ໃນຄຸນຄ່າເດີມ.

- ການພັດທະນາການທ່ອງທ່ຽວລາວ ແມ່ນການດຳເນີນໄປຕາມຂັ້ນຕອນ, ຕາມບາດກ້າວຂະໜາຍເລີຍ ຂອງ ໂຄງລ່າງເສດຖະກິດ, ປະກອບກັບເງື່ອນໄຂ ຄວາມອາດສາມາດເຕີ້ຈຶ່ງ ຂອງ ແຕ່ລະແຫ່ງແຕ່ລະຫ້ອງຖິ່ນ ແລະ ຕາມນະໂຍບາຍກ່ຽວກັບການພັດທະນາ ການທ່ອງທ່ຽວ ບາງປະການດັ່ງນີ້ ຄື :

- ຊຸກຍູ້ການລົງທຶນໃນຂະແໜງທ່ອງທ່ຽວ ແລະ ອຸດສາຫະກຳທ່ອງທ່ຽວຢ່າງກວ້າງຂວາງເປັນຕົ້ນ :
ໃນຂະແໜງໂຮງແຮມ, ບ້ານຝັກ, ຮ້ານອາຫານ ການກິນດື່ມ ແລະ ການບັນເທີງ, ຜັດທະນາຊື່ດາວ,
ແຫລ່ງທ່ອງທ່ຽວ ຕະຫລອດທັງການກິລາ ເພື່ອນັກທ່ອງທ່ຽວ

[illegible]

ສ້າງພາບດິນຜິມ ແລະ ປັບມືກັບມາງຊາດ, ໂດຍສະເພາະກັບບັນດາປະເທດ ໃນອານຸພາບພິພາກ, ຄົງການຈັດຕັ້ງສາກົນ, ອົງການຈັດຕັ້ງທີ່ບໍ່ເປັນ ຂອງ ລັດຖະບານ ແລະ ອື່ນ ໆ ແນໃສ່ປະກອບສ່ວນຊ່ວຍເຫຼືອທາງດ້ານວິຊາການ, ດ້ານສຶບເສບ , ຄວາມຊຳນິຊຳນານ, ວິທະຍາສາດເຕັກນິກ ເພື່ອຜັດທະນາການທ່ອງທ່ຽວຢ່າງເໝາະສົມ ແລະ ການແລກປ່ຽນວັດທະນະທຳ ລະຫວ່າງຊາດ .

ປະສານສົມທົບກັບຂະແໜງວັດທະນະທຳ ແລະ ຂະແໜງການທີ່ກ່ຽວຂ້ອງ ໃນການຝຶນຝູ່-ປົກປັກຮັກສາວັດທະນະທຳອັນດີງາມ ຂອງ ຊາດ. ປົກປັກຮັກສາສະພາບແວດລ້ອມ ຂອງ ທຳມະຊາດ ແລະ ອື່ນໆ ຢ່າງກວ້າງຂວາງ.

- ສ້າງເສັ້ນ ແລະ ຊຸກຍູ້ການນຳໃຊ້ຝັດສະດຸທ້ອງຖິ່ນ , ຜະລິດແລະຝັນອຸດສາຫະກຳ, ຫັດຖະກຳ ແລະ ກະສິກຳພາຍໃນປະເທດຢ່າງກວ້າງຂວາງ ເພື່ອຫລຸດຜ່ອນການນຳເຂົ້າຈາກຕ່າງປະເທດ .

- ການຝຶດຫຼາຍໆບຸກຄະລາກອນ ການກ່ອງຫ່ຽວ ແລະ ໂຮງແຮມເພື່ອແນໃສ່ປົກຄະດີບຄຸນນະພາບ ການບໍລິການ ແລະ ໃຫ້ຂໍ້ມູນຂ່າວສານ ທີ່ຖືກຕ້ອງ ແກ່ນັກທ່ອງທ່ຽວ .

ສິ່ງຕາມແຜນນະໂຍບາຍດັ່ງກ່າວ, ໂດຍຜ່ານມາກໍຄືປັດຈຸບັນ ສິ່ງການທ່ອງທ່ຽວແຫ່ງຊາດ ໄດ້ປະສານສົມທົບກັບພາກສ່ວນກ່ຽວຂ້ອງຕ່າງ ໆ ສ້າງໃຫ້ວຽກງານທ່ອງທ່ຽວແຫ່ງຊາດມີອັນຂະຫຍາຍຕົວເພີ່ມຂຶ້ນ ເປັນລຳດັບຄື :

- ມີສາຂາ ຂອງ ຕົ້ນປະຈຳຢູ່ 4 ແຂວງ ຄື : ແຂວງຫລວງພະບາງ, ນ້ຳທາ, ບໍລິຄຳໄຊ, ສະຫວັນນະເຂດ ແລະ ຍັງຈະສືບຕໍ່ສ້າງຕັ້ງຂຶ້ນຕາມແຂວງຕ່າງໆ ທີ່ມີການເຄື່ອນໄຫວຫລະກິດທ່ອງທ່ຽວ ທີ່ເຫັນວ່າເໝາະສົມ.

- ມີ 20 ບັນຊີກ່າວຫາກ່ຽວ ທີ່ຂຶ້ນກັບຄື : ແຂວງບໍ່ແກ້ວ 1 ບັນຊີ, ຫລວງພະບາງ 1 ບັນຊີ, ກຳພງນະຄອນລຽງຈັນ 12 ບັນຊີ, ສະຫວັນນະເຂດ 4 ບັນຊີ, ແລະ ຈຳປາສັກ 2 ບັນຊີ .

- ມີ 28 ໂຄງການລົງທຶນຈາກຕ່າງປະເທດ ໃນຂະແໜງການທ່ອງທ່ຽວ ຄື : ໂຄງແຮມ 9 ໂຄງການ, ຮ້ານອາຫານ ແລະ ບ້ານພັກ 14 ໂຄງການ ລວມມູນຄ່າ 273.418.400 ດອນລາ .

ໄດ້ປັບປຸງສາຍພົວພັນ ລະຫວ່າງການທ່ອງທ່ຽວ ກັບ ອັດທະນະທຳ ແລະ ຂະແໜງການ ທີ່ກ່ຽວຂ້ອງຕ່າງ ໆ ໃຫ້ມີຄວາມສະຫນິດເດີດພັນກັນເພີ່ມຂຶ້ນ , ເຊັ່ນ : ໃນປີຜ່ານມາ ທາງຂະແໜງ ອັດທະນະທຳ ກັບ ທ່ອງທ່ຽວ ແລະ ຄົມມະນາຄົມ ພ້ອມແຂວງຫລວງພະບາງ ແລະ ພາກສ່ວນກ່ຽວຂ້ອງ ຕ່າງ ໆ ໄດ້ພ້ອມກັນວາງແຜນ ໃຫ້ແກ່ການປົກປັກຮັກສາ ເມືອງຫລວງພະບາງ ໄວ້ເປັນເມືອງບູຮານ ຂອງ

ຊາດ, ຈັດຕັ້ງກອງປະຊຸມສຳມະນາ ແລກປ່ຽນວິຊາການ ກ່ຽວກັບການປົກປັກຮັກສາ ແລະ ບູລະນະ ເມືອງ ບູຮານ ກັບ ນັກວິຊາການ ຂອງ ປະເທດໂກໂຄຽງ, ການປັບປຸງແຫລ່ງທ່ອງທ່ຽວ ແລະ ອື່ນ ໆ .

- ເມື່ອທຽບໃສ່ກັບຄວາມຮຽກຮ້ອງຕ້ອງການ ຂອງ ຊາດ ໃນບັນດາບັນ ແລະ ຕົໜ້າແລ້ວ : ເຫັນວ່າຍັງມີ ຫລາຍສິ່ງຢ່າງ ທີ່ຈະຕ້ອງ ໄດ້ສືບຕໍ່ຊີ້ນຳ ຢ່າງຕັ້ງໜ້າສົມຄວນ ໃນແຕ່ລະດ້ານ , ດັ່ງຕໍ່ໜ້າ ການທ່ອງທ່ຽວ ແລະ ວຽກງານ ວັດທະນະທຳ .

- ດ້ວຍເຫດຜົນທີ່ວ່າ, ວັດທະນະທຳ ນອກຈາກ ເປັນມໍລະດົກ ອັນລ້ຳຄ່າ ຂອງ ຊາດໃດໜຶ່ງແລ້ວ ຍັງເປັນມໍລະດົກລ້ຳຄ່າ ຂອງ ສາກົນ ແລະ ການທ່ອງທ່ຽວ ຂອງ ແຕ່ລະຊາດ ກໍແມ່ນການໂຂສອາຫາງອັນ ສຳຄັນຢ່າງກວ້າງຂວາງ ໃຫ້ແກ່ບັນດາ ປະຊາຊາດ ໃນໂລກເພີ່ມຄວາມເຂົ້າໃຈກັນດີຂຶ້ນ .

- ຈິ່ງເຫັນວ່າ ດ້ວຍຄວາມຮ່ວມມືຢ່າງສະຫມິດແໜ້ນ ຈາກປະຊາຊົນ ບັນດາເຜົ່າພາຍໃນຊາດ ບວກ ກັບສັດທາອັນແຮງກ້າ ຈາກບັນດາປະເທດເພື່ອນມິດ ແລະ ຈາກສາກົນທີ່ໄດ້ໄປດ້ວຍຄວາມຫວັງດີແລ້ວ ເຊື່ອ ແນ່ວ່າວັດທະນະທຳອັນດີງາມ ຂອງ ແຕ່ລະປະເທດ ລວມທັງວັດທະນະທຳ ອັນດີງາມ ຂອງ ຊາດລາວ ແລະ ການທ່ອງທ່ຽວອັນອອນໂນຍ ຂອງ ປະເທດລາວ ພວກຂ້າພະເຈົ້າ ຈະກ້າວຂຶ້ນສູ່ຈຸດຫມາຍອັນສູງສົ່ງ ຂອງ ຕົ້ນ ທີ່ກ້າວມາແລ້ວນັ້ນໄດ້ຢ່າງແນ່ນອນ ແລະ ຫວັງວ່າ ກອງປະຊຸມຄືບັນດາທ່ານ ຈັດຕັ້ງ ໃນຄັ້ງນີ້ ຈະເປັນສ່ວນປະກອບ ອັນສຳຄັນໃຫ້ແກ່ວຽກດັ່ງກ່າວ ຂອງ ແຕ່ລະປະເທດອີກດ້ວຍ .

ຂໍຂອບໃຈ

เรื่องของชาวบ้านกับวัฒนธรรมโลกานุวัตร

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

คุณเคยเดินทางไปต่างจังหวัดและเดินตามถนนในอำเภอหรือหมู่บ้านบ้างไหม สังเกตไหมว่ามีชาวบ้านมองดูพวกคุณอยู่อย่างสงสัยใคร่รู้ว่าพวกนี้มาทำอะไรกันในบ้านของเขา เราเองก็คงอยากจะจ้องมองพวกเขาให้เต็มตาเหมือนกันว่าคนที่บ้านนั้นเขามีชีวิตอยู่กันอย่างไร ถ้าหากเราสังเกตและพิจารณาให้ดี ๆ จะเห็นว่าชีวิตคนและชีวิตสังคมนี้เป็นเรื่องแปลก ที่มีคนยังทำอะไรที่เราไม่ทำอีกแล้ว หรือทำไม่ได้อีกแล้ว เป็นต้น ความรู้สึกว่าคนอื่นหรือบ้านอื่นเมืองอื่นนั้นแปลกจากของเราเองจึงมักเกิดขึ้นในบริบทของการเปรียบเทียบเสมอ นั่นคือ เราจะต้องมีภาพอะไรสักอย่างของเราในใจ แล้วจึงนำมันไปวัดกับของคนอื่น ผลที่ได้ออกมาก็คือ ความแปลกหรือความน่าสนใจ ถ้าไม่ชอบและไม่ถูกใจก็ได้ผลว่าคนอื่นหรือเมืองอื่นนั้นไม่เข้าท่าหรือเซซและล้าหลัง เป็นต้น

การมองคนอื่นและสังคมที่แปลกไปจากของตัวเองมีความมั่นใจในอารมณ์นั้น เข้าใจว่าคงเป็นสิ่งที่ใหม่ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 19 นี้เอง ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่าคนในศตวรรษก่อนหน้านี้จะไม่มีความรู้สึกถึงความแปลกแตกต่างของคนและสังคมอื่นๆ หากแต่ความแปลกก็ดีหรือความแตกต่างก็ดี คงไม่ได้มีความหมายยาวไกลต่อคนในสังคมนั้นมากกว่า การผจญภัยแล้วก็จบลงโดยไม่ได้สร้างมายาคติ (Myth) อันหนึ่งขึ้นมาให้แก่คนในสังคมได้ลักษณะเด่นของการใช้ "ความแปลก" ในความคิดทางสังคม จะเห็นชัดเจนในขบวนการ (ซึ่งบางคนยังเถียงว่าเป็นขบวนการจริงหรือเปล่า) ความคิดสำนักโรแมนติก (Romanticism) ซึ่งเป็นสำนักภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นปฏิปักษ์ และเป็นปฏิกิริยาต่อความคิดของสำนักแสงสว่าง (Enlightenment) และสำนักเหตุผลนิยม (rationalism) ทั้งหลายแหล่งที่เชื่อว่าเหตุผลอธิบายความจริงและความรู้ทุกอย่างได้ ในขณะที่สำนักโรแมนติกหันกลับมาให้ความสำคัญต่ออารมณ์ความรู้สึกและอัจฉริยภาพของปัจเจกชน ความจริงหรือความรู้จึงไม่ใช่เรื่องของสิ่งภววิสัยอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ที่สำคัญคือปัจจัยทางด้านอัตวิสัย โดยเฉพาะเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นชีวิตจริง ๆ นั้น เป็นสิ่งที่นักคิดนักเขียนสำนักโรแมนติกหลงใหลเป็นอย่างยิ่ง

เจ้าความรู้สึกใคร่เห็นและชอบในเรื่องแปลก ๆ นี้เอง ทำให้สำนักโรแมนติกผลิตแนวคิดที่กระตุ้นให้คุณตะวันตกออกไปผจญภัยนอกประเทศ ออกไปหาจินตนาการในกลางทะเลลึกที่ไม่มีใครเคยไป ไปผจญภัยในป่าดงดิบกลางทวีปแอฟริกาจนได้นิยายชายดีหลายเรื่อง เช่น ของเซอร์ (เฮนรี) ไรเดอร์ แฮกการ์ด ที่เป็นแรงบันดาลใจให้แก่ "เพชรพระอุมา" ของ "พนมเทียน" หรือการกลับไปหาอดีตที่โรแมนติก เช่น "ไอแวนโซ" ของเซอร์วอลเตอร์ สกอต และสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิกและการรื้อฟื้นศิลปแบบกอธิคขึ้นมา เช่น ตึกรัฐสภาของอังกฤษ เป็นต้น

ถ้าอยากเห็นว่ารูปรางหน้าตาของวัฒนธรรมโรมันคิดนั้นเป็นอย่างไร ลองชะโงกหน้าออกไปดู
ทั้งหมดนี้กำลังเกิดขึ้นอยู่ข้างๆ บ้านหรือที่ทำงานของคุณเหมือนกันนั่นแหละ

วันก่อนผมเห็นโฆษณาโรงแรมใหม่สวยหรูเต็มสองหน้าหนังสือพิมพ์รายวัน ซึ่งนับว่าเป็นโฆษณา
ขนาดยักษ์ใหญ่เท่าที่เคยเห็นมา แต่ที่สะดุดตาและต่อมาก็สะดุดใจ ได้แก่ข้อความในโฆษณานั้น

".....คือความเป็นสุขแท้.....ทั้งในนามและเนื้อแท้

ลึกซึ้ง สุขสงบ และจริงใจ"

จากนั้นยังมีรายละเอียดอีกมาก ที่พูดถึงความหมายของ "สุขแท้" ในอัญญประกาศแสดงว่า
สุขแท้ที่กำลังพูดถึงหรือโฆษณาถึงอยู่นั้นเป็นสิ่งที่มีความหมาย "ความหมาย" ที่คนทั่วไปอาจไม่ทันได้สังเกต หรือ
ไม่ได้ให้ความสนใจ หรือไม่ได้เข้าใจ หรือไม่เคยรู้มาก่อนเลยก็ได้

เช่น เขาบอกว่า "วันนี้...ความหมายของ "สุขแท้" จะกว้างไกลเหนือเพียง "รุ่งอรุณแห่งความสุข"
หมายความว่าสุขแท้ที่พวกเรานักเรียนโรงเรียนวัดและสวน และกระทั่งทวดาลัย เข้าใจหรือคิดว่าเข้าใจ
นั้น ได้แก่การสร้างสุขแท้ให้มีความหมายเหมือนกับ "รุ่งอรุณแห่งความสุข" ก็เดาว่าเขาคงเข้าใจว่า
นักเรียนประวัติศาสตร์ไทยเข้าใจว่า สุขแท้ในคือจุดกำเนิดเริ่มต้นแห่งประวัติศาสตร์ และนับจากนั้นมา
ประวัติศาสตร์อันยาวนานของสยามแล้วต่อมาไทยก็เต็มไปด้วยความสุขหรรษา จากอาณาจักรสุขแท้มา
อาณาจักรอยุธยาแล้วต่อมายุ่งรวดเร็วยังกรุงรัตนโกสินทร์ โดยผ่านกรุงเล็ก ๆ ที่ไม่ค่อยจะมีความสุข
เท่าไรนักคือกรุงธนบุรีมา

แต่ไม่ว่าอะไรก็ตาม "สุขแท้" คงเป็น "รุ่งอรุณ" แห่งความสุขทั้งปวงของอาณาจักรไทยสยาม
นี่คือสังคมของสังคมไทยสยามปัจจุบัน ที่กำลังทอนแ่งแห่งความเป็นสังคมทุนนิยมสมัยใหม่อย่างไม่
เคยเป็นมาก่อน

สิ่งหนึ่งที่ผมสังเกตในสังคมไทยปัจจุบัน ได้แก่การเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น และจะเกิดขึ้นตามม
อีกเรื่อยๆ แล้วจะขยายออกไปตามภูมิภาคและท้องถิ่นต่างๆ เหมือนสายน้ำที่ไหลลัดเลาะไป
ตามทางน้ำและไปตามที่ลุ่ม จนแตกแยกเป็นกิ่งก้านสาขามากมาย ก่อนที่จะไปบรรจบกันอีกครั้งที่ปากน้ำ
เพื่อจะไหลลงมหาสมุทร เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นจะเห็นได้ชัดเจนในทางวัตถุ เช่น
สิ่งก่อสร้าง เครื่องมือ และอุปกรณ์ในชีวิตประจำวันและในอาชีพ มีทั้งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตเยี่ยง
ปัจจัยสี่และประเภท "ไม่จำเป็น แต่ถ้ามีหรือได้ใช้ก็ดีเหมือนกัน" อันนี้เป็นคำพูดของพ่อของเมียผม ซึ่งเป็น
คนอเมริกันและใช้ชีวิตในสังคมบริโภคที่สมบูรณ์พูนสุขที่สุดในโลกนี้แห่งหนึ่ง เนื่องจากภรรยาเป็นคนไอร์แลนด์
ซึ่งเราชอบล้อว่าต้องลำบากเสียก่อนถึงจะสบายได้ เขามีคติพจน์ว่าชีวิตต้องลำบากทุกข์ยากอันเป็นเรื่อง
ธรรมดา แต่ควรต้องแสวงหาความสุขด้วย และความสุขอันหนึ่งในสังคมบริโภคแบบอเมริกัน (ที่เราจะเห็น
ในภาพของสังคมวัยรุ่นและคนสมัยใหม่ในกรุงเทพและหัวเมืองใหญ่ๆ ทั่วประเทศ) คือความสามารถใน

การล้อเลียนหรือซ้ำซ้อนกับชีวิตและการดิ้นรนของคนสมัยใหม่ ที่เอาจริงเอาจังกับการบริโภคสินค้าราวกับคนที่เชื่อในศาสนาและคัมภีร์อย่างหัวชนฝา

ในวันหยุดสุดสัปดาห์หนึ่งผมและเพื่อนๆ ได้เดินทางขึ้นไปเที่ยวหัวเมืองทางเหนืออันได้แก่ แพร่ น่านและพะเยา ไม่รู้วาระเรามีความต้องการเห็น "ของแปลกๆ" ในหัวเมืองเหล่านั้นอยู่ด้วยหรือเปล่า แต่ที่แน่ๆ คือเราไปพร้อมกับอุทยานอันหนึ่งของภาพบ้านและเมืองในชนบท ความจริงที่เห็นจึงมักเป็นปฏิกิริยากับอุทยานอันนั้น ทำให้ต้องพูดคำว่า "มันเปลี่ยนแปลงไปแล้ว" อยู่บ่อยๆ ทั้งๆ ที่เราไม่เคยอยู่หรือรู้จักมักคุ้นกับหัวเมืองเหนือเหล่านั้นมากไปกว่าจากหนังสือเอกสารและคำบอกเล่า รวมทั้งจากตำนานและมายาคติเกี่ยวกับหัวเมืองเหนือที่ถูก "สร้าง" ขึ้นมาในสังคมไทยนี้ด้วย

การเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งที่เห็นได้ชัดในหัวเมืองเหนือยุคนี้ก็คืออิทธิพลและการขยายตัวของสิ่งที่ยุติกันอย่างติดปากและเป็นธรรมดาๆ ไปแล้วว่า "อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว" ถ้าเป็นความรู้สึกสมัยก่อน คำว่า "อุตสาหกรรม" มักต้องหมายถึงอะไรที่เป็นการผลิตเป็นการประกอบการที่เอาวัตถุดิบมาผ่านกรรมวิธีสมัยใหม่สักหน่อย แต่ปัจจุบันคำว่าอุตสาหกรรมสามารถหมายถึงกิจกรรมที่ไม่มีใครผลิตอะไรออกมาเป็นสินค้าเป็นตัวเป็นตนก็ได้ หากแต่เราหรือรัฐให้คำอธิบายใหม่ว่าได้แก่สินค้า ที่เรียกว่า "บริการ" นั่นคือการบริการอันเป็นสิ่งนามธรรม รับรู้ได้ด้วยอารมณ์ความรู้สึก การที่คนๆ หนึ่งทำอะไรให้ถูกใจถูกปากหรืออย่างอื่นๆ ด้วยของคนอื่นนั้น บัดนี้ได้กลายเป็นสินค้าอย่างเต็มรูปเต็มร่าง มีหน้าซ้ำยังเป็นสินค้าที่ขึ้นหน้าขึ้นตาและขายได้ขายดีเสียอีกด้วย

หัวเมืองเหนือที่เป็นศูนย์กลางของการขยายตัวทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ได้แก่ เชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรเมืองเหนือมาแต่อดีตด้วยเช่นกัน ความเจริญและการพัฒนาที่สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพียรพยายามทำมาถึง 6 แผนแล้ว ได้บรรลุผลไม่น้อยทีเดียวในเมืองเชียงใหม่ไม่ว่าจะในการขยายตัวของประชากรเมืองถึงล้านถึง ในขณะที่ยังมีเมืองและถนนมีอยู่เท่าเดิมประมาณว่ามีรถยนต์วิ่งในเมืองเชียงใหม่ประมาณ 5 แสนคัน และผู้คนที่ใช้บริการในเมืองเชียงใหม่ นอกจากชาวเมืองอีกเป็นจำนวนไม่น้อย โดยไม่ต้องนับในยามเทศกาลหรือวันหยุดซึ่งจะมากยิ่งขึ้นกว่าปกติซึ่งไม่ค่อยจะปกติอยู่แล้วอีกเป็นหลายเท่า

กรณีการเติบโตของเมืองเชียงใหม่น่าสนใจมาก เนื่องจากเชียงใหม่เป็นเมืองที่ดังและป๊อปปูล่าร์เป็นที่สองรองจากกรุงเทพฯ มีความสัมพันธ์และผูกพันกับกรุงเทพฯ มากกว่าหัวเมืองใดๆ ของสยาม ดังจะเห็นได้จากตำนานและนิยายแห่งความรักที่ผูกใจคนกรุงเทพฯ มาหลายทศวรรษแล้ว คือเรื่อง "สาวเครือฟ้า" อันเป็นเรื่องที่ยกพระนารายณ์ ประพันธ์พงศาวดารดัดแปลงมาจากโอเปร่าเรื่องมาตามบัคเตอร์ฟลาย โดยใช้สาวเหนือเป็นนางเอกแทนสาวญี่ปุ่นที่ต้องตายเพราะความรัก เรื่องนี้นักประวัติศาสตร์ไทยคือศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้วิพากษ์วิจารณ์ไว้ในนิตยสาร

ศิลปวัฒนธรรม (เมษายน 2534) ว่าเป็นการสร้าง "ความฝัน" ของเมืองเชียงใหม่โดยคนกรุงเทพฯ เสร็จแล้วคนเมืองหรือคนเหนือกลับเป็นคนมารับ "ความฝัน" ของคนไทย (คือคนนอกภาคเหนือ) มาเป็นของตนเอง ภาพของเมืองเชียงใหม่ในความฝันของคนกรุงเทพฯ ได้แก่ 1) อากาศดี 2) ดอกไม้งาม 3) วัฒนธรรมแปลกๆ (มาอีกแล้ว) 4) ผู้หญิงสวยและมีเสน่ห์ ทั้งหมดนี้อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์บอกว่า **ไม่เป็นความจริงสักอย่าง**

ที่น่าคิดคือ "ภาพฝัน" ของเมืองเชียงใหม่ดังกล่าวมานี้ บัดนี้ได้กลายมาเป็นความฝันของคนไทยทั้งประเทศไปแล้วอย่างน่าพิศวงว่ามันเป็นไปได้อย่างไร ไม่ว่าจะเป็นมายาคติเรื่องตำนานสาวงามเมืองเหนือ และเรื่องอากาศดีกับดอกไม้งาม กลายเป็นบทสนทนาแบบฉบับแล้วถ้าคุณลองบอกใครสักคนว่าจะไปเชียงใหม่

แต่ที่น่าตื่นตาดังยิ่งกว่าก็คือคนท้องถิ่นในเชียงใหม่เองก็ไม่ได้รู้สึกว่คำพูดและความหมายดังกล่าวเป็นการ "สร้าง" ขึ้นของคนไทย (หมายถึงคนกรุงเทพฯ) หากแต่จะยินดีรับเอาตำนานความงามของสาวเหนือมาเป็นของท้องถิ่นอย่างเต็มภาคภูมิ เหมือนดังที่เพลง "ถิ่นไทยงาม" ของสุนทราภรณ์ที่คุณบุษyarังสีเป็นผู้ขับร้องเอาไว้

สิ่งที่น่าคิดในเรื่องภาพฝันของเมืองเชียงใหม่ (ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้กับหัวเมืองใต้และอีสานเหมือนกัน) จึงได้แก่การสะท้อนให้เห็นถึงพลังของประเทศไทยที่เป็นรัฐประชาชาติ ที่สามารถสร้าง**ความฝันและอุดมการณ์ของชาติ**ขึ้นมา แล้วทำให้ความฝันนั้นเป็นความฝันร่วมกันของประชาชนไทยทุกภาคได้อย่างสบายๆ โดยที่ไม่มีใครรู้สึกมันเป็น "เรื่องแปลก" กระบวนการสร้างชาติและสร้างรัฐจึงเป็นเรื่องที่ยังน่าสนใจอยู่ไปอีกนาน

ในท่ามกลางการสร้างการเกิดและการเลียนแบบไปถึงการแสวงหาเอกลักษณ์และอดีตของตนเอง มันจะสร้างความขัดแย้งและความสับสนระหว่างความจริงกับความฝัน ระหว่างความแปลกกับความมีลักษณะเฉพาะตน เป็นต้น ส่วนผลของความสับสนและความขัดแย้งจะเป็นอย่างไร เป็นภารกิจและความรับผิดชอบของแต่ละคนแต่ละสังคมเอง อย่างในกรณีเรื่องการที่คนเชียงใหม่เอาความฝันของคนกรุงเทพฯ มาเป็นของตนเองนั้น อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ตั้งคำถามที่น่าคิดอย่างยิ่งกว่า "อะไรที่ทำให้ประชาชนซึ่งไม่สวยเลอเลิศอะไรและไม่ได้อยู่ในดินแดนฝันๆ แต่เป็นประชาชนที่ส่งงามในวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเองเช่นประชาชนในภาคเหนือหมดความเชื่อมั่นในวัฒนธรรมของตัวเองไปได้ถึงเพียงนี้"

เป็นคำถามที่หนักหน่วงยังรอคนให้คำตอบอยู่ไม่ว่าจะมาจากภาคเหนือหรือภาคไหนๆ ก็ได้ทั้งนั้น

เชียงใหม่ยังมีอะไรคล้ายๆ กรุงเทพฯ ในข้อที่เป็นศูนย์กลางของการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ รวมถึงวัฒนธรรมของภาคเหนือ ทำให้เชียงใหม่กำลังตกอยู่ในสภาพที่กรุงเทพฯ ได้เคยและกำลังเป็นอยู่เกือบทุกอย่าง ไม่ว่าในความมั่งคั่งของการเงินการลงทุน การเฟื่องฟูของการค้าการผลิต

ศูนย์กลางของการศึกษาและวัฒนธรรมทั้งแบบท้องถิ่นคือ "ล้านนา" และแบบสากลคือกรุงเทพและนิวยอร์ก ลอนดอน ไปถึงการจราจรที่กำลังจะเป็นการจราจร (ขณะยังไม่ขับ) ไปถึงการก่อสร้างอาคารระฟ้า และห้างสรรพสินค้าและโรงแรมชั้นหนึ่ง ที่ทำให้ตัวเมืองเล็กและหมดความงามตามแบบท้องถิ่นลงไป อย่างน่าเสียดาย

ทั้งหมดนี้ล้วนทำไปในนามของ "ความเจริญก้าวหน้า" ซึ่งใครเล่าจะปฏิเสธได้ นอกเหนือจากการขยายตัวทางวัตถุอย่างขนานใหญ่แล้ว สิ่งตามมาควบคู่กับการพัฒนาเมืองอย่างไม่มีชีวิตและไม่เป็นธรรมชาติ ได้แก่การรุกรานของน้ำใจ และอัตตาของชนเมือง (ในความหมายเก่า) แต่จะถูกแทนที่ด้วยน้ำใจแบบคนเมืองใหญ่สมัยใหม่ คือเมืองอุตสาหกรรมที่ทำการผลิตและบริโภคบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนด้วยเงิน ความละมุนละไมและรอยยิ้มจากสาวหรือหนุ่ม จะงามและชุ่มชื่นใจแค่ไหนขึ้นกับว่าเจ้าสิ่งที่แลกเปลี่ยนทำให้เกิดมูลค่าออกมามากหรือน้อยเท่าไรต่างหาก ถ้าหากการพัฒนาอุตสาหกรรมโดยทั่วไปมักสร้างปัญหา และความขัดแย้งในชีวิตและค่านิยมที่ผกผันอย่างแรงแล้ว เชียงใหม่ต้องนับว่าโดนกระแทกสองเท่า เนื่องจากการขยายตัวของเศรษฐกิจเมืองไม่ได้เพียงวางอยู่บนอุตสาหกรรมการผลิตธรรมดาเท่านั้น หากยังวางอยู่บนอุตสาหกรรมพิเศษ คืออุตสาหกรรมท่องเที่ยว ซึ่งมีธรรมชาติประหลาดอย่าง คือ คนซื้อและคนขายบริการนี้ต่างฝ่ายต่างไม่ค่อยต้องทำงานใช้แรงงานอย่างหนักในการผลิตหรือบริโภค ทำให้มีแนวโน้มทางความคิดความอ่านอย่างหนึ่งว่า นักท่องเที่ยวต้องเป็นคนกระเป๋านักไม่ว่าจะรวยหรือจนต้องพกเงินกันมาเป็นพอนๆ ผู้ขายบริการมีหน้าที่และภารกิจในการหาทางล้างเงินออกจากกระเป๋านักท่องเที่ยวให้ได้มากที่สุดและเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผลที่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวคือ การสร้างค่านิยมที่เห็นแก่เงิน เห็นแก่ได้อย่างง่ายๆ ขึ้นในชุมชนเมืองเชียงใหม่ "เป็นดินแดนในความฝัน และความฝันคือภาวะอันหนึ่งที่ไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบ" (นิธิ) เชียงใหม่จึงหนีไม่พ้นที่จะค่อยๆ เสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ เพราะหาคนที่มีความรับผิดชอบไม่มีใครได้

ท่ามกลางความขัดแย้งหรือมีปัญหาหัวใจนี้เอง ที่เชียงใหม่ก็ผลักดันให้เกิดกลุ่มและขบวนการฟื้นฟูศึกษาและส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมล้านนาขึ้นเป็นการใหญ่ มีทั้งศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมล้านนาในมหาวิทยาลัยและวิทยาลัย มีทั้งกลุ่มสมาคมและศูนย์ของเอกชนและของบริษัท น่าจะเรียกได้ว่าเป็นน้องๆ ของ "ขบวนการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม (Renaissance)" ที่ได้เกิดขึ้นในอิตาลีเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 ซึ่งนักประวัติศาสตร์ฝรั่งถือว่าเป็นจุดกำเนิดของยุโรปสมัยใหม่ที่เป็นอารยชนและมีอารยธรรม ส่วนคนอื่นเมืองอื่นๆ นั้นก็ย่อมเป็นอนารยชนและไร้ซึ่งอารยธรรมนั่นเอง

การฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมล้านนาเท่าที่สังเกตแสดงออกในรูปแบบซึ่งสะท้อน "ความฝัน" ของคนไทยทั้งประเทศที่มีต่อเชียงใหม่และล้านนา นั่นคือแสดงออกในด้านความงาม (ซึ่งก็ยังคงอาศัยสตรีเป็นเครื่องถ่ายทอดสัญญาณอันนี้อยู่เป็นหลัก) และในเรื่องของวัฒนธรรมแปลกๆ (ที่เราได้พูดมาบ้าง

แล้วข้างต้น) การแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองที่เรียกกันทั่วไปว่า "ชุดหม้อห้อม" ได้เป็นสัญลักษณ์ของชุดล้านนาไปแล้วอย่างเรียบร้อย แม้กวีวิชาการชาวเหนือแท้ๆ เช่น ดร.ธนศวร์ เจริญเมืองแห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่จะได้อธิบายอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง (ในศิลปวัฒนธรรม พฤษภาคม 2534) ว่าชุดหม้อห้อมไม่ใช่ชุดเสื้อผ้าพื้นเมืองของคนเหนือก็ตาม กำเนิดของมันมาจากเอกชนคือการริเริ่มของคุณไกรศรี นิมมานเหมินทร์ นักธุรกิจและปัญญาชนเชียงใหม่เมื่อราวปี พ.ศ. 2496 ในการแต่งกายสำหรับงานเลี้ยงแบบล้านนา และโดยการสานต่อของทางฝ่ายรัฐในปี 2503 เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ พ.ด.อ. นิรันดร์ ชัยนาม นำประชาชนข้าราชการแต่งชุดพื้นเมืองในวันสงกรานต์และในการต้อนรับแขกเมือง นับจากนั้นมาเสื้อหม้อห้อม (หรือหม้อฮ่อม) ซึ่งมีสีน้ำเงินเข้มเพียงสีเดียวกับผ้าขาวม้าคาดเอวสำหรับบุรุษ และเสื้อรัดรูปและนุ่งซิ่น สำหรับสตรีก็กลายเป็น "ชุดพื้นเมือง" ทำนองเดียวกับของเกาอื่นๆ ไป

เมื่ออุตสาหกรรมท่องเที่ยวและการพัฒนามีความสำคัญมากขึ้น การฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมล้านนาในระยะถึงทศวรรษที่ผ่านมาก็ยิ่งทวีความเข้มข้นเป็นเงาตามตัวไปด้วยเช่นกัน เดียวนี้ข้าราชการในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่พร้อมใจกันแต่งชุดพื้นเมืองหม้อห้อมและนุ่งซิ่นห่มสไบกันมาทำงานทุกวันศุกร์ การแต่งชุดประจำเมืองแพร่ไปทั่วเมือง ทั้งหน่วยราชการต่างๆ กระทั่งเอกชนก็เริ่มปฏิบัติแล้วหัวหอกของเอกชนในการนำหน้าส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมล้านนาได้แก่ ธนาคารพาณิชย์ และห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ทั้งหลาย

ถัดจากเครื่องแต่งกายซึ่งนับว่าจะมีคนค้นคว้าเสื้อผ้าเมืองแบบดั้งเดิมออกมาให้ชมกันอย่างหลากหลายและล้นตาตื่นมากขึ้น ก็ได้แก่ภาษาท้องถิ่นคือภาษาเมืองวันหนึ่งผมสังเกตเห็นมีแผ่นสติ๊กเกอร์ในรถสี่ล้อรับจ้างมีข้อความทำนองว่า "เพื่อแสดงเอกลักษณ์ของล้านนาโปรดพูดภาษาคำเมือง" คนขับรถสองแถวคนหนึ่งคุยกับผมเมื่อโบกให้เขาจอดแล้วขึ้นไปนั่งในด้านหน้าข้างคนขับว่า "พี่ควรหัดพูดคำเมืองบ้างนะ ถ้าอยู่เชียงใหม่" ผมก็ได้แต่ผงกศีรษะ และรับว่าเห็นด้วยและจะปฏิบัติตามทันทีที่มีโอกาส แต่ความอยากรจะพูดคุยตามประสาคนชาวบ้านด้วยกันหายไปหมด เกิดความกลัวขึ้นมาว่า ถ้าอ้ายคำเมืองได้ยินผมพูดแต่คำไทยไม่มีคำเมืองสักนิด อาจจะไม่สบอารมณ์ที่จะสนทนากันต่อไปก็ได้ ความจริงเรื่องพรรณนี้ ถ้าทำตัวเป็นนักท่องเที่ยวหรือนักฝันจากกรุงเทพฯ เสียหน่อยก็สบายไปแปดอย่างไม่ต้องมานั่งเสียเวลาคิดอะไรให้ยุ่งยาก

ความขัดแย้งในการพัฒนาเมืองและสังคมกับการเกิดขบวนการอนุรักษ์วัฒนธรรมล้านนาที่เกิดขึ้นในเมืองเชียงใหม่ จะมองไม่ค่อยเห็นหรืออาจไม่ค่อยมีก็ได้ในหัวเมืองเหนืออื่นเช่น แพร่ น่าน และพะเยา เป็นต้น ผมลองถามเพื่อนซึ่งมาจากแพร่และน่าน ก็ได้คำตอบไม่แน่ชัดว่าข้าราชการและครูบาอาจารย์ตลอดจนเสมียนและพนักงานที่นั่นแต่งชุด "พื้นเมือง" อันเป็นสัญลักษณ์ของคนเมือง (เหนือ) ทุกวันศุกร์ ดังเช่นข้าราชการในเมืองเชียงใหม่หรือไม่ แต่เดาว่าคงมีการแต่งบ้างเป็นบางหน่วยงาน ในใจผมก็นึกว่า

คงไม่น่าจะแต่งชุดพื้นเมือง เพราะเอาจริง ๆ แล้วชุดพื้นเมืองที่เชียงใหม่ส่งเสริมอยู่นั้น ก็คือชุดธรรมดาของชาวบ้านใส่ไปทำงานกันอยู่แล้ว โดยทั่วไปคนชาวบ้านน่าจะอยากเลี่ยงการแต่งชุดชาวบ้าน ซึ่งหมายความว่ามันเชย แล้วหันไปแต่งชุดเมืองกรุงซึ่งเป็นชุดทันสมัย หรือไม่ก็แต่งชุดข้าราชการ ซึ่งมีความหมายและศักดิ์ศรีในตัว

อย่างไรก็ตามการเดินทางเที่ยวในหัวเมืองดังกล่าวไม่ค่อยรู้สึกถึงการรณรงค์เพื่อเอกลักษณ์ของเมืองมากนัก ในความหมายของการสร้างเอกลักษณ์ที่เป็นประติมากรรมแต่ไม่มีชีวิตจิตใจ จึงไม่ได้หมายความว่าเมืองแพร่ น่าน และพะเยาไม่มีเอกลักษณ์หรืออะไรที่เป็นบุคลิกลักษณะของตนเอง เมืองเหล่านั้นต่างคนต่างก็มี "อะไร" ที่เป็นของตนเองด้วยกันทั้งนั้น และเป็นเอกลักษณ์ที่มีชีวิตจิตใจด้วย เพราะมันยังเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและชาวบ้าน ถ้าจะพูดว่าชาวบ้านในเมืองแพร่ น่าน และพะเยายังมี "ความฝัน" เป็นของตนเองอยู่ ยังไม่ได้เอาความฝันของคนอื่นมาเป็นของตนเองก็คงจะไม่ผิดความจริงไปมากนัก

ริมฝั่งแม่น้ำน่าน

วันก่อนของปีก่อนๆ เราขับรถไปเมืองน่าน ก่อนจะเข้าเขตเมืองจะผ่านด่านตรวจ ซึ่งตั้งอยู่ปลายเนินเขาพอดี วันที่ผมชะลอรถเข้าไปให้เจ้าหน้าที่ผสมตำรวจทหารตรวจนั้น เห็นมีคาราวานรถปิคอัพจอดอยู่ในลานข้างหน้าแผงร้านอาหารราว 4 - 5 คัน มีเจ้าหน้าที่ในชุดสีน้ำตาลยืนพูดคุยกับคนขับหรือเจ้าของรถปิคอัพคันหัวขบวนอยู่อย่างสนิทสนม ในท้ายรถคันนั้นมีชุดรับแขกทำด้วยไม้สักสีทอง เปล่งปลั่งตั้งอยู่ด้วย อีกสักครู่ขบวนคาราวานปิคอัพก็ค่อยเคลื่อนตัวออกไป โดยมีเจ้าหน้าที่อะไรก็ไม่ทราบ ไบโกไม้ไบโกมืออำนวยการให้ขบวนคาราวานโศดักกันเป็นการใหญ่

หลังจากเสียงแตรที่ขบวนรถเปิดเพื่อทำความเคารพศาลเพียงตาเจ้าพ่อริมเขาแห่งนั้น

เงียบเสียงลง ผมจึงกวาดสายตาไปรอบๆ ระหว่างรอภรรยาไปทำธุระส่วนตัวยังห้องสุขาของด่านตรวจ มีป้ายคำเอกาทศณใหญ่แปะไว้ริมทางตรงบริเวณลานจอดรถ มีข้อความทำนองว่า ปัญหาของจังหวัดน่านคือ การขาดที่ดินทำกินเนื่องจากเป็นภูเขาทำให้ไม่สามารถขยายที่เพาะปลูกทำกินได้เต็มที่ อีกปัญหาคือ ขาดการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและการค้า ทำให้ประชาชนน่านยังต้องยากจนกันอยู่มากที่น่าสนใจก็คือแผ่นป้าย นั้นซึ่งเป็นของทางราชการทำแน่ๆ ยังมีข้อความเป็นการเสนอทางออกให้แก่ปัญหาความยากจนของจังหวัดน่านอีกด้วย

การแก้ปัญหาความยากจนของจังหวัดน่านนั้น แผ่นป้ายบอกว่าจะต้องทำให้ประชาชนมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองเพิ่มมากขึ้น และจะต้องส่งเสริมอุตสาหกรรมและการค้าให้มาก ทำให้ประชาชนมี

รายได้มากขึ้น จึงจะสามารถลดความยากจนของประชาชนลงได้ ลงชื่อผู้ว่าราชการจังหวัดและ
หอการค้า จังหวัดน่าน

รู้สึกว่แผนป้ายดังกล่าวนี้จะพยายามดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ ฉบับที่
ล่าสุดอย่างเต็มที่ แต่ที่ทำให้ผมม่งก็เพราะไม่เข้าใจว่าทางจังหวัดจะทำการแก้ปัญหาข้อแรกได้อย่างไร
ในเมื่อระบุว่าต้นตอของปัญหาการขาดรายได้ของชาวบ้าน เป็นเพราะไม่มีที่ดินพอเพียงและที่ดินไม่พอ
ไม่ใช่เพราะมีคนมาซื้อไปทำสนามกอล์ฟหรือรีสอร์ทอะไรเสียหมด หากเป็นเพราะภูมิประเทศของจังหวัด
มันมีที่เป็นดินให้ได้อย่างจำกัดเท่าที่มีอยู่นี้

อย่างไรก็ตามทางจังหวัดอาจมีวิธีการซึ่งคนนอกคงไม่เข้าใจก็ได้ ถ้าแก้ปัญหาที่ว่านี้สำเร็จได้
ละก็ คงจะต้องขึ้นไปแก้ไขข้อความในแผนป้ายเสียใหม่ ว่าการขาดที่ดินเนื่องจากเป็นภูเขานั้นไม่ใช่
อุปสรรคกีดขวางการจัดสรรที่ดินทำกินให้ราษฎร

พูดมามากมายในเชิงวิพากษ์วิจารณ์จังหวัดน่าน ความจริงผมและเพื่อนๆ ชอบเมืองน่านกันมาก
ตอนที่เร ขับรถในเมืองนั้น พอถึงสี่แยกไฟแดง มีรถจักรยานจอดอยู่ตรงด้านซ้ายของถนน เราต้องการจะ
เลี้ยวซ้าย กำลังคิดว่าจะบีบแตรไล่เหมือนคนกรุงเทพและเชียงใหม่ ชาวบ้านน่านคนนั้นก็หันหลังมาดูเพราะ
ได้ยินเสียงรถวิ่งมาตามถนน อ้ายคนนั้นจูงรถสองล้อขับไปทางขวาเพื่อให้รถเราผ่านสัญญาณไฟ
ไปได้อย่างสงบเรียบร้อย

"เห็นไหม คนที่นี้ยังมีจิตใจของคนเหนือจริง ถ้าเป็นเชียงใหม่เขาไม่หลีกทางให้คุณกันหรอก"
เพื่อนคนหนึ่งกระเช้าเพื่อนอีกคนที่เป็นคนเชียงใหม่แท้ๆ จึงต้องขอชมเชยตรงนี้ว่าแผนป้ายแถลงนโยบาย
และ ปัญหาของจังหวัดนั้นน่าประทับใจมาก รู้สึกว่าทางจังหวัดและทางเอกชนมีความกระตือรือร้นที่จะ
ร่วมกันปรับปรุงบ้านเมืองของตนเอง (อันนี้ไม่ทราบว่าเป็นเอกลักษณ์ของคนเหนือหรือล้านนาด้วยหรือเปล่า)

เมื่อเข้าตัวอำเภอเมืองผมขับตรงโดยไม่หลงทางจนถึงโรงแรมกลางเมืองได้ เพื่อนๆ ถามว่าอ้าว
ทำไมถึงไม่หลงทาง ผมตอบว่าเดี๋ยวนี้การหาโรงแรมในต่างจังหวัดหรือในกรุงเทพนั้นไม่ใช่เรื่องยากอะไร
แล้ว เผลอๆ อาจจะง่ายกว่าการหาโรงพยาบาลหรือมหาวิทยาลัยเสียอีก เพราะทุกโรงแรมจะประดับธง
กิวหลากหลายเอาไว้บนยอดตึกหรือหน้าตึก บ้างเป็นธงชาติบ้างเป็นธงชาติสัญลักษณ์หรือธงประจำวันอะไร
ก็ไม่ทราบ เห็นมีสีสรรต่างๆ มากมาย ทำให้คนผ่านไปมามองเห็นได้แต่ไกล จึงไม่ค่อยพลาด แม้จะไม่เคย
เดินทางมาแถวนี้มาก่อนเลยก็ตาม

พูดถึงสัญลักษณ์ของสถานที่ประกอบการ ทำให้นึกขึ้นได้ว่านอกจากธงหลากหลายสีแบบกองทัพญี่ปุ่น
ในหนังเรื่อง RAN ของคุโรซาวาแล้ว อีกแห่งที่สองสังเกตดูจะไม่ค่อยพลาดเหมือนกันโดยเฉพาะใน
ต่างจังหวัด นั่นคืออาคารที่ทำการของธนาคารพาณิชย์

เมื่อหลายปีก่อนที่สยามจะยatraเข้าสู่ยุค "โลกาภิวัตน์" นั้น อาจารย์เบนแอน เดอส์สัน ซึ่งเชี่ยวชาญ เรื่องเอเชียอาคเนย์ศึกษาจากมหาวิทยาลัยคอร์เนลแห่งสหรัฐอเมริกา ได้เดินทางไปหัวเมืองสยาม เขาถึงกับอุทานเสียงดังลั่นเมื่อเห็นอาคารธนาคารพาณิชย์ตั้งตระหง่านหรือที่จริงค้ำคอดและหัวชาวบ้านอยู่กลางตลาดและกลางเมืองทุกเมืองและทุกจังหวัด ขนาดและความใหญ่โตของรูปทรงและความอหังการอย่างไม่แคร์ต่อสายตาและความรู้สึกของผู้คนโดยรอบ ทำให้ตัวตึกที่เทอะทะและไม่ค่อยเข้ากับสภาพแวดล้อมนักกลายเป็นสัญลักษณ์ใหม่ที่ไม่ค่อยมีรสนิยมของเมืองที่ก็ยังไม่ค่อยรู้ว่าจะเป็นอะไรดี

"เห็นหรือยังว่ามันเป็นยุคทองของกรรมพิไทย" เขาพูดกระตือรือร้นอย่างสุภาพบุรุษหน่อยๆ ก่อนจะยกกล้องถ่ายรูปขึ้นเก็บภาพอาคารธนาคารพาณิชย์ตามจังหวัดต่างๆ ที่เราเดินทางผ่านอย่างสนุกสนาน

ความร่วมมือทางวิชาการกับการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม
ไทย-อินโดจีน

ศรีประภา เพชรเมธี

การปรับเปลี่ยนนโยบายของไทยในอินโดจีน

แม้โดยสภาพทางภูมิศาสตร์ ประเทศไทยจะตั้งอยู่บนผืนแผ่นดินเดียวกันกับอีกสามประเทศในอินโดจีน คือ ลาว กัมพูชา และ เวียดนาม มีอาณาเขตติดต่อโดยเฉพาะกับลาวและกัมพูชา และมีประวัติศาสตร์ร่วมและคาบเกี่ยวกัน อีกทั้งมีประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดและมีอิทธิพลซึ่งกันและกันจนถึงปัจจุบัน แต่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับ 3 ประเทศติดอาณานิคมฝรั่งเศสในอินโดจีน ก็มีที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความสัมพันธ์ที่มีมิติที่ต่อเนื่อง ด้วยสาเหตุสำคัญคือการเมืองและความมั่นคงที่ทำให้ทั้ง 4 ประเทศขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

ประเทศไทยมีการปรับเปลี่ยนนโยบายและทิศทางที่มีต่อประเทศในอินโดจีนหลายครั้ง และครั้งล่าสุด คือ เมื่ออดีตนายกรัฐมนตรีชาติชาย ชุณหะวัณ ประกาศหลักการเมื่อปี 1989 ที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประเทศเพื่อนบ้านในอินโดจีน และจะเปลี่ยน "สนามรบให้เป็นสนามการค้า" นโยบายนี้ได้รับการสานต่อเป็นอันดี โดยอดีตนายกรัฐมนตรี อานันท์ ปันยารชุน นโยบายการสร้างความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านของ ฯพณฯ อานันท์ ไม่จำกัดเฉพาะการค้า แต่ครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจโดยรวมและสังคม เครื่องมือที่นำมาใช้มีอยู่หลายประการ และหนึ่งในบรรดาเครื่องมือเหล่านั้น คือการให้ความร่วมมือทางวิชาการ ดูเหมือนว่านโยบายนี้ได้รับการสนองตอบเป็นอย่างดีจากรัฐบาลภายใต้การนำของ ฯพณฯ ชวน หลีกภัย

ความร่วมมือทางวิชาการไทย-อินโดจีน

รัฐบาลไทยเริ่มให้ความร่วมมือทางวิชาการกับประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะกับ 3 ประเทศอินโดจีนอย่างจริงจัง ในปี 1992 เมื่อรัฐบาลตกลงจัดสรรงบประมาณ จำนวน 200 ล้านบาทให้กับกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งต่อมากรมวิเทศสหการรับไปดำเนินการต่อเพื่อใช้ช่วยในการดำเนินงานให้ความร่วมมือแก่ต่างประเทศ โดยวางนโยบายไว้ว่าจะดำเนินการให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐบาลที่ว่า "จะส่งเสริมความร่วมมือทางเศรษฐกิจ วิชาการ วัฒนธรรมและการพัฒนามนุษย์กับประเทศต่าง ๆ ทั้งในระดับทวิภาคีและพหุภาคี โดยเพิ่มบทบาทของไทยในการช่วยเหลือและสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจแก่ประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะประเทศเพื่อนบ้าน อันจะเป็นการกระชับความสัมพันธ์และความเข้าใจระหว่างประชาชนชาวไทยกับประชาชนของประเทศเหล่านั้น" (1)

(1) คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี แถลงต่อรัฐสภา

การดำเนินงานในช่วงที่ผ่านมา ประเทศที่ได้รับความร่วมมือทางวิชาการจากรัฐบาลไทย สูงสุด คือ ประเทศเพื่อนบ้าน 4 ประเทศ ได้แก่ 3 ประเทศในอนุภูมิภาคอินโดจีน และสหภาพมิอานมาร์ ในปี 1999 ความร่วมมือ ที่รัฐบาลไทยให้กับประเทศต่าง ๆ มีมูลค่าทั้งสิ้น 194.4 ล้านบาท ในจำนวนนี้ 140.8 ล้านบาทเป็นงบประมาณที่ใช้ในความร่วมมือทวิภาคี ซึ่ง 82.2 % หรือ 115.9 ล้านบาท เป็น ความร่วมมือทวิภาคีที่ให้แก่ประเทศเพื่อนบ้านดังกล่าว ส่วนกิจกรรมความร่วมมือนั้น งบประมาณ 72 % หรือ 141.3 ล้านบาท ใช้ไปในการให้ทุนศึกษา ฝึกอบรม ดุงาน ในจำนวนนี้ 53 % ได้จัดสรรให้กับ ประเทศในอินโดจีนและสหภาพมิอานมาร์ เพื่อส่งเจ้าหน้าที่มาับการศึกษา/ฝึกอบรม/ดูงานในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม การให้ทุนส่วนใหญ่ยังเป็นการให้ทุนฝึกอบรมระยะสั้น และการให้ทุนดูงานแก่เจ้าหน้าที่ ระดับสูงของทั้ง 4 ประเทศ ส่วนทุนการศึกษายาววันการให้ทุนการศึกษาแก่ข้าราชการลาวเพื่อศึกษาต่อ ในระดับปริญญาตรีและโท ในสถาบันการศึกษาในประเทศไทยซึ่งมีประมาณปีละ 50-60 คน แล้ว ทุน การศึกษาที่มอบให้กับผู้รับทุนจากกัมพูชา หรือเวียดนาม ยังมีจำกัดมากด้วยปัญหาทางภาษา นอกจากนี้ ยังได้มีความพยายามที่จะให้มีการร่วมมือในรูปแบบอื่น ๆ เช่น การจัดทำโครงการความร่วมมือทาง วิชาการร่วมกัน การจัดหาวัสดุอุปกรณ์ โดยเฉพาะวัสดุอุปกรณ์ทางการแพทย์ การส่งคณะผู้เชี่ยวชาญหรือ คณะผู้แทนไทยในสาขาต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้าน การศึกษา สาธารณสุขและการเกษตรไปให้คำแนะนำ ในการกำหนดความร่วมมือทางวิชาการระหว่างกัน

ความร่วมมือทางวิชาการกับความร่วมมือทางวัฒนธรรม

สำหรับบางประเทศ เช่น ฝรั่งเศส แนวความคิดเกี่ยวกับความร่วมมือ (Cooperation) มีความหมายถึงการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกัน หรือหากจะมองในแง่ความร่วมมือทางวิชาการ หรือ ความร่วมมือเพื่อการพัฒนาแล้ว หมายถึงการที่ "ประเทศหนึ่งให้ความช่วยเหลือหรือให้การสนับสนุนแก่ ประเทศที่พัฒนาน้อยกว่าในการพัฒนาเศรษฐกิจและวัฒนธรรม" ดังนั้น ในกรณีของฝรั่งเศส ความร่วมมือ ทางวัฒนธรรม จึงเป็นส่วนหนึ่งของความร่วมมือทางวิชาการ หรืออาจจะกลับกัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ผู้รับผิดชอบดูแลความร่วมมือทางวิชาการในต่างประเทศ คือ ที่ปรึกษาทูตวัฒนธรรม (Cultural Coun- seller) ประจำสถานเอกอัครราชทูตในแต่ละประเทศ กิจกรรมภายใต้กรอบของความตกลงว่าด้วย ความร่วมมือดังกล่าวนั้น ครอบคลุมถึงการถ่ายทอดเทคโนโลยีระดับสูง การวิจัย/ศึกษาทางวิชาการสาขา ต่าง ๆ และการทำกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมร่วมกัน เช่น การถ่ายทอดทางภาษา การศึกษาทางด้าน โบราณคดี/ศิลป ตลอดจนจนถึงการบำรุงรักษา/ซ่อมแซมศิลป/ โบราณวัตถุ/สถานที่สำคัญ

อย่างไรก็ตาม สำหรับประเทศผู้ให้ความร่วมมือกับต่างประเทศโดยทั่วไป ความร่วมมือทาง วิชาการและวัฒนธรรมเป็นความร่วมมือที่แยกจากกันชัดเจนและมีความเชื่อมโยงกันน้อยมาก ความร่วมมือ ทางวิชาการมีความหมายจำกัดอยู่ที่การถ่ายทอดเทคโนโลยีและประสบการณ์ให้กับประเทศที่พัฒนาน้อยกว่า

เพื่อเร่งกระบวนการพัฒนาในประเทศนั้น ๆ ให้ก้าวหน้าไปประเทศ⁽²⁾ ในกรณีของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน ความร่วมมือทางวิชาการถูกแยกจากความร่วมมือทางวัฒนธรรม ในขณะที่กรมวิเทศสหการได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบดำเนินการด้านความร่วมมือทางวิชาการ ความร่วมมือทางด้านวัฒนธรรมอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงการต่างประเทศ (กรมสารนิเทศ) โดยที่ทั้งสองหน่วยงานพยายามกำหนดขอบเขตของความร่วมมือทั้งสองประเภทให้ชัดเจน เพื่อมิให้เกิดความซ้ำซ้อน หรือให้มีความคาบเกี่ยวกันน้อยที่สุด ความร่วมมือทางวัฒนธรรมในปัจจุบันจึงจำกัดอยู่กับการดำเนินกิจกรรมด้านศิลปกรรม โบราณคดี ดนตรี การแลกเปลี่ยนเยาวชน นักกีฬา ฯลฯ ทั้ง ๆ ที่ความร่วมมือบางสาขา เช่น ด้านการศึกษา บางแผนก เช่น การสอนภาษา (ไทย) การท่องเที่ยว เป็นความร่วมมือที่มีสองนัยยะ คือ เป็นทั้งความร่วมมือทางวิชาการและวัฒนธรรมในขณะเดียวกัน นอกจากนั้นหากจะพิจารณาวัตถุประสงค์ของการทำความร่วมมือกับต่างประเทศทั้งสองประเภทจะพบวัตถุประสงค์ร่วม คือ การใช้ความร่วมมือเพื่อเป็น "กลไกในการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับต่างประเทศ เสริมสร้างทัศนคติที่ดีของประเทศ... ต่อประเทศไทย" และเช่นเดียวกันกับการทำความร่วมมือทางวิชาการ การจัดลำดับประเทศที่ไทยจะมีความร่วมมือทางวัฒนธรรมก็นำให้ความสำคัญสูงสุดกับประเทศเพื่อนบ้านในอนุภูมิภาคอินโดจีน และสหภาพมีอันมาร์ โดยเพิ่มจีนตอนใต้อีกส่วนหนึ่ง ความพยายามแยกความร่วมมือทางวิชาการและวัฒนธรรมออกจากกันในกรณีของประเทศไทย จึงเป็นความพยายามที่ค่อนข้าง "ผิดธรรมชาติ"

วัฒนธรรม : ปัจจัยที่ถูกมองข้ามในความร่วมมือทางวิชาการไทย-อินโดจีน

ด้วยความคิดที่ว่า ความร่วมมือทางวิชาการจะต้องแยกจากความร่วมมือหรือการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม และความร่วมมือทางวิชาการเป็นเรื่องของการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจจนลืมไปว่าประเทศมิได้ประกอบด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากแต่มีสังคมและวิถีชีวิตของคนซึ่งเป็นผู้รับผลทางการพัฒนาเศรษฐกิจโดยตรงอยู่ด้วย ดังนั้นผู้รับผิดชอบด้านความร่วมมือทางวิชาการจึงมักมองข้ามปัจจัยทางวัฒนธรรม กรณีของความร่วมมือทางวิชาการไทย-อินโดจีนอาจไม่เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนนัก แต่ก็มีข้อพิจารณาได้ว่า

1. ตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและอินโดจีนไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางการทูต ทางเศรษฐกิจและสังคม ต้องหยุดชะงัก หรือหากมีก็เป็นความสัมพันธ์ที่ขาดความต่อเนื่อง ผลก็คือทั้งสองฝ่ายไม่มี "ความรู้" เกี่ยวกับอีกฝ่ายหนึ่งอย่างแท้จริงสำหรับประชาชนโดยทั่วไป ความคุ้นเคยระหว่างกันยิ่งมีน้อยมาก โดยเฉพาะกับเวียดนามซึ่งมีทั้งสังคมและวัฒนธรรมที่ค่อนข้างแตกต่างจากอีก 2 ประเทศในอินโดจีน การให้ความร่วมมือในรูปทุน/เงินกู้/ฝึกอบรมแก่เจ้าหน้าที่ระดับสูงและระดับกลาง นับว่ามีส่วนช่วยในการ "ทำความรู้จัก"

(2) คำจำกัดความ Technical Cooperation ให้โดย UNDP และ OECD

ระหว่างผู้เกี่ยวข้องและมีอำนาจในประเทศนั้น ๆ แต่ต้องยอมรับว่า ความร่วมมือนั้นมีลักษณะเป็นทางการ การติดต่อเป็นไปภายใต้ระเบียบแบบแผนทางการทูตที่เป็นหลักสากลมากกว่าตามระเบียบแบบแผนของแต่ละประเทศซึ่งสะท้อนวัฒนธรรมแต่ละฝ่าย ความสัมพันธ์ในระยะเวลานั้นจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ฉาบฉวย โดยมีผลประโยชน์เป็นพื้นฐาน และทั้งสองฝ่ายมีโอกาสน้อยมากที่จะได้ "รู้จัก" กันอย่างแท้จริง

2. การสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์อันดีต้องใช้ เวลาและหากสามารถใช้ภาษาเดียวกัน น่าจะทำให้ทั้งสองฝ่าย "เข้าใจ" กันได้มากกว่าจะเป็นการสื่อสารผ่านล่ามหรือการสื่อสารด้วยภาษาสากล ซึ่งไม่ใช่ภาษาของแต่ละฝ่าย แม้รัฐบาลไทยจะได้ให้ทุนการศึกษาระยะยาวในระดับปริญญาตรีและโทแก่ผู้รับทุนจากประเทศกัมพูชาและเวียดนาม นอกจากจะมีจำนวนน้อย การเรียนการสอนยังจัดเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งทำให้โอกาสที่ผู้รับทุนจะได้เรียนรู้วิถีชีวิตและมีการปะทะสังสรรค์กับคนในวงกว้างมีน้อยลง ทั้งนี้อาจเป็นที่เราลืมไปว่า ภาษาไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือที่จะใช้สื่อสารเพื่อถ่ายทอดวิชาความรู้เท่านั้น แต่ในภาษาเป็นที่ฝังรากเหง้าของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณีซึ่งล้วนเป็นพื้นฐานที่จำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีระหว่างคนต่างเชื้อชาติและต่างสังคม ผลก็คือ ผู้สำเร็จการศึกษากลับประเทศส่วนใหญ่จะมีความรู้ทางด้านวิชาการหรือปริญญากลับไป แต่หาความเข้าใจและความผูกพันกับผู้คนและประเทศที่ตนเองเคยศึกษาได้ไม่มาก

3. ผู้รับผิดชอบด้านความร่วมมือทางวิชาการยังฝังอยู่กับแนวความคิดที่ว่า สาขาคือความร่วมมือควรจะเป็นสาขาที่จะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศผู้รับและเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การค้า การลงทุนแก่ประเทศผู้ให้ ดังนั้นโครงการความร่วมมือทางด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งควรจะเป็นโครงการ "นาร่อง" เพื่อให้คนไทยได้มีโอกาสเรียนรู้ระบบสังคม ความเชื่อ ความคิด ของคนในประเทศนั้น ๆ ก่อนจะเริ่มโครงการพัฒนาใด ๆ ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร ด้วยความเชื่อที่ว่า โครงการเหล่านั้นไม่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจโดยตรง เราแทบไม่สนใจด้วยซ้ำไปว่า ในแต่ละประเทศมีประชาชน ซึ่งมีวัฒนธรรมแตกต่างกันอาศัยอยู่และวัฒนธรรม ภาษา ประวัติศาสตร์ ที่แตกต่างกันนั้น มีผลถึงการบริหารและการพัฒนาเศรษฐกิจไม่น้อย

4. ความร่วมมือทางวิชาการในรูปโครงการที่ทำร่วมกับ 3 ประเทศอินโดจีนในปัจจุบัน นอกจากการให้ทุนต่งาน/ฝึกอบรมระยะสั้นภายใต้กรอบของ โครงการและการส่งคณะผู้แทนไทยเข้าไปช่วยกำหนดรายละเอียดความร่วมมือในสาขาที่เกี่ยวข้องแล้ว ความร่วมมือส่วนหนึ่งเป็นการจัดซื้อวัสดุ อุปกรณ์ หรือการสนับสนุนโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ เช่น การปรับปรุง/ก่อสร้างสนามบินหลวงพระบาง ในลาว การจัดตั้งศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานในกัมพูชา ซึ่งแต่ละโครงการมีมูลค่าหลายสิบล้านบาท เมื่อคำนึงถึงพื้นฐานความเป็นจริงที่ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น และต้องมีกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือสิ่งประดิษฐ์ที่เรียกว่าเทคโนโลยี ดังนั้นเทคโนโลยีจึงเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีการถ่ายทอดจากสังคมหนึ่ง ไปสู่สังคมหนึ่ง จากประเทศหนึ่ง ไปยังอีกประเทศหนึ่ง

ซึ่งสามารถแผ่กระจายเข้าไปมีอิทธิพลในประเทศที่รับเทคโนโลยีเข้าไป การถ่ายทอดเทคโนโลยีภายใต้กรอบของความร่วมมือทางวิชาการโดยทั่วไปจึงเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางเทคโนโลยี แต่ลักษณะความร่วมมือที่ทำอยู่ ไม่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางเทคโนโลยี หากเป็นการส่งมอบเทคโนโลยี ซึ่งมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้าเป็นเป้าหมายสุดท้าย หากจะมองย้อนไปในอดีตจะเห็นว่าวิธีการนี้เป็นวิธีการที่ญี่ปุ่นใช้กับประเทศที่รับความช่วยเหลือ (ความร่วมมือ) จากรัฐบาลญี่ปุ่นตลอดมา

จริงอยู่ วัฒนธรรมทางเทคโนโลยีอาจกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาตินั้น ๆ ต่อไป แต่มักมีลักษณะซึ่งออกมาในรูปของวัตถุ และเป็นวัฒนธรรมการบริโภคมากกว่าวัฒนธรรมที่ออกมาในรูปสัญลักษณ์ ที่มีการสั่งสม/ถ่ายทอดสืบทอดกันมาช้านาน และวัฒนธรรมทางเทคโนโลยีบางอย่างอาจทำลายหรือทำให้วัฒนธรรมสัญลักษณ์ผุพัง และสร้างวัฒนธรรมขึ้นใหม่ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพิง

ความร่วมมือทางวิชาการ : สิ่งแปลกปลอมสำหรับผู้รับที่อาจเปลี่ยนได้

การถ่ายทอดเทคโนโลยีซึ่งเป็นหลักการสำคัญของความร่วมมือทางวิชาการ และเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา ในหลายกรณีโดยเฉพาะในระยะเริ่มต้น ซึ่งจะมีลักษณะเป็นการ "ให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ" ที่ผู้ให้มักจะหยิบยื่นสิ่งที่ตนต้องการให้โดยอ้างว่ามีสมรรถนะในเรื่องนั้น ๆ จะเกิดจากการริเริ่มของบุคคลภายนอก ในที่นี้คือประเทศผู้ให้ แม้โดยทั่วไป ผู้บริหารจะไม่ปฏิเสธความช่วยเหลือที่ได้รับ แต่บางครั้งอาจมีกระแสต่อต้านเพื่อขจัด "สิ่งแปลกปลอม" ออกจากสังคม ด้วยสาเหตุนี้ โครงการความช่วยเหลือทางวิชาการ ที่ไม่ได้เกิดจากความตกลงร่วมกัน คือ ไม่ได้เป็นโครงการความร่วมมือในความหมายที่แท้จริง จึงไม่ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

ต่อสถานการณ์เช่นนี้ ทางเลือก คือ การประสานสิ่งที่นำเข้าใหม่ให้ผูกพันกับสิ่งเก่าที่ชุมชน/ประเทศนั้นมีอยู่ เช่นวัฒนธรรม การศึกษาชุมชน (ประเทศ) จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น ตามปกติวัฒนธรรมในทุกสังคมมีพลวัตและมีการพัฒนาไปตามวิถี โดยมีการดูดซึมเอาวัฒนธรรมจากภายนอกอยู่แล้ว หากการให้ความร่วมมือทางวิชาการกับประเทศเพื่อนบ้านของไทย ได้มีการคำนึงถึงปัจจัยทางวัฒนธรรม โดยมีการวิเคราะห์ชุมชน ให้การสนับสนุนโครงการด้านสังคมศาสตร์ หรือแผนกการดำเนินงานในแง่สังคมวัฒนธรรม (Social and Cultural aspects) ไว้ในความร่วมมือทางวิชาการ หรือขยายขอบเขตของโครงการความร่วมมือทางวิชาการให้เข้าถึงประชาชนให้มากกว่าที่เป็นอยู่ โครงการนั้น จะมีโอกาสผนึกแน่นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของประเทศนั้น และเป็นหลักประกันความสำเร็จของโครงการได้ทางหนึ่ง

ประเทศไทยและประเทศในอนุภูมิภาคอินโดจีน มีอาณาเขตติดต่อกันและมีความคล้ายคลึงกันโดยประเพณีวัฒนธรรม เกี่ยวพันกันโดยประวัติศาสตร์ แต่เราไม่สามารถกล่าวได้ว่า ทั้ง 4 ประเทศมีความใกล้ชิดกันทางวัฒนธรรมอย่างแท้จริง แนวความคิดที่จะจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมไทย (Thai Cultural Centre)

ในประเทศลาวและเวียดนาม หรือการทำความตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางวัฒนธรรมที่จะทำกับ เวียดนาม เป็นเพียงความพยายามที่จะให้มีความร่วมมือและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มผู้มีอำนาจหรือ กลุ่มคนที่จำกัดเท่านั้น ความห่างไกล ไม่ได้วัดด้วยระยะทางเสมอไป ทราบได้ที่ประชาชนยัง ไม่มีการติดต่อ สัมพันธ์และมีการปะทะสังสรรค์กัน โดยเสรี เส้นเขตแดนเดียวกันก็ยังคง เป็นเครื่องขวางกั้นที่ทำให้ผู้ที่ อยู่ใกล้กัน ไม่อาจรู้จักราวกับคนที่อยู่ห่างไกลอยู่ดี ในแง่นี้ การใช้ความร่วมมือทางวิชาการเพื่อสร้างความ สัมพันธ์ทางวัฒนธรรมก็เป็นเพียงเป้าหมายที่ไม่อาจบรรลุเท่านั้นเอง

ความเห็นที่ปรากฏในบทความนี้เป็นความเห็นส่วนตัวของผู้เขียนซึ่งอาจไม่สะท้อนความเห็นของกรมวิเทศสหการ

การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมดิน: กรณีเชียงใหม่

ม.ร.ว.รจยา อาภากร

วัฒนธรรมคงหมายถึงวิถีทางสังคม ที่รวมไปถึงสภาวะทางเศรษฐกิจ อำนาจในการตัดสินใจ และโลกทัศน์ของชุมชนพร้อม ๆ กัน แต่คำว่า "ดิน" หรือ "LOCAL" ทำให้เกิดคำถามโยงใยไปถึงขอบเขตทางภูมิศาสตร์ ระดับชั้นของระบบการปกครอง หรือแม้กระทั่งระดับชั้นของ "ผี" ในวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น คน "ไท" เป็นต้น¹

การมอง "วัฒนธรรมดิน" จากแง่มุมของวัฒนธรรมของภูมิจาคะทำให้ปัญหาเหล่านี้หมดไปโดยสิ้นเชิง ความเป็นดินนอกจากจะถูกจำกัดความโดยรัฐในแง่มุมของการปกครองแล้ว ยังอยู่ในคำอธิบายว่าด้วยองค์ประกอบของสังคมซึ่งมี "กลุ่มใหญ่" และ "กลุ่มน้อย" (MINORITIES) กลุ่มน้อยอาจจะถูกยกย่องให้เป็นถึงกลุ่มเชื้อชาติ (NATIONALITIES) เช่น ในประเทศจีน แต่ก็ยังมีความแตกต่างในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะในด้าน "วัฒนธรรม" ถึงแม้ว่าในด้านปริมาณแล้วกลุ่มน้อยอาจจะมากกว่ากลุ่มใหญ่ก็ตามกลุ่มน้อยก็ยังเป็นรองอยู่แน่นอน คืออยู่ภายใต้วัฒนธรรม "หลวง" ที่มีความชอบธรรมมากกว่า อีกทั้งเป็นสัญลักษณ์ของประเทศชาติ เป็นสื่อการสื่อสารหลักและเป็นจุดอ้างอิงของคนทั้งประเทศ

ถ้าเราจะพิจารณาประเด็นหลักในที่นี้คือความสัมพันธ์ระหว่าง การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมดิน คงจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องคำนึงถึงโลกของภูมิจาคะที่เป็นผู้นิยามวัฒนธรรมและสนับสนุนการท่องเที่ยว อธิปไตยของวัฒนธรรมดินนอกจากจะขึ้นอยู่กับกรอบของวัฒนธรรมหลวงแล้วยังไม่สามารถหลีกเลี่ยงระบบเศรษฐกิจและเทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคมอีกด้วย เศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมเพื่อการบริโภคโดยผ่านกลไกของตลาดเสรี สามารถใช้เทคโนโลยีขนส่งและสื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์ต่อการเผยแพร่ค่านิยมในการบริโภคและการซื้อขายให้กว้างขวางไปถึงชุมชนที่ห่างไกล ทำให้ท้องถิ่นไม่สามารถหลบหนีการติดต่อจากภายนอกได้อีกต่อไปความถี่ของการติดต่อและปริมาณของสารนิเทศที่เพิ่มขึ้นนับวันจะทำให้วิถีชีวิตในท้องถิ่นต้องปรับตัวในทางใดทางหนึ่ง คือ ปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมนอก ปฏิเสธหรือรื้อกลับ เพื่อให้วัฒนธรรมดินเป็นที่ยอมรับและมีบทบาทในวัฒนธรรมนอกมากขึ้นหรือทั้งหมด

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่กำลังดำเนินอยู่ ซึ่งมีลักษณะร่วมที่สำคัญคือ ความพยายามที่จะรวบรวม (Integrate) ท้องถิ่นเข้ากับส่วนอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมหลวงแห่งชาติ ตลาดรถจักรยานยนต์ ตลาดโทรศัพท์เคลื่อนที่ เคเบิลทีวี ตลาดหุ้น การกินเจ พรรคการเมือง หรือลัทธิธรรมกาย

อย่างไรก็ดีการท่องเที่ยวก็มีลักษณะเฉพาะที่มีผลกระทบโดยตรงกับวัฒนธรรมถิ่น เพราะการท่องเที่ยวก็ไม่แตกต่างจากอาชญากรรมตรงที่ว่าเรามีทั้ง CRIME และ ORGANIZED CRIME และ TOURISM กับ ORGANIZED TOURISM คือ การท่องเที่ยวที่มีการจัดการขนาดใหญ่มีคนเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมากครอบคลุมหลายพื้นที่ มีกิจกรรมที่หลากหลาย แต่อยู่ในเครือข่ายเดียวกัน มีการประสานงานอยู่ตลอดเวลา ระหว่างบริษัททัวร์ โรงแรม สายการบิน บริษัทเดินรถ เดินเรือ ร้านอาหารร้านค้า สถานที่ตากอากาศและแหล่งบันเทิง การท่องเที่ยวจึงมี "เหยื่อ" มีกลไกในการบังคับให้ "เหยื่อ" หรือ "ลูกค้า" เดินไปในทิศทางที่ตนต้องการ ซึ่งในหลายกรณีอาจจะผิดกฎหมายได้เช่น การส่งเสริมการใช้ฝิ่นในทัวร์ป่า หรือการค้าประเวณีในเช็กส์ทัวร์ เป็นต้น การปฏิบัติงานของ ORGANIZED TOURISM หรือการท่องเที่ยวแบบองค์กรนี้เป็นตัวสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมถิ่นกับวัฒนธรรมของผู้มาเยือน ไม่ว่าจุดประสงค์ขององค์กร เช่น ECOTOURISM NATURE TOUR CULTURAL TOUR จะสูงส่งเพียงใดก็ตาม

บุคคลที่ประสงค์จะท่องเที่ยวโดยไม่อาศัยเครือข่ายขององค์กรการท่องเที่ยวก็ย่อมทำได้ แต่มักจะไม่เป็นที่ปรารถนาขององค์กรเท่าไรนักเนื่องจากบุคคลเหล่านี้มักมีงบประมาณใช้จ่ายจำกัดและไม่ชอบอยู่ในความควบคุมชี้แนะขององค์กรการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม ในบริเวณที่การท่องเที่ยวแบบองค์กรได้เข้าไปตั้งรกรากอยู่แล้วนั้น โอกาสที่นักท่องเที่ยวอิสระจะหนีกิจกรรมและสินค้าที่จัดวางไว้ให้เพื่อนักท่องเที่ยวโดยทั่วไปนั้นเป็นไปได้ยาก ดังนั้นนักท่องเที่ยวแบบปัจเจกชนก็ยังถูกรอบงำโดยวิธีการจัดการและการนำเสนอวัฒนธรรมขององค์กรท่องเที่ยวอยู่นั่นเอง

วิธีการนำเสนอวัฒนธรรมถิ่นโดยองค์กรท่องเที่ยวนั้นโดยทั่วไปเราจะเห็นเป็นลักษณะ "หีบห่อ" หรือ PACKAGE แต่ทั้งนี้เราต้องเข้าใจว่าหีบห่อนี้ได้ผ่านการตัดแยก ชวนหละหล่อนแล้วจึงจะนำมาห่อใหม่เพื่อให้ "ขายได้" และบริโภคได้ภายในเวลาที่จำกัด การกระทำเช่นนี้ขององค์กรท่องเที่ยวมีผลกระทบอย่างสูงต่อวัฒนธรรมถิ่นและในขณะเดียวกัน "หีบห่อ" ที่ขายดีก็อาจจะมีผลต่อผู้มาเยือนเช่นเดียวกัน

ในการพิจารณาปัญหาของการท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมถิ่น เราคงจะต้องใช้หลัก 3 ประการ คือ

1. วัฒนธรรมคือการมองสังคมในภาพรวมตามสภาพความเป็นจริง
2. ความเป็นวัฒนธรรมถิ่นขึ้นอยู่กับนิยามของท้องถิ่น จากแง่มุมของชุมชน พร้อมไปกับการนิยามของชาติ ดังนั้นการปะทะสังสรรค์ย่อมเกิดขึ้น
3. ท้องถิ่นอยู่ภายใต้กระแสของการเปลี่ยนแปลงที่มาจากระบบเศรษฐกิจและเทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคม
4. การท่องเที่ยวทั้งไร้ประโยชน์และให้ประโยชน์กับระบบชาติเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การค้าเสรี และเทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคม

ข้อสรุปอาจมีดังนี้

1. การท่องเที่ยวของ "อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว" แตกต่างจากการท่องเที่ยวโดยปัจเจกบุคคล และสร้างประเพณีการท่องเที่ยวที่มีลักษณะครอบงำ
2. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวนำเสนอวัฒนธรรมในรูปแบบสำเร็จรูปที่อาจขัดกับสภาพความเป็นจริง
3. การท่องเที่ยวทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่มักจะทำให้ท้องถิ่นเสียดุลทางวัฒนธรรม ท้องถิ่นที่จะยกมาพิจารณาเป็นตัวอย่างในที่นี้คือ เชียงใหม่ เนื่องจากผู้เขียนได้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเมืองนี้ในรอบ 20 กว่าปีที่ผ่านมา

การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมถิ่นเชียงใหม่

วัฒนธรรมเชียงใหม่เป็นวัฒนธรรมที่มีรากฐานบนวัฒนธรรมที่เกิดในยุคสมัยราชวงศ์มังราย ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของเกษตรกรในกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทกลุ่มหนึ่ง ที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาสายเถรวาท แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งความเคารพในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ และวิญญูณบรรพบุรุษ ความเป็นถิ่น ในสมัยราชวงศ์มังราย ก็คงจะครอบคลุมพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่กว้างไกลกว่าภาคเหนือตอนบน คืออาจจะหมายถึง บริเวณที่เรียกว่า "สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ" ในปัจจุบัน

วัฒนธรรมถิ่นในสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ก็คงเน้นวัฒนธรรมในภาคเหนือตอนบน ที่เจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และเริ่มรับความหลากหลายของวัฒนธรรมไทกลุ่มต่าง ๆ เช่น ไทจีน ไทยอง ไทใหญ่ และไทลื้อ และในระยะ 100 ปีที่ผ่านมาวัฒนธรรมของชนเผ่าในที่สูงก็เริ่มมีบทบาทมากขึ้นแต่ก็ยังคงอยู่ในระดับชายขอบแตกต่างกับอิทธิพลของวัฒนธรรมราชสำนักในกรุงเทพ ที่เป็นที่ยอมรับและถูกรวมเข้า ไปอยู่ในวัฒนธรรมชนชั้นสูงของเชียงใหม่มากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะในยุคของพระวรวงษาเจ้าดารารัศมี

สภาพดินฟ้าอากาศภูมิประเทศและโดยเฉพาะความกระจุยของวัดวาอารามและศิลปหัตถกรรมในบริเวณพื้นที่ที่สามารถเดินทางดูให้ทั่วได้ภายในระยะเวลาอันสั้น ทำให้เชียงใหม่เป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยธรรมชาติ ดูเหมือนว่าการท่องเที่ยวมาถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ.2478 เมื่อมีการนำเที่ยวสงกรานต์โดยขบวนรดน้ำ² ในปี พ.ศ.2473 การประชุมนานาชาติของสมาคมเวชกรรมเมืองร้อนในเชียงใหม่เป็นแรงผลักดันให้พระยาอนุบาลพายัพกิจ บิดา พ.อ.พูนพล อาสนจินดา เรียบเรียงตำนานโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่ และลำพูน จากตำนานโยนกของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ขึ้นมาเล่มหนึ่งเพื่อแจกจ่ายให้กับผู้มาเยือน³ การส่งเสริมการท่องเที่ยวในเชียงใหม่ได้รับแรงกระตุ้นอย่างแท้จริงหลัง พ.ศ. 2510 จากองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

"หีบห่อ" ของวัฒนธรรมเชียงใหม่ที่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้ผลิตออกมาจะประกอบด้วย

1. งานประเพณีโดยเฉพาะงานสงกรานต์
2. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
3. วัดและโบราณสถาน
4. สาวงาม
5. ธรรมชาติและดอกไม้

"หีบห่อ" นี้ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่โดยธรรมชาติแล้วต้องการสถานที่พักผ่อนที่ไม่เหมือนบ้านหรือที่ทำงานในสถานที่ท่องเที่ยวที่มีแต่การละเล่น (Play) ไม่มีงาน (Work) อีกทั้งยังจะได้ประสบการณ์ที่แปลกใหม่ ได้ความทรงจำที่คงอยู่ในประสบการณ์ โดยมีงานหัตถกรรมเป็นพยานหลักฐานของประสบการณ์ การมาเยือนเชียงใหม่เป็นเหตุการณ์หนึ่งในชีวิตของผู้มาเยือนที่อาจมีวิถีชีวิตที่จำเจ และต้องการความตื่นเต้นเป็นครั้งคราว

เชียงใหม่ประสบความสำเร็จในด้านการท่องเที่ยวตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ เนื่องจากสถานที่อำนวยความสะดวกเต็มใจที่จะเอาวัฒนธรรมของตน และปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับภาพพจน์ที่อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้ร่วมกันสร้างขึ้น ตระกูลมั่งคั่งในท้องถิ่นตระกูลหนึ่งคือตระกูลนิมมานเหมินท์ มีบทบาทสูงในการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยการคิดค้นเครื่องแต่งกายพื้นเมือง (หม้อห้อม) การเลี้ยงแบบขันโตก การสร้างศูนย์ศิลปวัฒนธรรมที่มีการแสดงและการขายสินค้าพื้นเมืองอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการให้ความรู้เกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมและประวัติศาสตร์ของนายไกรสี นิมมานเหมินท์ ทำให้ "หีบห่อ" ของวัฒนธรรมถิ่นดูเหมือนตั้งอยู่บนรากฐานทางวิชาการที่เชื่อถือได้

การฟื้นฟูวัฒนธรรมถิ่นโดยผ่านขบวนการและธุรกิจการท่องเที่ยวมักจะถูกยกให้เป็นตัวอย่างของผลกระทบที่ดีของการท่องเที่ยว ในขณะที่เดียวกันการท่องเที่ยวก็อาจจะถูกกล่าวหาว่าเป็นต้นตอหนึ่งของปัญหา "เอกราช" คือการกระจุกทุกอย่างอยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่ ปัญหาโรคติดต่อ ปัญหาขยะ ปัญหามลพิษ ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ

ผลกระทบที่แน่ชัดของการท่องเที่ยวคือ การสร้างเอกลักษณ์ของชาวเหนือ หรือล้านนาขึ้นมาใหม่ โดยผ่านการเลือกเฟ้นของผู้รู้บางกลุ่มในเมืองเชียงใหม่เอง ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการท้องถิ่นหรือศูนย์วัฒนธรรมประจำจังหวัด รูปแบบของวัฒนธรรมถิ่นนั้นนับวันจะถูกส่งเสริมให้มั่นคงมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการแต่งกาย การใช้อักษรตัวเมือง การชู "กาแล" ให้เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น ตลอดจนการดึงชาวเขาให้เข้ามาอยู่ในสังคมเชียงใหม่ โดยผ่านเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับของเขา

การท้องเทียบทำให้มีร้านแกะสลักเลียนแบบของเก่าเกิดขึ้นมาก และกระจายไปตามเส้นทางที่ไปแหล่งท้องเทียบคือ ถนนวัวลาย สันกำแพงและหางดง⁵ และมีส่วนในการสร้างสำนัก (school) ของหัตถกรรมไม้แกะสลักที่เน้นสนิยมของผู้ซื้อเป็นหลัก โดยไม่คำนึงว่ารูปแบบจะต้องเป็น "ล้านนา" หรือแม้กระทั่งเป็น "ไทย" เสมอไป

นอกจากนั้นการท้องเทียบยังมีส่วนในการสร้างสังคมเมืองที่เน้นการบริการ และพานิชย์มากขึ้น แรงงานจากชนบทได้หันไปประกอบธุรกิจที่ตอบสนองวงจรของการท้องเทียบมวลชน ไม่ว่าจะเป็นธุรกิจโรงแรม ร้านอาหาร ไนท์บาร์ชาร์ รีสอร์ท บริษัททัวร์ ลานหัตถกรรม และการสร้างคอนโดเพื่อขายเศษฐิจากเมืองหลวง

การส่งเสริมงานเทศกาลทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเทศกาลโบราณเช่น งานสงกรานต์ หรืองานใหม่เช่น งานมหกรรมไม้ดอกไม้ประดับ ย่อมมีผลกระทบต่อกรอบทางเวลาของสังคมถิ่น ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับวัฏจักรของปฏิทินจันทรคติและงานบุญทางพุทธศาสนา ต้องมาปรับเข้ากับปฏิทินการท้องเทียบของ ท.ท.ท. ซึ่งจะพยายามให้ม้งานเทศกาลให้มากที่สุด เพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการท้องเทียบตลอดทั้งปี

ศ.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เคยเสนอว่า การเอาวัฒนธรรมเป็นสินค้าจะทำให้วัฒนธรรมที่ถูกส่งเสริมขึ้นมานั้น ไม่ว่าจะเก่าหรือใหม่จะไม่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่และเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นเมือง เพราะเป็นเพียงเปลือกนอกของวัฒนธรรม⁶ ในขั้นต้นอาจจะเป็นอย่างนั้นจริง แต่จะเห็นว่าในระยะหลัง ๆ นี้ องค์กรและกลุ่มชนในท้องถิ่นโดยเฉพาะผู้ประกอบการธุรกิจในเชียงใหม่จะถูกดึงเข้าไปอยู่ในวัฏจักรของการท้องเทียบมากขึ้น มีการยอมรับสภาพความแออัดของการจราจรในช่วงเทศกาล หน่วยงานต่าง ๆ ถูกขอร้องให้ลงไปร่วมจัดขบวนแห่ต่าง ๆ และร่วมแต่งกายพื้นเมืองบ่อยมากขึ้น ในขณะที่กระแสทางเศรษฐกิจก็ไหลบ่าเข้ามาโดยไม่หยุดยั้ง จึงทำให้เกิดภาพของสตรีเหน็บไทรคัพพ์มือถือนุ่งตีนจก ดังนั้นการท้องเทียบเมื่อดำเนินพร้อมไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การเมือง และการสื่อสาร และคมนาคมแล้ว น่าจะมีผลกระทบอย่างแท้จริงกับวิถีชีวิตของคนเชียงใหม่โดยเฉพาะมีส่วนในการสร้างชุมชนเมืองที่แสวงหาเอกลักษณ์ใหม่ วัฒนธรรมนี้มีความเป็นถิ่นอย่างมาก แต่ไม่เป็นอุปสรรคต่อการปลูกฝังความเป็นสากลพร้อมกันไป สิ่งที่จะต้องดูกันต่อไป คือการยอมรับสร้างวัฒนธรรมถิ่นใหม่นี้โดยสังคมหมู่บ้านในชนบท มีความเป็นไปได้หรือไม่ที่ความเป็นพื้นบ้านหรือ Folk จะผงาดขึ้นมามีบทบาทในวัฒนธรรมถิ่นสมัยใหม่ คงเป็นเรื่องที่น่าสนใจติดตาม

เชิงอรรถ

¹ Georges Condominas, From Lawa to Mon, from Saa'to Thai : Historical and anthropological aspects of Southeast Asian social spaces (Canberra : The Australian National University, 1990), pp. 29-92.

² มหาวิทยาลัยมหิดล. คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. โครงการสังคมศาสตร์สิ่งแวดล้อม, ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรม กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ, 2529) หน้า 2.

³ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำนานโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่และลำพูน (เชียงใหม่ : ม.ป.ท., 2506)

⁴ ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ (บรรณาธิการ), เชียงใหม่ในกระแสความเปลี่ยนแปลง (เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาปัญหาเมือง, 2535)

⁵ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ "ความเปลี่ยนแปลงในกระบวนการ" สร้าง "หัตถกรรมไม้แกะสลัก" ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ศิลปวัฒนธรรมล้านนาจะอยู่รอดได้อย่างไรในสังคมไทยยุคใหม่ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 3-5 มิถุนายน 2537 (เชียงใหม่, 2537)

⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์ "ผลกระทบของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวต่อสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น" หน้า 15-17, 25-30 ในรายงานการสัมมนาเรื่อง ผลกระทบของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่ : เอกสารชุดวัฒนธรรมกับการพัฒนา ลำดับที่ 2 ชยันต์ วรรธนะภูติ และชยันต์ พลโลก (บรรณาธิการ), (เชียงใหม่ : โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2530)

ເອກກະສານ

ໄທ-ອິນດູຈີນ : ການແລກປ່ຽນທາງ ວັດທະນະທຳ

ສະເໜີໂດຍ : ສຳລິດ ບົວສີສະຫວັດ

ຮຽນ : ທ່ານ ປະທານ ກອງປະຊຸມ

ຮຽນ : ທ່ານ ນັກປາດ ຄູບາອາຈານ ທົ່ງຫລາຍ

ນັບຖືຮັກແພງ ທ່ານ ວິທະຍາກອນ, ທ່ານສຳນະນາກອນ, ທ່ານ ຍິງທ່ານຊາຍ ຜູ້ນຶກຮຸດທົ່ງຫລາຍ

ກ່ອນອື່ນ ຂ້າພະເຈົ້າ ຂໍຖືໂອກາດນີ້ ຂອບຄຸນ ຂອບອົກ ຂອບໃຈຫລາຍໆ ທີ່ການຈັດຕັ້ງ ໄດ້ກະລຸນາ ໃຫ້ໂອກາດ ຂ້າພະເຈົ້າ ມາປະກອບສ່ວນ ສະແດງຄວາມຄິດຄວາມເຫັນ ບາງປະການ ໃນກອງປະຊຸມອັນຊົງກຽດ ແລະ ສຸດທີ່ຈະມີຄວາມໝາຍນະສະຖານທີ່ນີ້.

ທີ່ແທ້ ຂ້າພະເຈົ້າມີໄດ້ເປັນຜູ້ຊຸ່ວຊານ ດ້ານວັດທະນະທຳແຕ່ປະການໃດ ຫາກເປັນພຽງຜູ້ສົນໃຈ ນັກໄຄ ຢາກຮູ້ ຢາກຮຽນ ເລື່ອງວັດທະນະທຳ ເທົ່ານັ້ນ.

ດັ່ງນັ້ນ . ການສະແດງ ຄວາມຄິດເຫັນນະບັດນີ້ ຈຶ່ງມີລັກສະນະ ເປັນພຽງຫັດສະນະ ຂອງບຸກຄົນ ຜູ້ໜຶ່ງ ເຊິ່ງສົນໃຈ ໃນວັດທະນະທຳອັນກວ້າງໃຫຍ່ ແລະ ເລິກເຊິ່ງເທົ່ານັ້ນ ຫາກວ່າມີອັນໃດ ບໍ່ສົມພາພາຄວນ ກໍຂໍປະທານ ອະໄພທ່ານຜູ້ຊົງວິທະຍາການ ອັນສູງສົງ ທົ່ງຫລາຍດ້ວຍ. ສະນັ້ນ ຂ້າພະເຈົ້າຈຶ່ງຢາກຂໍຮ້ອງໃຫ້ທ່ານໃຊ້ວິຊາການ ກິນອ້ອຍ ຮີຮັບປະທານ ແຕ່ນ້ຳຫວານ ສ່ວນກາກ ຫລື ກາງ ຈຶ່ງໄດ້ກະລຸນາອາຍຕົ້ມເສຍ ທັງນີ້ກໍຍ້ອນວ່າ ການສະ ເໜີ ຂອງຂ້າພະເຈົ້າອາດມີກາກ ຫລື ກາງ ຫລາຍຢູ່ຈຶ່ງຈຳເປັນ ຕ້ອງຂໍອະໄພລ່ວງໝາ.

ບັນຫາການແລກປ່ຽນວັດທະນະທຳ ໄທ-ອິນດູຈີນ ເຄີຍມີມາແລ້ວ ແຕ່ອະດີດ ແລະ ອົງມີພາເລື້ອຍ ໆ ຕາມບຸກສະໄໝ ແລະ ກາລະໂອກາດ ຈົນຮອດປັດຈຸບັນ ເປັນແຕ່ໜັກເນັ້ນເປົ້າບາງແຕກຕ່າງກັນເທົ່ານັ້ນ ໝາຍ ຄວາມວ່າອາດມີທັງແບບ ທຳມະດາສາມັນ ປະຊາຊົນເຂົາເຈົ້າພົວພັນ ກັນເອງ ຕາມທຳມະຊາດ ຖານບ້ານຝີ ເມືອງນ້ອງ ຫລື ແບບມີການຈັດຕັ້ງຄັກແນ່ ເປັນທາງລາທາງການໃນເມື່ອເງື່ອນໄຂ ແລະ ກາລະໂອກາດຫາກ ເຍື້ອອຳນວຍ.

ຄຳວ່າ " ອິນດູຈີນ " ຕາມຄວາມເຂົ້າໃຈແຕ່ເກົ່າ ແມ່ນໝາຍເອົາດິນແດນ ທີ່ຢູ່ໃນວົງເຂດ ລະຫວ່າງ ປະເທດ ອິນເດຍ ກັບ ປະເທດຈີນ ເຊິ່ງເປັນປະເທດໃຫຍ່ທັງສອງ ແລະ ມີອະລິຍະທຳ ແລະ ວັດທະນະທຳ ອັນຍິ່ງໃຫຍ່ມາແລ້ວ ໃນອະດີດ. ປະເທດຢູ່ໃນວົງເຂດ ລະຫວ່າງ 2 ປະເທດນີ້ ໄດ້ຮັບອິດທິພົນທາງ ອະລິຍະທຳ ແລະ ວັດທະນະທຳ ຈາກປະເທດທີ່ກ່າວມານີ້ ບໍ່ຫລາຍກໍໜ້ອຍສຸດແລ້ວ ແຕ່ການພົວພັນ ແລະ ເງື່ອນໄຂຕົວຈິງ

ຂອງ ປະເທດນັ້ນ ໆ ບາງປະເທດໄດ້ຮັບອິດທິພົນດ້ານ ວັດທະນະທຳ ຈາກປະເທດອື່ນນາໂດຍສະເພາະ ແມ່ນທາງສາດສະໜາ ບາງປະເທດໄດ້ຮັບອິດທິພົນທາງວັດທະນະທຳໜັກໄປທາງປະເທດຈີນ ຢ່າງໃດກໍດີ ເຫັນຈະບໍ່ມີປະເທດໃດປາດສະຈາກໄດ້ໃນເລື່ອງນີ້ ແຕ່ອາດມີບາງກໍລະນີ ແຕກຕ່າງກັນເທົ່ານັ້ນ.

ອີກປະການໜຶ່ງ ໃນລະຫວ່າງບັນດາ ປະເທດ ເຫລົ່ານີ້ນັ້ນຂອງ ບາງເທື່ອບາງທີ່ກໍ່ມີການພົວພັນແລກ ປ່ຽນວັດທະນະທຳໃນຫລາຍຮູບ- ຫລາຍສີໃນເມື່ອມີເງື່ອນໄຂ ແລ້ວແຕ່ຄວາມໃກ້ຊິດ ສະໜິດກັນໜ້ອຍ ຫລາຍ ໄຂໂອກາດໃຫ້ ດັ່ງນັ້ນ ວັດທະນະທຳຈຶ່ງຮີກັນກໍ່ມີ ຄ້າຍກັນກໍ່ມີ ຕ່າງກັນກໍ່ມີ ອັນເປັນໄປຕາມສະພາວະ ທາງການເມືອງ ແລະພູມິປະຫວັດສາດ.

ອິນດູຈີນ ໃນຍຸກອານານິຄົມ ເຊິ່ງເປັນທີ່ຊາບກັນຢູ່ແລ້ວນັ້ນ ມີຄຳໝາຍແຄບເຂົ້າ ເວົ້າສະເພາະແມ່ນ ອິນດູຈີນ ຟຣັງເສດ. ເພື່ອຮັບໃຊ້ ແລະ ສະໜອງ ນະໂຍບາຍແບ່ງແຍກແລ້ວບົກຄວາງ ຂອງຕົນ ຟຣັງເສດໄດ້ຕັດແຍກ ແລະ ແບ່ງດິນແດນ ທີ່ເປັນອານາຄົມ ຂອງເຂົາອອກເປັນ 5 ພາກສ່ວນ ຫລື 5 ແຄ້ວນ ຮຽກວ່າປະເທດເໜືອນັ້ນຄື: ປະເທດຕົງແກວ ໄດ້ແກ່ ດິນແດນຫວຽດນາມພາກເໜືອ, ປະເທດ ອານາມໄດ້ແກ່ ດິນແດນຫວຽດນາມພາກກາງ ປະເທດໂກແຊວຊິນ ໄດ້ແກ່ດິນແດນຫວຽດນາມພາກໃຕ້, ປະເທດຂະເມນ ໄດ້ແກ່ກຳປູເຈຍ ແລະ ປະເທດລາວ ໄດ້ແກ່ສາທາລະນະລັດ ປະຊາທິປະໄຕ ປະຊາຊົນລາວ ດຽວນີ້. ທັງ 5 ແຄ້ວນນີ້ຮຽກວ່າ ປະເທດອິນດູຈີນຟຣັງ ເສດ ໃນອະດີດຍຸກອານານິຄົມ.

ໃນຍຸກນັ້ນ ຟຣັງເສດໄດ້ໃຊ້ນະໂຍບາຍແບ່ງແຍກ ຄື ດິນແດນບາງສ່ວນ ເປັນອານາຄົມໂດຍກົງ ບາງສ່ວນເປັນດິນແດນໃນອາຣັກຂາ ແຕ່ໃນພາກປະຕິບັດຕົວຈິງ ບໍ່ມີຫຍັງແຕກຕ່າງກັນ ເປັນພຽງພາບລ່ວງຕາ ເທົ່ານັ້ນ.

ໃນດ້ານ ວັດທະນະທຳຟຣັງເສດ ໃຊ້ນະໂຍບາຍດັບມອດ ມູນເຊື້ອວັດທະນະທຳທ້ອງຖິ່ນ ທີ່ເຫັນໄດ້ຊັດເຈນ ແມ່ນຢາກປະຕິວັດ ລະບົບອັກສອນສາດ ຂອງປະເທດໃນອິນດູຈີນຂອງຕົນ ໂດຍໄດ້ປະດິດອັກສອນ ແບບໃໝ່ເຂົ້າ ມາໃຫ້ໃຊ້ ຫວັງຈະລືບລ້າງອັກສອນປະຈຳຊາດເສຍ ແຕ່ງອັກສອນແບບໃໝ່ໂດຍໃຊ້ອັກສອນໂອມັນເປັນແກ່ນນັ້ນ ບໍ່ປະສົບຜົນສຳເລັດສົມບູນ ຕາມຄາດຫວັງ ຍ້ອນເຫດຜົນຄື ໃນກໍລະນີ ຂອງລາວ ກັບຂະເມນ 2 ຊາດນີ້ ມີລະບົບອັກ ສອນເປັນ ຂອງ ຕົນເອງມາແຕ່ຍຸກອານານິຄົມແລ້ວ ມີຫລັກການໜັ້ນຄົງ ໜັກແໜ້ນບໍ່ສາມາດເຮັດໃຫ້ຫລັກ ໜັ້ນຄອນໄດ້ ທັງທີ່ບາງຄົນຮູ້ເທົ່າບໍ່ເຖິງການໃຫ້ການສະໜັບສະໜູນເຫັນດີເຫັນຊອບໄປນຳກໍຕາມ.

ສຳລັບຜົນຂອງວຽກນັ້ນ ມັນບັງເອີນພໍດີກັບຄວາມປະສົງ ຂອງມວນຊົນ ຢາກຈັດໃຊ້ອັກສອນຈົນ ຢູ່ແລ້ວ ຈິ່ງໄດ້ນຳໃຊ້ອັກສອນທີ່ກ່າວນັ້ນ ຈົນເທົ່າທຸກວັນນີ້ ນັ້ນແມ່ນສະພາບການໃນອະດີດ ຂອງອິນດູຈີນຟຣັງ ເສດ.

ເມື່ອປະເທດຊາດໄດ້ຮັບການປົດປ່ອຍ ທັງໝົດແລ້ວສະພາບ ຂອງປະເທດອິນດູຈີນ ຟຣັງເສດກໍ່ສ້າງສຸດ ລົງບໍ່ມີອີກຕໍ່ໄປແລ້ວ ໄດ້ກາຍມາເປັນປະເທດເອກະຣາດ ອະທິປະໄຕຂອງໃຜມັນ ນັ້ນແມ່ນ ສາທາລະນະລັດປະຊາ ທິປະໄຕປະຊາຊົນລາວ , ສາທາລະນະລັດສ້າງຄົມນິຍົມວຽກງານ ແລະ ປະເທດ ກຳພູເຈຍໃນປັດຈຸບັນ.

ຍຸກປັດຈຸບັນນີ້ ແມ່ນການໄຂໃບໜ້າໃໝ່ ແຫ່ງປະຫວັດສາດ ການພົວພັນຮອບດ້ານ ໃນນັ້ນແມ່ນເນັ້ນໜັກໃສ່ ວັດທະນະທຳເປັນຕົ້ນຕໍເພາະເຫັນວ່າເປັນ ສາຍໃຍອັນໜັ້ນໜຽວ ກ່ຽວພັນລະຫວ່າງປະເທດໃກ້ຄຽງ ບ້ານພິເສດຂອງນັ້ນ ມັນແມ່ນຍຸກສະໄໝແຫ່ງຄວາມຮັກແພງ ຮ່ວມໄມ້ຮ່ວມມື. ຍຸກແຫ່ງການສະແດງເຊິ່ງຄວາມຈິງໃຈໃນການອຸ່ມອຸ່ມຊ່ວຍກັນກ້າວໜ້າບົນຫລັກການພື້ນຖານ ແຫ່ງຄວາມສະເໝີພາບ ແລະ ມິກຽດ.

ອ້າພະເຈົ້າ ແສນທິມີຄວາມດີໃຈ ທີ່ໄດ້ມາຮ່ວມສຳມະນາ ອັນມີສະຫງ່າລາສີ ນະທີມີ ທັງໄດ້ເຫັນສຸພະນິມິດ ທີ່ເຕັມໄປດ້ວຍຄຳໝາຍ ແລະ ສຳຄັນຢູ່ ໃນການແລກປ່ຽນຄວາມຄິດຄວາມເຫັນ ເພື່ອຫາຊ່ອງທາງແລກປ່ຽນ ວັດທະນະທຳອັນຈະເປັນພື້ນດີ ແກ່ທຸກຝ່າຍ ຈຶ່ງຂໍສະເໜີເປັນການລວມໆ ກ່ອນວ່າ: ຄວນຢູ່ບົນຫລັກການປົກປັກຮັກສາ ແລະ ສະຫວ່ອນໄວ້ເຊິ່ງວັດທະນະທຳເກົ່າທີ່ດີ ມີຫລັກສະນະກ້າວໜ້າສະໄໝ, ແກ້ໄຂປັບປຸງ ວັດທະນະທຳ ບາງຢ່າງໃຫ້ສອດຄ່ອງ ກັບຍຸກສະໄໝ, ຮັບເອົາສິ່ງໃໝ່ທີ່ດີໆ ບໍ່ເປັນພິດໄພໃຫ້ແກ່ໜູປະຊາຊົນທ້ອງຖິ່ນ ຄວບຄູ່ໄປກັນກ້າວນີ້ ຄວນມີກິດຈະກຳບາງຢ່າງດັ່ງຕໍ່ໄປນີ້ :

1. ໂຂກອງປະຊຸມ ແລະ ສຳມະນາ

- ໂຂກອງປະຊຸມໃນວົງແຄບ ອັນນຳດ້ານວັດທະນະທຳ ເພື່ອຮ່ວມກັນ ວາງແນວທາງນະໂຍບາຍ ແລະ ສ້າງໂຄງການ ທັງຈັດສຳມະນາເປີດກ້ວາງ ເພື່ອຍາດແຍ່ງຄວາມຄິດຄວາມເຫັນ ຈາກມວນຊົນ ອັນເປັນຂະບວນການ ແບບໜຶ່ງ ອັນຈະກໍ່ໃຫ້ເກີດການແລກປ່ຽນ ວັດທະນະທຳໄດ້.

2. ວາງການສະແດງ ສາທິດກິດຈະກຳບາງຢ່າງ

- ຈັດວາງການສະແດງສາທິດ ກິດຈະກຳບາງຢ່າງ ທາງດ້ານວັດທະນະທຳ ຮ່ວມກັນເຊັ່ນ ສາທິດຜ້າໄຫມ ມັດໝີ ປັກແສວຈົກຍົກຂີດ ແລະ ສິນລະປະປະເພດຕ່າງໆ ຫລື ສະແດງເກີມຕີ ເພງຂັບລຳພ້ອມຕະຫລອດ ຮອດກາຍະສິນແລກປ່ຽນກັນ.

3. ແລກປ່ຽນນັກສຶກສາ

- ການສຶກສາເປັນສິ່ງສຳຄັນ ສຳຄັນປະການໜຶ່ງໃນການສ້າງຄວາມເຂົ້າໃຈໃຫ້ຖືກຕ້ອງ ແລະ ຮັກແພງລະຫວ່າງນັກສຶກສາ ຕໍ່ນັກສຶກສາ ແລະ ຕໍ່ປະຊາຊົນທົ່ວໄປ ຕາມຂໍ້ມູນພິຈາລະນາ ປາກົດວ່າຖ້າໄດ້ຮັບການສຶກສາຈາກບ່ອນໃດ ຍ້ອນຄວາມສະໜິດຊື່ດຊ່ວຍ ປະກອບດ້ວຍຄວາມເຫັນອີກເຫັນໃຈ ຈະໄດ້ຮັບອິດທິພົນຈາກບ່ອນນັ້ນຢ່າງໜ້ອຍທີ່ສຸດກໍ່ແມ່ນຄວາມກະຕັນຍູກະຕະເວທີ ອັນນີ້ຈະແມ່ນພື້ນໄດ້ໃນໄລຍະຍາວ.

4. ແລກປ່ຽນຊ່ຽວຊານ ແລະ ນັກວິຊາການ

- ເຕັກນິກວິທະຍາການ ທັງດ້ານວັດຖຸ ແລະ ດ້ານສັງຄົມເປັນທີ່ມີຍືນ ແລະ ກ້າວໜ້າໃນຍຸກປັດຈຸບັນ ຖ້າຫລຸດສົນທິນກັນໄປກໍ່ຂາດຄວາມສົມສ່ວນ ການແລກປ່ຽນຊ່ຽວຊານ ແລະ ນັກວິທະຍາການ ຈະເຮັດໃຫ້ມີການຊຶ່ງຊາ ຫຍັບເຂົ້າຫາກັນໃນດ້ານຄວາມນິກົດ ເປັນການສ້າງຍັນຍາກາດສັນນິດໄດ້ຄືຂຶ້ນ.

5. ແລກປ່ຽນເອກກະສານ ທາງດ້ານວັດທະນະທຳ

- ເອກກະສານກ່ຽວກັບ ການດຳເນີນງານ ແລະການເຄື່ອນໄຫວວຽກງານດ້ານວັດທະນະທຳ ແລະ ຂໍ້ມູນຕ່າງໆ ສຳລັບວັດທະນະທຳ ຂອງແຕ່ລະ ປະເທດ ຖ້າຫາກແລກປ່ຽນກັນໄດ້ ກໍ່ຈະເປັນປັດໄຈສຳຄັນອັນໜຶ່ງ ໃນການຮ່ວມມືກັນເບິ່ງຄືນວຽກງານ ການວັດທະນະທຳ ທີ່ຜ່ານມາເມື່ອກ່ອນ ແລະຫາທາງປັບປຸງແກ້ໄຂຊ່ວຍ ກັນໃຫ້ດີຂຶ້ນ ຕາມລຳດັບ ອັນເປັນການຊ່ວຍກັນກ້າວໜ້າວິທີໜຶ່ງ.

ທີ່ກ່າວມານີ້ ເປັນພຽງບາງສ່ວນກ່ຽວກັບການແລກປ່ຽນພົວພັນກັນ ໃນດ້ານວັດທະນະທຳ ຄິດວ່າຖ້າພະ ຍາຍາມຈິງຈັງ ກໍ່ຈະມີເງື່ອນໄຂພໍທຳໄດ້ ຢ່າງໃດກໍ່ຕາມ ບັນຫາສຳຄັນໃນເລື່ອງນີ້ ແມ່ນຄວາມຈິງ ໃຈເຮັດແຕ່ ນັ້ນອາດໄປຫາໃຫຍ່ ແລະ ເຮັດລຽນຕິດ ບໍ່ແມ່ນລັກສະນະໄຟໂທນເຜືອງ ຄືງ່າຈະສຳເລັດພົ້ນຕາມຄາດ ໝາຍ ແລະ ເປັນປະໂຫຍດຢ່າງຫລວງຫລາຍແກ່ປະຊາຊົນ ຂອງແຕ່ລະປະເທດ ແລະ ຂອງໂລກ.

การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมถิ่น : กรณีภาคอีสาน

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

(มหาวิทยาลัยมหาสารคาม)

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นบริเวณที่กว้างใหญ่กว่าทุกภาค ภาคอีสานมีขนาดพื้นที่ 170,218 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งประเทศ โดยทั่วไปพื้นที่เป็นที่ราบสูงและแบ่งเป็นบริเวณใหญ่ได้สองบริเวณคือ แอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร แอ่งโคราชครอบคลุมพื้นที่บริเวณตอนใต้และตอนกลางของภาค โดยมีพื้นที่กว้างใหญ่กว่าแอ่งสกลนคร แม่น้ำสายสำคัญ 2 สาย ของแอ่งโคราช คือ แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี แม่น้ำมูลมีต้นน้ำจากเทือกเขาดงพระยาเย็น และเทือกเขาพนมดงรัก ไหลผ่านนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และบรรจบกับแม่น้ำชี แม่น้ำชีมีต้นน้ำจากเทือกเขาของจังหวัดชัยภูมิ ไหลผ่านชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร และอุบลราชธานี แอ่งสกลนครอยู่ทางตอนเหนือของภาค โดยมีแม่น้ำโขงเป็นขอบทางทิศเหนือ ส่วนทางทิศใต้ระหว่างแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราชจะมีเทือกเขาภูพานเป็นแนวแบ่งแอ่งทั้งสองจากกัน บริเวณแอ่งสกลนครได้แก่ เขตจังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย สกลนคร นครพนม

บริเวณแอ่งโคราชและแอ่งสกลนครเป็นบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งร่องรอยทางโบราณคดีทั้งสองบริเวณมีอายุไม่แตกต่างกันนัก อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม เสนอว่า แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณแอ่งสกลนคร ปรากฏลักษณะแบบบ้านเชียงถึง 83 แห่ง กระจายอยู่บริเวณตอนใต้แอ่งสกลนคร บริเวณอำเภอนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี นอกจากนี้ยังปรากฏบริเวณอำเภอสว่างแดนดิน อำเภอพังโคน บริเวณหนองหาร จังหวัดสกลนคร และโนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2533 : 55) ส่วนบริเวณแอ่งโคราช เป็นแหล่งชุมชนที่ "มีความเก่าแก่ตั้งแต่สมัยแรกเริ่มไม่แพ้แหล่งโบราณคดีในแอ่งสกลนคร" บริเวณแหล่งโบราณคดีได้แก่ บริเวณ

แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี แถบจังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ นครราชสีมา บุรีรัมย์ ชัยภูมิ โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่าบริเวณภาคอีสานในอดีตเคยเป็นแหล่งชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีความเจริญในการรู้จักใช้โลหะ และพัฒนาเป็นสัมฤทธิ์ เมื่อราว 4,000 ปีที่ผ่านมา วัฒนธรรมของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์กระจุกกระจายทั่วไปในภาคอีสานจนเป็นที่ทราบกันดีในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ แหล่งโบราณคดีที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคือ บริเวณบ้านเชียง อำเภอหนองหาน อุดรธานี

ในสมัยประวัติศาสตร์ ภาคอีสานเป็นที่ตั้งของอาณาจักรหลายอาณาจักร อาณาจักรที่มีชื่อเสียงคือ อาณาจักรโคตรบูรณ์ ซึ่งคงจะมีศูนย์กลางบริเวณจังหวัดนครพนม โบราณสถานสำคัญของอาณาจักรโคตรบูรณ์ได้แก่ เจดีย์พระธาตุพนม ซึ่งคงจะมีอายุนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 (มานิต วัลลิโภดม. 2521 : 14) นอกจากนี้โบราณสถานอื่น ๆ ที่ปรากฏและสัมพันธ์กับอาณาจักรดังกล่าว อาทิ พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 12 ดำเนินกล่าวถึงบ้านเมืองกลุ่มอื่น ๆ ในท้องที่ภาคอีสาน นับตั้งแต่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง อันได้แก่ นครเวียงจันทน์ อำเภอศรีเชียงใหม่ในปัจจุบัน ลงมาถึงลุ่มแม่น้ำชีแถบเมืองร้อยเอ็ด

ราวพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นช่วงสมัยที่ปรากฏวัฒนธรรมแบบทวาราวดีในภาคอีสาน การขยายตัวของวัฒนธรรมทวาราวดีปรากฏในวงกว้างทั้งแอ่งโคราชและสกลนคร บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร บุรีรัมย์ สุรินทร์ นครราชสีมา ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ขอนแก่น กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สกลนคร อุดรธานี หลักฐานที่มักปรากฏให้เห็นคือ แนวคันดินและคูน้ำซึ่งเป็นกำแพงเมือง เทวรูป พระพิมพ์ พระธาตุ ฐานสลับในเสมา ฯลฯ

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 ลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 วัฒนธรรมขอมได้ขยายมายังภาคอีสานชัดเจน หลักฐานที่ปรากฏพบตั้งแต่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลจนถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง หลักฐานที่สำคัญและมักใช้เป็นแหล่งท่องเที่ยวคือศาสนสถาน ศาสนสถานหรือเทวาลัยแบบขอมที่ปรากฏในภาคอีสานอาจแบ่งเป็นลักษณะใหญ่ ๆ ได้ 3 กลุ่ม คือ ปราสาทที่ก่อด้วยอิฐซึ่งมีจำนวนสามองค์ หรือห้าองค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน มีคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ เช่น ปราสาทศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ลักษณะที่สองคือ ปราสาทศิลาแลง มีองค์ปรางค์หรือองค์ปราสาท

เพียงองค์เดียวตรงกลาง มีวิหารเล็ก ๆ อยู่ข้าง ๆ เช่น ปราสาทคู่กันตรัง จันทมหาราชคาม และปราสาทหินที่มีระเบียงคดล้อมรอบ โดยมีคูน้ำล้อมรอบ อาทิ ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทเขาพระวิหาร จังหวัดศรีสะเกษ (ศรีจักร วัลลิโภดม. 2533 : 154-155)

หลังจากสมัยขอมชุมชนภาคอีสานได้สร้างเมืองหลายเมืองภายใต้วัฒนธรรมไท-ลาว นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893-2310) เมืองสำคัญในภาคอีสานที่ปรากฏ อาทิ เมืองนครราชสีมา เมืองสุรินทร์ ชุขันธ์ รัตนบุรี นครจันทิก ต่อมาในสมัยธนบุรี-รัตนโกสินทร์ ยิ่งปรากฏมีเมืองมากขึ้นเป็นลำดับอาจกล่าวได้ว่า เนื่องจากเหตุผลของนครเวียงจันทน์ เมืองที่ปรากฏ อาทิ เมืองสุวรรณภูมิ มุกดาหาร ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ อุบลราชธานี บุรีรัมย์ ยโสธร หนองคาย ศรีสะเกษ มหาสารคาม (เติม วิชาคย์พจนกิจ. 2530 : 349-366) จึงสรุปได้ว่านับตั้งแต่อดีตบริเวณภาคอีสานได้ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี และทางประวัติศาสตร์จำนวนมากเป็นระยะ ๆ หลักฐานบางประเภทได้เสื่อมสูญไป แต่หลักฐานทางโบราณวัตถุ และสิ่งก่อสร้างยังคงปรากฏอีกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเมืองที่มีประวัติความเป็นมา ดังได้กล่าวมาข้างต้น

ในปัจจุบันหลักฐานทางโบราณคดีและทางประวัติศาสตร์ของเมืองเก่าแก่ในภาคอีสานหลายเมืองยังคงสภาพเดิมให้เห็นได้บ้าง แต่เมืองเก่าแก่หลายเมืองกำลังได้รับการทำลายจากความคิดสมัยใหม่ ดังเช่น ตัวอย่างจังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน จังหวัดมหาสารคามยังคงปรากฏลักษณะเมืองสมัยทวารวดี (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-16) หลายแห่ง อาทิ บริเวณบ้านเชียงเหียน เขตอำเภอมือเมือง บริเวณบ้านคันธาร อำเภอกันทรวิชัย และบริเวณอำเภอนาดูน ลักษณะที่ปรากฏก็คือแนวคันดินและแนวคูน้ำ บริเวณบ้านเชียงเหียนเคยปรากฏแนวคันดินและแนวคูน้ำเด่นชัด แต่ปัจจุบันได้มีการไถแนวคูดินและคันน้ำลงเพื่อเป็นที่การเกษตร บริเวณอำเภอนาดูนที่ค้นพบพระบรมสารีริกธาตุเป็นบริเวณทุ่งนาและยังได้รับการละเลยปล่อยให้มีการขุดบ่อน้ำบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งโบราณคดี กุบ้านแดง เขตอำเภอนาหว้าได้ขาดการเอาใจใส่เช่นกัน ราษฎรและชาวบ้านต่างช่วยกันนำศิลาแลงของกุที่หล่นกระจัดกระจายตามพื้นดิน ไปใช้ในการก่อสร้างของตน ภายในเขตอำเภอมือเมืองมหาสารคามบริเวณ

ถนนนครสวรรค์ ซึ่งเป็นถนนนับตั้งแต่ตั้งเมืองครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ในปี พ.ศ. 2408 ได้ปรากฏที่ดินของชาวจีนที่มาตั้งการค้าขายในสมัยแรกตั้งเมือง และในสมัยต่อมา ในปัจจุบันที่ดินเหล่านี้จำนวนมากได้ถูกรื้อทิ้งแล้วสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ สมัยใหม่แทน บริเวณอำเภอเอราวัณ ซึ่งปรากฏป่าที่มีปลั๊กมะพร้าวและหาทุเรียนได้ยากอาศัยอยู่ ซึ่งทราบกันในนามของ "บุตูลกระหม่อม" ปลั๊กมะพร้าวมีราคาตัวละ 50 บาท ซึ่งผู้คน ในท้องที่นิยมจับขายให้แก่ภัตตาคารที่เกี่ยว นักที่บินมาจากไซบีเรียมายังป่าดังกล่าว ได้รับการ ต้อนรับด้วยการล่า สภาพต่าง ๆ ดังกล่าวจึงไม่เอื้ออำนวยต่อการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้นใน อนาคต ประเพณีความเชื่อ ความคิดอีกหลายประการคงจะต้องได้รับการอธิบายให้ชัดเจนขึ้น อย่างน้อยก็เพื่อรักษาเรื่องราวของชุมชนไว้ในขั้นต้น

นอกจากหลักฐานทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์แล้ว ประเพณีท้องถิ่นชาวอีสาน ยังมีผลต่อการท่องเที่ยวอีกด้วย ประเพณีที่ชาวอีสานปฏิบัติสืบทอดมาตั้งแต่อดีตคือ ประเพณี ยี่สิบสอง เดือน หมายถึงประเพณีประจำสิบสองเดือน ซึ่งคงจะมีจุดมุ่งหมายให้สมาชิกใน สังคมได้พบและร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ เป็นประจำทุกเดือน ในยุคปัจจุบันประเพณีต่าง ๆ ทั้ง 12 เดือนได้พัฒนาเป็นงานของจังหวัดและหลายประเพณีเป็นงานสำหรับนักท่องเที่ยว อีกด้วย นายจารุบุตร เรืองสุวรรณ ได้กล่าวถึงประเพณียี่สิบสอง เดือนนี้ "เดือนที่หนึ่ง นิมนต์สงฆ์เข้าบิณฑบาตหรือเข้ากรรม ชาวบ้านเลี้ยงผีแถนและผีต่าง ๆ เดือนที่สอง ทำบุญ "คุณข้าว" และเตรียมทำบุญ "ข้าวจี่" เดือนที่สาม ทำบุญข้าวจี่ และบุญมาฆบูชา เดือนที่สี่ ทำบุญพระเวส ฟังเทศมหาชาติ เดือนที่ห้า ทำบุญตรุษสงกรานต์ สร้างน้ำพระพุทธรูป เดือนที่หก ทำบุญวันวิสาขบูชา บุญบั้งไฟ เดือนที่เจ็ด ทำบุญบูชาเวทดา อารักษ์ หลักเมือง เดือนที่แปด ทำบุญเข้าปริณพรรษา เทศกาลแห่เทียนพรรษา เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบ ทำบุญเข้าสาก หรือข้าวสาก เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา เทศกาลแห่ ปราสาทผึ้ง และจุดประทีปไหลเรือไฟ เดือนสิบสอง ทำบุญทอดกฐิน เทศกาลแข่งเรือ (จารุบุตร เรืองสุวรรณ. 2521 : 6-12)

ชาวอีสานโดยทั่วไปได้จัดงานปฏิบัติตามประเพณียี่สิบสอง เดือนที่ได้รับการ ปฏิบัติจนมีชื่อเสียงได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ประเพณีเทศน์

มหาชาติ ประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง ประเพณีตรุษสงกรานต์ และประเพณีแข่งเรือ สาเหตุที่ ประเพณีเหล่านี้มีชื่อเสียง เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากจังหวัด และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) โดยประชาสัมพันธ์แก่ผู้คนทั่วไปจนกลายเป็นงานท่องเที่ยวประจำปี ของจังหวัดนั้น ๆ ไป ดังเช่น ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นการปฏิบัติโดยทั่วไปของกลุ่มคนไท-ลาว เพื่อทำการขอฝนในเทศกาลก่อนการลงมือทำนา จังหวัดยโสธรได้เข้ามามีบทบาทนับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2500 และนับตั้งแต่ พ.ศ.2520 ททท ได้เข้ามามีส่วนสนับสนุนบุญบั้งไฟห้วยโสธร จนกลายเป็นงานท่องเที่ยวระดับชาติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536 : 35, 57-58) นอกจากนี้ ยังปรากฏมีงานแห่เทียนเข้าพรรษาที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งท้องถิ่นต่าง ๆ ในภาคอีสานได้ ปฏิบัติกันโดยทั่วไป ที่จังหวัดอุบล ได้พัฒนาจากการนำเทียนเล่มเล็ก ๆ ที่มีติดกัน ต่อมา เป็นการติดดอกผึ้ง และมีการพิมพ์ลายบนต้นเทียน จนกระทั่งราว พ.ศ.2500 จึงใช้วิธีแกะสลัก จากการส่งเสริมของจังหวัดจึงทำให้งานแห่เทียนเข้าพรรษาเป็นงานท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงระดับชาติ (ประดับ ก้อนแก้ว. 2532 : 69-76) จังหวัดสกลนครได้จัดประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง จังหวัด นครพนมจัดประเพณีไหลเรือไฟ ความพยายามจัดงานประเพณีต่าง ๆ ของท้องถิ่นอีสานมีผลให้ จังหวัดแต่ละแห่งต่างค้นหางานประเพณีที่เหมาะสมกับจังหวัดตน แล้วพยายามสร้างประเพณี เหล่านั้นให้เป็น "สมบัติ" ของจังหวัดตนดังเช่น จังหวัดยโสธร อุบลราชธานี สกลนคร และ นครพนม จังหวัดมหาสารคามพยายามจัด "เทศกาลพริก" แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ จังหวัด ร้อยเอ็ดจัดงานบุญพระเวส จังหวัดขอนแก่นจัดงานไหมและประเพณีผูกเสี่ยว เป็นต้น การเกิด การจัดงานประเพณีต่าง ๆ เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ประเพณีและที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือ พัฒนาการ ต่าง ๆ ของประเพณีถิ่นที่เกิดขึ้นด้วย

นอกจากประเพณีที่ปรากฏในอีสานสองแล้ว ประเพณีต่าง ๆ ของชนกลุ่มต่าง ๆ ใน ภาคอีสานยังเป็นสิ่งที่น่าสนใจอีกด้วย ชนกลุ่มต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ผู้ไทย ลัวะ แสก ข่า ชนกลุ่ม ต่าง ๆ เหล่านี้มีประเพณีของตนเอง และมีความสามารถในด้านหัตถกรรม เช่น กลุ่มผู้ไทยมี ชื่อเสียงในด้านการทอผ้า โดยเฉพาะผ้าแพรวา สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้และประเพณีท้องถิ่นต่างมี ผลให้การท่องเที่ยวมีความหมายมากขึ้น

ในปัจจุบันการท่องเที่ยวจะเป็นรายได้สำคัญของประเทศและเป็นที่ยอมรับสำหรับชาวไทยและชาวต่างประเทศ สถานที่ต่าง ๆ ทั่วทุกภาคได้รับการจัดเตรียมไว้สำหรับการท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวหลายแห่งเกิดพัฒนาการอย่างรวดเร็ว อาทิ พัทยา ภูเก็ต ชะอำ หาดใหญ่ เชียงใหม่ เชียงราย ระยอง ภาคอีสานเป็นดินแดนที่มีความพร้อมเรื่องสถานที่ท่องเที่ยว มีสถานที่ท่องเที่ยวยุคสมัยต่าง ๆ งานประเพณี แต่ไม่ปรากฏว่าสถานที่ท่องเที่ยวใดสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นเมืองใหญ่ดังเช่นสถานที่ท่องเที่ยวในภาคอื่น ๆ นอกจากนี้ยังปรากฏว่านักท่องเที่ยวต่างชาติให้ความสนใจต่อภาคอีสานน้อยมากประมาณน้อยกว่าร้อยละ 1 เท่านั้น ที่เดินทางมายังภาคอีสาน (Joshua Elist (eds). 1993 : 243) และจากการศึกษาเรื่อง บุญบั้งไฟในอีสานของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ พบว่า ผู้มาเที่ยวงานประเพณีบุญบั้งไฟ จังหวัดยโสธร มักเป็นคนท้องถิ่นมากกว่าที่จะเป็นนักท่องเที่ยวจากต่างชาติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536)

อาจกล่าวได้ว่ามีสาเหตุสำคัญบางประการที่มีผลให้ภาคอีสานไม่เป็นที่สนใจต่อนักท่องเที่ยว (โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวภายในประเทศ)

ประการแรก ความรู้สึกนึกคิดของคนไทยภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะจากส่วนกลาง ยังคงปรากฏในเชิงลบกับภูมิภาคอีสาน นับตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา โดยเฉพาะนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ความรู้สึกชิงชัง และการมีฐานะต่ำต้อยกว่าทางสังคมของคนอีสานยังคงปรากฏเรื่อยมา สมญานามแห่งความแห้งแล้ง ความยากลำบาก ความยากจน ความไม่อุดมสมบูรณ์ ยังคงอยู่ในความคิดของคนอีกเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเมื่อถึงคราวจะต้องท่องเที่ยวความนึกคิดดังกล่าวจึงมีส่วนในการตัดสินใจของนักท่องเที่ยว

ประการที่สอง เนื่องจากภาคอีสานเป็นภาคที่กว้างใหญ่และปรากฏว่าแหล่งท่องเที่ยวกระจุกกระจายโดยทั่วไป ระยะทางในการเดินทางจากแหล่งท่องเที่ยวแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งจึงมีใช้สิ่งที่กระทำได้ง่ายนัก สถานที่ท่องเที่ยวหลายแห่งยังไม่ได้มีการบูรณะจากหน่วยงานของรัฐ

ประการที่สาม นักท่องเที่ยวมักเป็นชนชั้นกลาง หรือชนชั้นมีฐานะทางเศรษฐกิจ กลุ่มนักท่องเที่ยวเหล่านี้มักสนใจการบริโภคความสุขจากการท่องเที่ยวมากกว่าจะหาความรู้ทางวิชาการจากแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้น ทะเล ภูเขา สถานเริงรมย์แบบต่าง ๆ รวมทั้งสถานที่แปลก ๆ และเป็นที่เคารพทางศาสนา จึงเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวมากกว่าแหล่งท่องเที่ยวที่ให้ความรู้ลึกเกี่ยวกับอดีต และประเพณีที่ไกลจากชีวิตความเป็นอยู่ของผู้มาท่องเที่ยว ซึ่งภาคอีสานอุดมด้วยสิ่งที่กล่าวมาน้อยมาก

อย่างไรก็ตามนับว่าการท่องเที่ยวได้ทวีความสำคัญและคงจะมีบทบาทมากขึ้นในอนาคต ภาคอีสานคงต้องเตรียมความพร้อมของตนเองเพื่อรับกับการท่องเที่ยวและความเปลี่ยนแปลงที่ติดต้ามมาจากภายนอก รวมทั้งพัฒนาการท่องเที่ยว ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตไว้ 3 ประการเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมของตนเองสำหรับภาคอีสาน

ประการแรก โดยทั่วไปวัฒนธรรมถิ่นยังไม่เห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ การรื้อสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เช่น อาคารเก่า ๆ ตึกดิน แม้กระทั่งโบสถ์โบราณ น่าจะต้องมีผู้รับผิดชอบมากกว่าที่เป็นอยู่ เมืองที่มีความเก่าแก่หรือมีประวัติความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ควรจะได้รับการพิจารณาให้คงอยู่ ห้ามรื้อถอนเป็นบริเวณ ๆ ไป ถ้ามีเช่นนั้นเมื่อสังคมแบบสมัยใหม่ขยายอิทธิพลมากขึ้น สิ่งก่อสร้างในอดีต ป่า ลัตว์ และทรัพยากรอื่น ๆ จะสูญหายไปอันมีผลกระทบต่อวัฒนธรรมถิ่น และรวมทั้งมีผลต่อการท่องเที่ยวอีกด้วย ดังนั้นท้องถิ่นต่าง ๆ ในภาคอีสานควรจะเริ่มรวบรวม สำรวจ สิ่งที่จะเอื้อต่อการท่องเที่ยวในอนาคต อันเป็นการเตรียมตนเองไว้สำหรับอนาคต

ประการที่สอง เพื่อให้เรื่องของท้องถิ่นเป็นแหล่งที่น่าสนใจสำหรับการท่องเที่ยว ผู้คนในท้องถิ่นควรจะทำการศึกษาเรื่องราวของชุมชนตน รวมทั้งชุมชนเมืองนั้น ๆ อย่างน้อยประวัติความเป็นมาของสังคมของตนมีประโยชน์ต่อการศึกษาและการท่องเที่ยว เท่าที่ปรากฏในปัจจุบันยังไม่มีการขึ้นใดที่ได้ศึกษาเรื่องลักษณะดังกล่าวอย่างจริงจัง เมืองที่มีประวัติเก่าแก่ในอดีตและการขยายตัวของชุมชนจึงเป็นหัวข้อที่น่าสนใจและจะเป็นประโยชน์สำหรับการท่องเที่ยวในอนาคต

ประการสุดท้าย เพื่อให้เรื่องของท่านคงอยู่และคนรุ่นหลังได้มีโอกาส มีประสบการณ์กับความเปิ่นมา การจัดทำพิพิธภัณฑ์ของท่านจึงเป็นสิ่งจำเป็นในปัจจุบัน จังหวัด ต่าง ๆ อาทิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้มีการเคลื่อนไหวในการจัดทำพิพิธภัณฑ์เมืองขึ้น อย่างไรก็ตาม พิพิธภัณฑ์ที่มีรูปแบบหลากหลายต่างจากรูปแบบของรัฐ การเก็บสิ่งของที่เปิ่นของคนท้องถิ่น น่าจะเป็นหัวข้อในการดำเนินการด้วย รวมทั้งการใช้วัสดุสิ่งของต่าง ๆ เหตุผลของการใช้อันจะแสดงภูมิปัญญาของชาวท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่มาท่องเที่ยวจะได้รู้จักคนท้องถิ่นนั้น ๆ ดังที่ปรากฏ ณ พิพิธภัณฑ์บ้านอีสาน สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม)

ข้อสังเกตทั้งสามประการคงจะมีส่วนช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นสร้างประเพณี หรือ แนวทางใหม่ในการที่จะหวงแหน และรักษามรดกของชุมชนของตนเองไว้ ทั้งที่เป็นอาคาร โบราณสถาน โบราณวัตถุ สัตว์ พืช และประเพณีที่ดั้งเดิมของตน เมื่อการท่องเที่ยวขยายตัว มากขึ้นในท้องถิ่นภาคอีสานชุมชนเมืองในภาคอีสานแต่ละเมืองจะได้พร้อมรับผู้มาเยือนด้วย สิ่งที่น่าสนใจ การท่องเที่ยวคงไม่ใช่ตัวทำลายวัฒนธรรมถิ่นเสมอไป แต่การท่องเที่ยวก็อาจ ช่วยรักษาวัฒนธรรมถิ่นให้คงอยู่อีกด้วย

เชิงอรรถ

1. จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. "ขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า," เอกสารหมายเลข 20 การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, พ.ศ.2521.
2. เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
3. นิธิ เอียวศรีวงศ์. ท่องเที่ยวนั่งไฟในอีสาน. กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ ๕, เซ็นเตอร์ จำกัด, 2536.
4. ประดับ ก้อนแก้ว. "ศิลปะการทำเทียนพรรษาเมืองอุบลราชธานี," ใน สัมมนาอุบลราชธานี : ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม วิทยาลัยครูอุบลราชธานี 25-26 กันยายน 2532, หน้า 6-76.
5. มานิต วัลลิโกดม. "โคตรบูร," เอกสารหมายเลข 4 การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ.2521.
6. ศรีศักร วัลลิโกดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๕, เซ็นเตอร์ จำกัด, 2533.
7. Joshua Eliot, Jane Bickerstetle, Jonathan Miller and Georgina Matthews (eds.) THAILAND INDOCHINA & BURMA HANDBOOK. Bristol : TRADE & TRAVEL Publications Limited, 1993.

ผ้า : ความหมายทางสังคม

ทรงศักดิ์ ปรางค์วิมลกุล*

"ผ้า" คือองค์ประกอบอย่างหนึ่งของ "ปัจจัยสี่" อันได้แก่เครื่องอาศัยซึ่งมีพื้นฐานของมนุษย์ ๔ ประการ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค ผ้าจึงมีความสำคัญและสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคแรกเริ่ม แต่อย่างไรก็ดีหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่มของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยในยุคเก่าแก่ก็มีน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากเครื่องนุ่งห่มผลิตจากเส้นใยพืชซึ่งผืนง่าย มักเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

จากการศึกษาด้านโบราณคดีในประเทศไทย หลักฐานที่พบคือ ภาพจิตรกรรมบนผนังผาหรือผนังถ้ำต่าง ๆ ในหลายแห่ง ภาพเหล่านี้มักแสดงลักษณะมนุษย์กำลังเดินร่า หรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ สันนิษฐานกันว่ามนุษย์ในสมัยยุคหินเก่าอาจใช้หนังสัตว์ พืช ไม้ไผ่ และเปลือกไม้เป็นเครื่องนุ่งห่ม จนกระทั่งถึงสมัยยุคหินใหม่ หรือประมาณ 3,000 - 4,000 ปีมาแล้ว ที่มนุษย์เริ่มรู้จักการปั่นเส้นจากใยพืชเพื่อนำมาสาวทอเป็นผืนผ้านุ่งห่ม

หลักฐานเท่าที่พบในแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ของประเทศไทยได้แก่ ลวดลายรอยประทับของเชือกทอหรือเส้นใยที่บิดเป็นเกลียวบนภาชนะดินเผา เช่น ใยผ้าที่ติดอยู่บนวัตถุทองแดงและเหล็ก ฟันท่อน้ำเปลือกไม้ และแนวดินเผาซึ่งเป็นอุปกรณ์ชนิดหนึ่งที่ใช้สำหรับปั่นด้าย

จากการวิเคราะห์เส้นใยที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี ทำให้มีการสันนิษฐานว่าผ้าทอที่ผลิตขึ้นในไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้นผลิตจากป่านเส้นใยหญ้า (Hemp) ซึ่งเป็นเส้นใยที่ได้จากลำต้นของพืชชนิดหนึ่ง ส่วนการผลิตผ้าจากเส้นใยฝ้ายและไหมนั้นคงเกิดขึ้นในยุคหลังต่อ ๆ มา โดยมีข้อสันนิษฐานว่าการเพาะปลูกฝ้ายในไทยนั้นอาจมีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย ส่วนไหมนั้นอาจมีต้นกำเนิดมาจากจีน

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และรองผู้อำนวยการ สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผ้าในวิถีชีวิตไทย

สังคมไทยในอดีตคือ สังคมกสิกรรมที่มีระบบการผลิตแบบเลี้ยงตนเอง ตลอดจนการแลกเปลี่ยนค้าขายกันทั้งในระดับหมู่บ้าน และการติดต่อกับชุมชนที่อยู่ต่าง ไกลด้วย

การทอผ้า เป็นหน้าที่สำคัญของสตรีไทยในอดีต ดังคำพังเพยแต่โบราณที่ว่า "เมื่อหมดหน้าผาก ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายตีเหล็ก" เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน การปลูกข้าวเพื่อทำกินและการปลูกฝ้ายเพื่อนำมาปั่นและทอเป็นผ้านุ่งห่ม จึงเป็นระบบการผลิตที่ควบคู่กันมาแต่โบราณกาล ส่วนในการผลิตที่ชุมชนใดไม่สามารถปลูกฝ้าย หรือผลิตผ้าทอเองไม่ได้ ก็มีการแลกเปลี่ยนค้าขายกันระหว่างชุมชนมาช้านานเช่นกัน

ผ้าทอไม่เพียงแต่มีประโยชน์ในการใช้นุ่งห่ม เพื่อป้องกันความหนาวเย็น หรือเป็นอาภรณ์ปกปิดร่างกายเท่านั้น การพัฒนารูปแบบการผลิต การย้อมสี และเทคนิคการทอสอดสีลวดลายต่าง ๆ นับเป็นงานศิลปะที่ทำให้ผืนผ้ามีความวิจิตรงดงาม เป็นสิ่งสะท้อนค่านิยมวัฒนธรรมและสังคมของผู้ทอหรือผู้สวมใส่ได้เป็นอย่างดี

ในวิถีชีวิตพื้นบ้านของไทย เราจะพบว่าผ้าทอผูกพันกับช่วงวันวัยของชีวิตนับตั้งแต่เกิดจนตาย

บทเพลงกล่อมลูกของชาวไท - ลาว บทหนึ่งมีเนื้อหาว่า

"นสนสาเออ	พล้า	
นสนอยู่ผ้า	สามวา	แม่เจ้าคำ
นสนอยู่ไม้	สามป่อง	พ่อเจ้าสาน"

เพลงบทนี้สะท้อนความผูกพันระหว่าง พ่อ แม่ ลูก กับการทอผ้าและการจักสานอันเป็นวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านไทยมาแต่อดีต

ผ้าอ้อมสำหรับวัยทารกในอดีตก็คือเศษผ้าชิ้นเก่าของแม่ที่เนื้อผ้ามีความอ่อนนุ่มจากการใช้สอยมานาน ทำให้ไม่ระคายเคืองต่อผิวหนังน้อย ส่วนอยู่ผ้า ปูกหรือเบาะนอน ล้วนเกิดจากผ้าฝ้ายที่แม่ค้า (ทอ) เข็มเตรียมไว้

เมื่อเติบโตขึ้น ทั้งเด็กหญิง เด็กชาย นอกจากจะได้เรียนรู้อาชีพทำไร่ทำนาเป็นหลักแล้ว เด็กชายก็อาจได้รับการฝึกหัดงานจักสาน ในขณะที่เด็กหญิงเรียนหัตถทอผ้า ตั้งแต่อายุ 7 - 8 ขวบ โดยเริ่มจากการทอท่อนผ้าฝ้ายสีขาวลายขัดสามเหลี่ยม ที่เรียกกันว่า "ผ้าฮ้าง" หัตถทอถุงขามสีด้าสลับขาว และพัฒนาฝีมือขึ้นเป็นการทอด้วยเทคนิคที่ยากขึ้นตามวัยโดยลำดับ

"ผ้าฮ้าง" คือ ผ้าฝ้ายสีขาว หรือย้อมสีหมึกทอมเข้มจนดำ เป็นผืนผ้าที่แม่บ้านแทบทุกครัวเรือนจะทอเก็บไว้ใช้ในยามจำเป็น ผ้าเหล่านี้ได้ใช้ประโยชน์ในการตัดเย็บเป็นเสื้อผ้า เครื่องใช้สอยต่าง ๆ ในบ้าน ตลอดจนนำผ้าขาวไปย้อมสีเหลืองเป็นผ้าโครจัวร์ สำหรับให้ลูกชายได้สวมใส่ในยามบวชลูกแก้ว (บวชเณร) ผ้าจึงเป็นสื่อสายใยระหว่างแม่กับลูก และเป็นสื่อแห่งการสะสมสร้างบุญในทางพุทธศาสนาอีกด้วย

หญิงสาวที่มีฝีมือในการทอผ้า มักจะเป็นที่หมายปองของชายหนุ่ม ในประเพณีการแ้วสาวในอดีต สาว ๆ จะนั่งอยู่บน "เต็น" หรือส่วนรับแขกของบ้านทำงานบ้านต่าง ๆ เช่น ปั่นฝ้าย เย็บปักถักร้อย ในขณะที่หนุ่ม ๆ มาเที่ยวทานต๋อคุยด้วยบทสนทนาที่เรียกว่า "คำเครือ" อันเป็นบทร้อยกรองที่ไพเราะ หากสาว ๆ หนึ่งใจชายหนุ่มผู้ใดก็จะให้ยืม "ผ้าตุ้ม" คือผ้าท่มคลุมตัวกลับไปบ้าน เพื่อว่าคืนต่อไปชายหนุ่มจะได้นำกลับมาคืน สานต่อความสัมพันธ์

สำหรับผ้าไหมพิเศษที่หญิงสาวมอบให้ชายคนรักมักจะมีลวดลายงดงามอันแสดงฝีมือเป็นเลิศ เช่น "ผ้าเช็ด" อันเป็นผ้าผาดมาชายหนุ่มเวลาไปวัด ถูงขามโงมาม หรือ "ผ้าคล้อง" คือผ้าขาวม้า อันเป็นผ้าสารพัดประโยชน์ เป็นต้น ผ้าทอจึงมีบทบาทใช้เป็นของฝาก หรือเป็นสื่อรักแทนใจระหว่างชายหญิงมาช้านาน

เครื่องแต่งกายของชนเผ่าต่าง ๆ ในอดีต คือสิ่งบ่งชี้ถึงวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน รายละเอียดการประดับประดาลวดลาย โครงสร้าง รูปแบบ จะบ่งบอกให้ทราบถึงถิ่นที่มา วัย สถานภาพของผู้สวมใส่ และกาลเทศะต่าง ๆ โดยเฉพาะในเครื่องแต่งกายของผู้หญิง มักจะมีรายละเอียดของการตกแต่งมากกว่าของผู้ชาย

คำว่า "เครื่องนุ่งห่ม" ในภาษาไทย สะท้อนให้เห็นถึงการแต่งกายของคนไทยที่ประกอบไปด้วยผ้า 2 ชิ้น คือผ้าถุง 1 ชิ้น และผ้าท่มอีก 1 ชิ้น แต่ในเวลาอากาศร้อน คนไทยในอดีตคุ้นเคยกับการเปลือยอกซึ่งถือเป็นเรื่องธรรมดาทั้งหญิงและชาย มีเพียงผ้าถุงชิ้นเดียวก็เป็นชุดลำลองอยู่กันบ้านได้

ผ้าที่ใช้ห่มตัวผู้หญิงนั้นเป็นผ้าสีใบหม่นเจียง ซึ่งอาจใช้รัดอก หรือใช้คล้องคอก็ได้ ส่วนผู้ชายมี "ผ้าคอง" หรือนำขาวมาเป็นผ้าสรวัดประโยชน์ที่ใช้ห่มตัวได้ด้วย ส่วนในยามอากาศหนาวก็ใช้ "ผ้าขิม" เป็นผ้าห่มฝ่ายภรรยา ๓ คลุมตัว

ผ้าถุงผู้ชายภาคเหนือในอดีตเรียกว่า "ผ้าต้อย" มี 2 ขนาดคือ ขนาดสั้น ใช้ถุงแบบกระชับรัดกุมเพื่อโชว์ลายสักตรงส่วนขาที่นิยมกันในยุคก่อน หรือในยามงานพิธีก็ถุงผ้าต้อยขนาดยาวแบบโจงกระเบน เป็นผ้าฝ้าย หรือผ้าไหมก็ได้

ผ้าถุงของผู้หญิงในภาคเหนือคือ ผ้าซิ่น ซึ่งมีโครงสร้างประกอบด้วยผ้า 3 ส่วน เย็บต่อกันคือ ส่วน หัวซิ่น ตัวซิ่น และ ตันซิ่น หัวซิ่นเป็นผ้าพื้นสีแดงหรือสีขาว หรือต่อผ้า 2 ชั้นเป็นสีแดงกับขาว ส่วนตัวซิ่นมักเป็นลายขวาง และตันซิ่นเป็นผ้าพื้นสีแดงหรือดำ

ซิ่นที่สาว ๆ ในภาคเหนือใช้ถุงในโอกาสพิเศษ เช่นเวลาที่ถึงงานบุญหรือเวลาไปวัดก็คือ "ซิ่นตีนจก" เป็นซิ่นที่มีลวดลายตรงส่วนตันซิ่นงดงามเป็นพิเศษ ที่เรียกว่า ตีนจก เพราะทอด้วยเทคนิคสอดค้ายเส้นแห่งพิเศษสีต่าง ๆ ลงไปที่เรียกว่าเทคนิค จก

ในยามที่หญิงสาวออกเรือน จะต้องเตรียมข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ สำหรับใช้ในครอบครัวใหม่ รวมทั้งเครื่องไหว้พ่อแม่ฝ่ายชาย ไม่ว่าจะเป็นผ้าถุง ผ้าห่ม ที่นอน หมอนมุ้ง ทั้งหลาย หากหญิงสาวไม่สามารถถักทอได้ด้วยตนเอง ก็ต้องหาซื้อเตรียมไว้ให้พร้อม

ประเพณีการคำหัว ไหว้บรรพบุรุษ แสดงความกตัญญูรู้คุณของลูกหลานที่มีต่อผู้ใหญ่ ในยามครบสังกราตซึ่งถือเป็นวันขึ้นปีใหม่แต่โบราณ ผ้าทอผืนงามที่ลูกหลานนำไปคำหัวคือสื่อแห่งความเคารพรักอย่างหนึ่ง

ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ผ้าก็มีบทบาทสำคัญในการสะสมสร้างบุญ ด้วยการทอผ้าถวายให้พระสงฆ์ได้ใช้ในโอกาสต่าง ๆ ถวายเป็นพุทธบูชา เช่น ประเพณีการทอ "ตุ่ง" ซึ่งเชื่อว่าจะได้อานิสงส์ผลบุญได้เกาะชายตุงขึ้นสวรรค์ นอกจากนั้นชาวบ้านในชนบทบางแห่งมีการถวายผ้าทอแทน "ตันกฐิน" ในพิธี "ทอดกฐิน" โดยเรียกพุทธปัจฉิมดังกล่าวตามชนิดผ้าทอที่ทำถวายดังเช่น "ตันพมฮาน" "ตันผ้าห่ม" เป็นต้น

เส้นผ่าซีกาที่ใช้ผูกข้อมือเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีบายศรีสู่ขวัญ ผ้าขาว ผ้าแดง ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในพิธีกรรมหลาย ๆ อย่าง เช่น พิธีไหว้ครู พิธีสืบชะตา เป็นต้น แม้จนกระทั่งพิธีงานศพ ผู้ตายจะได้รับการแต่งกายด้วยชุดที่สวยงามที่สุดในชีวิต บรรดาญาติพี่น้องจะนำเสื้อผ้าและข้าวของเครื่องใช้บางอย่างใส่ลงไปในโลง ด้วยเชื่อว่าผู้ตายจะได้นำไปใช้ในโลกหนึ่ง ผ้าทอเป็นงานเป็นพิเศษซึ่งอาจเป็นฝีมือของผู้ตายเอง หรือเป็นผ้าผืนที่มีผู้นอบให้ด้วยความรัก จะใช้เป็นผ้าคลุมโลงศพ ผ้าทอเหล่านี้อาจถูกเผาไปพร้อมกับผู้ตาย แต่ในบางท้องถิ่นเมื่อพระสงฆ์ได้ทำพิธีบังสุกุลแล้ว ผ้าทอก็จะคืนสู่ญาติ หรืออุทธรณเมื่อนิธิศน์เสร็จสิ้นลง ผ้าบังสุกุลและผ้าสายสิญจน์ก็คือบทบาทของผ้าที่เป็นสื่อสุดท้ายระหว่างความเป็นมนุษย์กับผู้ตาย

จากที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่าผ้าทอมีบทบาทสำคัญที่ผูกพันกับวิถีชีวิตชนบ้าน ไทยมาช้านานในปัจจุบันแม้ว่าสังคมจะแปรเปลี่ยนไปจากอดีตมากแล้วก็ตาม การทอผ้าก็ยังคงเป็นศิลปวัฒนธรรมชนบ้านที่มีปรากฏสืบทอดอยู่ในหลายท้องถิ่น ในบางแหล่งก็ได้มีการส่งเสริมและพัฒนาเทคนิคการทอ ผลิตภัณฑ์จากผ้ากลายเป็นอุตสาหกรรมที่ขึ้นชื่อของท้องถิ่นนั้น ๆ

วัฒนธรรมการทอผ้า ได้พัฒนาจากการผลิตเพื่อใช้เองใช้ในวิถีชีวิตชนบ้าน ไปสู่การผลิตเพื่อเศรษฐกิจผ้าทอชนบ้านชนเมืองในชนบทต่าง ๆ ได้รับการเลือกสรรนำกลับมาใช้ใหม่โดยผู้คนในสังคมเมือง การนำคุณค่านิยมการแต่งกายแบบชนเมือง การแสวงหาเอกลักษณ์ของความเป็นไทย ได้ทำให้คนไทยหันกลับมานิยมการแต่งกายด้วยผ้าทอชนเมืองอีกครั้งหนึ่ง ด้วยวัฒนธรรมการแต่งกายอันหลากหลาย ทั้งแนวสากลอย่างตะวันตก แนวชนบ้านชนเมืองแบบไทย ๆ ผ้าทอชนเมืองของไทยก็ได้รับการปรับรูปแบบให้เหมาะสมกับการใช้สอยในสังคมปัจจุบัน

ผ้าไทลื้อ : การผลิตผ้าทางวัฒนธรรม

ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล*

แพรวี เชื้อ ชีสมณ แฉ่งเพนา**

การทอผ้า นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวไทลื้อที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่น การสืบทอดภูมิปัญญา เทคนิคการทอ การย้อมสีธรรมชาติ และการปรับปรุงรูปแบบให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน เป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษาไม่น้อย

ในท่ามกลางกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ศิลปะการทอผ้าของชาวไทลื้อที่ปรากฏอาศัยอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งในเขตประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐประชาชนจีน และในสหภาพมาเ (เมียนมาร์) ก็ได้แปรเปลี่ยนไปในหลายลักษณะ ทั้งด้วยอิทธิพลจากภายในและภายนอก

ในบริบททางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจของโลกยุคใหม่ การทอผ้าของชาวไทลื้อคือการผลิตผ้าทางวัฒนธรรม สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ชาวไทลื้อในแต่ละแห่งได้เลือกสรรวิถีทางการผลิตที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบันอย่างไร

จากประสบการณ์การศึกษาวิจัยของผู้เขียนทั้งสองคน หลังจากที่ได้สัมผัสกับวัฒนธรรมการทอผ้าของชาวไทลื้อในหลาย ๆ ท้องถิ่น เราได้พบความหลากหลายในวิถีการผลิตที่แต่ละแห่งเลือกสรรแตกต่างกันออกไปบ้าง และในขณะเดียวกันในแต่ละแห่งก็ยังคงสืบทอดประเพณีที่เอื้อต่อการดำรงวัฒนธรรมการทอผ้าด้วยรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน นั่นคือลักษณะร่วมของผ้าทอที่สามารถบ่งบอกได้ว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่อันสะท้อนถึงวิถีงานของไทลื้อมาช้านานจากอดีตกาลจวบจนปัจจุบัน

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และรองผู้อำนวยการ สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

** อาจารย์นิเทศภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องผ้าไท-ลาว

๑. ความหมายของผ้าทอต่อผู้หญิง

ในอดีตผู้หญิงชาวไทลื้อมีวิถีชีวิตที่ไม่ค่อยต่างไปจากผู้หญิงในสังคมไทยอื่น ๆ นั่นคือนับตั้งแต่แรกเกิด ผ่านวัยเด็ก สู่วัยรุ่นก่อนแต่งงาน ในช่วงวัยเหล่านี้ผู้หญิงจะได้รับการเลี้ยงดู เรียนรู้ และฝึกหัดการทอผ้าจากสถาบันครอบครัวที่มีแม่ ชาย และญาติผู้ใหญ่ที่เป็นผู้หญิงซึ่งคอยสั่งสอนหน้าที่ของกุลสตรี งานบ้าน งานเรือนและการทอผ้า เด็กหญิงจะเริ่มหัดทอถุงข้อมหรือผ้าเช็ดหน้า จากเทคนิคการขัดสานผ้าพื้นธรรมดาที่เรียกว่า "ผ้าฮ่า" ไปสู่เทคนิคการทอยกดอก มุก (ชิต) จก เกาะ ที่ยากขึ้นโดยลำดับ

ในอดีตผ้าทอมีความหมายต่อผู้หญิงในฐานะที่เป็นสิ่งอันแสดงคุณค่าของแม่เรือน ผู้หญิงที่ทอผ้าเก่งฝีมือประณีตละเอียดมีผ้าชิ้นงดงามแต่นุ่งไปงานบุญ ย่อมเป็นที่หมายปองของชายหนุ่ม นอกจากนี้ประเพณีเกี้ยวของหนุ่มสาวที่เรียกว่าประเพณีการลง "ห้างโง้ง" (โง้ง = ชั่ว ลาน) ยังสัมพันธ์กับการเตรียมเส้นด้ายทอโดยสตรีจะมานั่งล้อมวงกันปั่นด้ายหรือกวักด้ายในลานบ้าน มีชายหนุ่มเป่าปี่ไม่ไผ่คลอเสียงขับ มาแอ่วหาเพื่อเกี้ยวพาราสี

ผ้าทอยังเป็นสื่อรักแทนใจชายหญิงอีกด้วย เช่น การให้ยืมผ้าห่มคลุมตัวที่เรียกว่า "ผ้าคิม" เพื่อว่าชายหนุ่มจะได้ใช้กันหนาวเวลาเดินทางกลับบ้าน และจะได้นำมาคืนให้ในวันต่อไป หรือการทอ "ผ้าเช็ด" งดงามให้แก่ชายคนรักใช้นวดบาไปวัด หรือทอถุงข้อมให้ใส่ข้าวของสหพาสติดตัวเป็นต้น

เมื่อมีคู่หมั้นและถึงเวลาเตรียมตัวแต่งงานผู้หญิงจะเตรียม "สะลิ" (เทียน) หมอน มุ้ง "ผ้าทอบ" (ผ้าปูที่นอน) ผ้าห่ม "ผ้าก้าง" (ผ้าม่าน) ไว้ให้พร้อม เพื่อใช้ในพิธีครองครวใหม่ ตลอดจนใช้เป็นของไหว้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย

วัฒนธรรมการทอผ้าในอดีตจึงเป็นสิ่งวัดคุณค่าของผู้หญิงที่เหมาะสมแก่การเลือกเป็นคู่ครอง แต่ในปัจจุบันความหมายของผ้าทอมีได้สำคัญอีกต่อไปแล้ว เพราะทุกสิ่งมีขายสำเร็จรูป หาซื้อได้จากตลาดสะดวกสบาย ผู้ชายก็มีได้สนใจคุณค่าการทอผ้าของผู้หญิงเจกเช่นในอดีตอีกต่อไป

ปัจจุบันหากผู้หญิงไทลื้อคนใดมีคุณสมบัติในการทอผ้าเก่ง ผู้ชายอาจจะมองคุณสมบัตินี้ในเชิงเศรษฐกิจมากกว่า เพราะการผลิตผ้าทอก็จะช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว นี่คือความหมายที่พัฒนาไปจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองไปสู่การผลิตเพื่อขาย เป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวหรือเป็นอาชีพเสริมนอกจากอาชีพหลักคือเกษตรกรรม

๒. ลักษณะเฉพาะของการผลิตผ้าทางวัฒนธรรมในแต่ละแห่ง

ในยุคหนึ่งชาวไทลื้อในประเทศไทยไม่ต้องการให้ใครเรียกตนเองว่าลื้อ ทั้งนี้เพราะไม่
อยากแสดงตนว่าเป็นชนกลุ่มน้อย ที่แบ่งแยกจากชนกลุ่มใหญ่ แต่เราพบว่าชาวไทลื้อในประเทศไทยยังคง
เก็บประเพณีการทอผ้าของตนไว้ได้ดีกว่าชาวไทลื้อในจีน และในเมียนมาร์ เหตุผลของการเก็บมรดกทาง
วัฒนธรรมนี้อาจเป็นเพราะในประเทศไทยมีเสรีทางวัฒนธรรมมาก หรืออาจเป็นเพราะว่าชาวไทลื้อถูก
กวาดต้อนอพยพมา (ในยุค "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์) จึงต้องการที่จะเก็บ
รักษาความเป็นไทลื้อไว้อย่างเหนียวแน่นด้วยการรักษามรดกเหล่านี้ไว้ก็ว่าได้ สำหรับรูปแบบการผลิตผ้า
ในประเทศไทยยุคปัจจุบัน ที่ได้รับการส่งเสริมมากนั้น จะได้กล่าวถึงต่อไป

วัฒนธรรมชาวไทลื้อในประเทศไทยสาธารณรัฐประชาชนจีนนั้น เคยถูกทำลายในยุคสมัย
"ปฏิวัติวัฒนธรรม" จนทำให้ล่มสลาย ปัจจุบันเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมไทลื้อสืบสองปันนาขึ้นมาใหม่เพื่อชยา
การท่องเที่ยว การแต่งกายของสาวไทลื้อสืบสองปันนาแปรเปลี่ยนไปเป็นชุดผ้าไหมจากโรงงาน เรา
พบว่าผ้าที่ใช้ในครัวเรือนบางอย่างเท่านั้นที่ยังคงทอใช้กันอยู่ เช่น ผ้าทอปลอก ย้อม และโดยเฉพาะผ้าที่มี
บทบาทในพิธีกรรมได้แก่ ชุด ผ้ามุลจนะ (ผ้าจีวร) และผ้าเช็ดหน้า การผลิตผ้าในสืบสองปันนาปัจจุบัน
เช่นที่บ้านดอนตัน มีการทอผ้าสารพัดประโยชน์ที่ยาวหลาย ๆ เมตร โดยได้แบบมาจากผ้าทอ ปลอก และ
ผ้าแต่งสระลิ เพื่อขายนักท่องเที่ยว

ชาวไทลื้อในประเทศพม่า (เมียนมาร์) เป็นอีกกรณีหนึ่ง ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อประเทศ
อังกฤษปกครองพม่า ได้นำเข้าสินค้าประเภทผ้าทอจากโรงงานทำให้มีอิทธิพลต่อความนิยมในการใช้ผ้า
สมัยใหม่เหล่านี้เป็นเครื่องแต่งกาย แต่ชาวไทลื้อโดยเฉพาะสตรีผู้สูงอายุก็ยังคงเก็บชุดโบราณไว้สวมใส่
ในยามงานบุญหรือไปวัด

กรณีชาวไทลื้อในประเทศ สปป.ลาว นั้นมีความหลากหลายไม่น้อย ในหลวงพระบางเราจะ
พบว่าวัฒนธรรมการทอผ้าในอดีตได้รับอิทธิพลจากไทลื้อสูงมาก ตัวอย่างเช่น ลักษณะลวดแบบหลวงพระ
บางที่ทำจากผ้าไหมจีนปักต้นทอง เป็นรูปแบบของ "ลื้อปัก" ของชาวไทลื้อ หมู่บ้านผานมก็เป็นหมู่บ้านซึ่ง
เป็นแหล่งทอผ้าถวายราชสำนักเจ้ามหาชีวิตหลวงพระบางมาแต่อดีต แม้ปัจจุบันก็ได้รับการส่งเสริมให้เป็น
แหล่งขายผ้าที่มีชื่อเสียงของหลวงพระบาง (แม้ว่าผ้าส่วนใหญ่ที่ขายจะมีได้ผลิตในหมู่บ้านจริง ๆ ก็ตาม)

เราจะพบว่าผ้าที่ ยังคงมีการผลิตขึ้นและมีบทบาทสูงในสังคมไทลื้อทุก ๆ แห่งก็คือผ้าทอถวายวัด
ทั้งนี้เพราะความศรัทธาในพุทธศาสนา โอกาสที่ผู้หญิงจะได้บุญกุศลอันส่งผลไปสู่ชาติหน้าก็ด้วยผ้าทอ

ไม่ว่าจะเป็น ดุง ผ้ามูลจนะ (ผ้าจีวร) ผ้าเช็ดหลวง ผ้าเช็ดน้อย ผ้าบัง ๗๗ ที่ทำถวายเป็นพุทธบูชา
อย่างไรก็ดีผ้าที่เลิกผลิตกันไปแล้วก็คือผ้าทอขมิ้น ทั้งนี้เพราะความศรัทธาใน "อันสงฆ์การสร้างธรรม"
หม่อมกษัตริย์ ขมิ้นในล้านนาได้รับการส่งเสริมเหมือนในอดีต

ผ้าอีกชนิดหนึ่งที่เราจะพบว่ามีगतอกันแทบทุกหมู่บ้านก็คือ "ผ้าย่า" ได้แก่ผ้าฝ้ายสีขาว
เทศน์เทศน์ธรรมดา ซึ่งทอเก็บไว้เป็นม้วน ๆ ผ้านี้จะใช้สำหรับพิธีโยชน์เช่น ใช้ตัดเสื้อผ้า ย้อม
หม้อห้อม ๗๘

๓. กระแสลมที่สวนกลับ : การพัฒนาธรรมไทลื้อในประเทศไทย

การปรับตัวและการผสมผสานให้กลมกลืนกับสังคมใหญ่ ตลอดจนกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงจากโลกภายนอกที่เข้ามากระทบด้วย ได้ทำให้ชุมชนไทลื้อในหลาย ๆ แห่ง โดยเฉพาะในประเทศไทย ได้ละทิ้งวัฒนธรรมดั้งเดิม จนกระทั่งในบางหมู่บ้าน เราแทบจะไม่สามารถบอกได้เลยว่าอะไรคือสิ่งบ่งบอกความเป็นไทลื้อ ไม่ว่าจะเป็นภาษา การแต่งกาย บ้านเรือน อาชีพ วิถีชีวิต ประเพณี ๗๙ ก็มีได้แตกต่างไปจากสังคมไทยอื่น ๆ เลย

การหันกลับมาภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อในประเทศไทย ส่วนใหญ่ได้รับการกระตุ้นจากอิทธิพลภายนอก โดยผ่านศูนย์วัฒนธรรมในแต่ละจังหวัด (ที่ขึ้นกับนโยบายของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ) ผ่านระบบการศึกษา และระบบราชการ ตลอดจนการแสวงหา "จุดขาย" วัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว ชาวไทลื้อในปัจจุบันเริ่มทบทวนอดีต พยายามอนุรักษ์และฟื้นฟู (หรือ "ผลิตซ้ำ") ศิลปวัฒนธรรมของตนขึ้นมาใหม่ วัฒนธรรมการทอผ้าจึงได้รับการส่งเสริมขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งด้วย

ปี ๒๕๓๐ เมื่อโครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับสำนักข่าวสารอเมริกันเชียงใหม่ จัดพิมพ์หนังสือและจัดนิทรรศการ ผ้าล้านนา : ยวน ลื้อ ลาว ขึ้นใน อาสน์เป็นครั้งแรกที่ผ้าทอพื้นเมือง (โดยเฉพาะผ้าไทลื้อ) ได้นำเสนอในด้านวิชาการ หลังจากนั้น กระแสแห่งความนิยมในการใช้ผ้าพื้นเมืองก็เริ่มปรากฏแพร่หลาย โดยเฉพาะในวงการสะสมผ้าโบราณ ภายในเวลา ๕-๖ ปี เท่านั้นเองที่ผ้าพื้นเมืองโบราณถูกกว้านซื้อจากแหล่งวัฒนธรรมต่าง ๆ ไปจนหมด เมื่อผ้าเก่าหมดแต่กระแสความต้องการผ้าพื้นเมืองในตลาดค้าผ้ามีมาก การผลิตผ้าทอในหมู่บ้านจึงเริ่มต้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อตอบสนองความต้องการนี้

๘. รูปแบบการผลิตที่สัมพันธ์กับตลาด

เราอาจแบ่งความต้องการของตลาดในวงการผ้าออกได้เป็น ๓ กลุ่ม ด้วยกัน ได้แก่

๑. ตลาดระดับชั้นสูง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นผู้นำในการสวมใส่ฉลองพระองค์ผ้าพื้นเมืองอันวิจิตร และเห็นแบบอย่างอันงดงามที่ทำให้ผ้าทอพื้นเมืองได้รับความนิยมสำหรับกลุ่มตลาดกลุ่มนี้คือกลุ่มผู้มีฐานะดี เป็นชนชั้นสูงในสังคม เมื่อกระแสความนิยมในการแต่งกายแบบ "หัวตะกร้า บ่วงผ้าไทย" บ่งบอกถึงรสนิยมวิถีของผู้สวมใส่ รวมทั้งการจัดงานเทศกาลต่าง ๆ (โดยเฉพาะงานไหว้สาแม่ผ้าหลวง ที่เชียงราย) ทำให้กลุ่มชั้นสูงนี้มีแรงสนับสนุนต่อการผลิตผ้าชนิดพิเศษ เช่น ผ้าชิ้นที่มีลายตกแต่งวิจิตรที่สุด โดยผู้ซื้อไม่เกี่ยงในเรื่องของราคาว่าจะสูงเพียงใด นับได้ว่าตลาดกลุ่มนี้ช่วยผลักดันให้ผู้ผลิตผ้าทอมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นมาก และได้กำหนดรูปแบบผ้าให้แปรเปลี่ยนไปสู่ลักษณะอันงดงามยิ่งขึ้น จนกระทั่งลวดลายเดิมที่เคยลงตัวในทางศิลปะมาเข้ามานับเป็นไปสู่ลักษณะเกิดความพอใจไป ตัวอย่างเช่น ผ้าชิ้นที่มีลายจากเดิมเดิมจนเกินงาม หรือสอดค้นเงินคันทองมาก ๆ เป็นต้น

๒. ตลาดระดับชนชั้นกลาง เป็นตลาดกลุ่มใหญ่ที่ตอบสนองต่อการผลิตในวงกว้าง การที่ข้าราชการถูกกำหนดให้แต่งกายชุดพื้นเมืองในทุกวันศุกร์ นับเป็นนโยบายที่ดีที่ช่วยให้บรรดาสตรีทั้งหลายหันกลับมานิยมบ่วงผ้าชิ้นกันใหม่ บางคนที่ไม่เคยบ่วงชิ้นมาก่อนเลยในชีวิตก็ต้องหันมาบ่วง ผ้าชิ้นซึ่งเคยเป็นผ้าทอสำคัญของผู้หญิงในชีวิตแบบไทย ๆ และได้เคยถูกค่านิยมในยุคนั้นมองว่าเป็นของค้อยค่า จนถึงกับเข้าใจผิด ๆ ว่าเหมาะสมสำหรับคนใช้เท่านั้น จึงกลับมาเป็นที่นิยมได้รับการเชิดชูอีกครั้งหนึ่ง

๓. ตลาดระดับล่าง ในปัจจุบันชาวบ้านทั่วไปไม่ได้ทอขึ้นด้วยหัวใจด้วยความรักผูกพัน เพื่อจะได้ใช้สวมใส่เองในโอกาสสำคัญ เช่นในงานบุญ งานแต่งงาน หรือแม้แต่ใช้ใส่ในยามสิ้นชีวิตอีกแล้ว ชาวบ้านทอผ้ากันเพื่อขายเป็นจุดสำคัญ ในชีวิตปกติชาวบ้านนิยมบ่วงชิ้นสำเร็จรูปราคาถูกทอจากโรงงานที่หาซื้อได้ในตลาดทั่วไป สำหรับผลิตภัณฑ์ผ้าชิ้นที่เป็นสินค้าทอขายให้แก่ตลาดระดับล่างนั้น มักจะมีราคาถูกทอด้วยใยสังเคราะห์ (ด้ายโพร) ซึ่งจะมีแม่ค้ามาสั่ง เพื่อนำไปขายในท้องตลาด รูปแบบของผ้ากลุ่มนี้จึงไม่ได้วิจิตรงดงามเท่ากับ ๒ กลุ่มแรก เป็นการผลิตตามรูปแบบที่แม่ค้ากำหนด แต่ก็เหมาะสมกับกำลังซื้อของตลาดระดับล่างทั่วไป

การออกแบบผ้าทอในปัจจุบัน

สิ่งที่แตกต่างมากที่สุดระหว่างการออกแบบผ้าทอในสังคมปัจจุบันเนืออยู่ที่การกำหนดรูปแบบของแม่ค้าผู้สั่งซื้อมิใช่ผู้ทอดังในอดีต ในกรณีที่ผู้สั่งซื้อไม่มีความรู้พื้นฐานด้านการออกแบบตลอดจนความรู้เรื่อง

ความงามตามประเพณีของหัตถกรรมนั้นบ้านนั้น ๆ ก็เป็นผลทำให้ผ้าทอขาดความงดงามเอกจากนั้นผู้ทอก็ไม่สนใจว่าลวดลายผ้าที่ทอนั้นจะเป็นแบบดั้งเดิมตามประเพณีของตนหรือเปล่า เขาสนใจแต่เฉพาะสิ่งที่จะขายได้ตามที่ตลาดต้องการหรือตามคำสั่งซื้อของผู้ซื้อเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ปัจจุบันรูปแบบของผ้าจึงปะปนกันไปหมด จนแทบแยกไม่ออกว่าเป็นของชนเผ่าใด หมู่บ้านใด หรือในแง่ความงดงามทางศิลปะก็ด้อยลง เราจึงพบว่ามียลวดลายของกลุ่มไทอื่น ๆ มาปนอยู่ในผ้าทอของไทยในปัจจุบันด้วย ปัญหาอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้ทอไม่มีทุนรอนที่จะใช้ในการทดลองออกแบบลวดลายที่งดงามตามความคิดแลฝีมือในท้องถิ่นของตน ได้แต่รับทอตามคำสั่งซื้อเท่านั้น

๕. การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในโครงสร้างของผ้าทอที่ผลิตขึ้น

ผ้าทอของชาวไทลื้อในประเทศไทยที่ผลิตในปัจจุบันมากที่สุดก็คือ "ผ้าขึ้น" โครงสร้างของผ้าขึ้นที่แปรเปลี่ยนจึงนับเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุด โดยเฉพาะขนาดของผลิตภัณฑ์ที่ใหญ่ขึ้นกว่าผ้าขึ้นในอดีตมาก ทั้งนี้เพราะส่วนลัดของลูกคำมีขนาดใหญ่กว่ามาตรฐานของรูปร่างสตรีไทลื้อในอดีตมาก ผ้าขึ้นชาวไทลื้อโบราณจึงมีขนาดเพียงเท่าที่เด็กหญิงอายุ ๑ - ๑๐ ขวบใส่ได้พอดีเท่านั้น นี่เป็นกรณีที่จะพบได้ในทั่วโลกอันเนื่องมาจากพฤติกรรมการรับประทานอาหารที่เปลี่ยนไปทำให้ขนาดของคนใหญ่ขึ้น เครื่องมือทอผ้าจึงเปลี่ยนแปลง ไปสู่ขนาดที่ใหญ่ขึ้นตามขนาดของผ้าทอในปัจจุบันด้วย และในขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาเครื่องมือที่ช่วยในการผลิตให้รวดเร็วขึ้นทันกับระบบอุตสาหกรรมในครอบครัวด้วย

รายละเอียดของผ้าขึ้นไทลื้อ

โครงสร้าง ผ้าขึ้นตามแบบประเพณีประกอบด้วยผ้าหัวขึ้น ๑ ชิ้น ตัวขึ้น ๒ ชิ้น และตีนขึ้นอีก ๑ ชิ้นเย็บต่อกันให้เป็นถุง ปัจจุบันอาจจะทอเป็นผ้าขึ้นเดี่ยวหรือ ๒ ชิ้น ในกรณีที่ทอขึ้นเดี่ยวจะต้องใช้พื้นที่กว้าง ๑๖๐ เซนติเมตร ซึ่งพบเฉพาะที่บ้านทุ่งมอก อ. เชียงคำ จ. พะเยา แต่ที่นิยมมาแต่อดีตจะทอเป็น ๒ ชิ้น แล้วนำมาเย็บเป็น ๒ ตะเข็บตามแบบโบราณ ซึ่งปัจจุบันจะทอหัวขึ้นและตีนขึ้นต่อกับตัวขึ้นในผืนเดียวกันเลย ถ้าหากผ้าขึ้นเก่าไปแล้วผู้ใส่ก็มักจะทิ้งเสีย แต่สำหรับผ้าขึ้นไทลื้อในอดีตเมื่อหัวขึ้นหรือตีนขึ้นขาดก็สามารถซ่อมเปลี่ยนใหม่ได้ และหากเก่ามาก ๆ ก็นิยมใส่เป็นชิ้นซ้อนข้างใน หรือหากเก่าจริง ๆ ก็นำมาตัดเป็นผ้าอ้อม เพราะเป็นผ้าเนื้อนุ่มละเอียดเหมาะกับผิวทารก

ขนาด ผ้าขึ้นดั้งเดิมมีขนาดกว้างประมาณ ๕๕ เซนติเมตร และยาวประมาณ ๑๐ เซนติเมตร ปัจจุบันมีขนาดกว้าง ๔๐ เซนติเมตร ยาว ๑๐๕ เซนติเมตร เพื่อให้มีส่วนที่จะพับเวลาย่นกว้างพอให้ดูเรียบร้อยตามความนิยมในปัจจุบัน

เทคนิคการทอ สิ่งที่จะเห็นชัดที่สุดในความเปลี่ยนแปลงในเทคนิคการทอของชาวไทลื้อระหว่างปัจจุบันกับอดีตก็คือลักษณะ "ตะกอล" หรือ "เข่า" เดิมการทอเทคนิคชิด จก และ เกาะ กระทำด้วยมือและใช้ไม้เก็บลาย ซึ่งทำได้ช้า แต่ได้ลวดลายที่งดงามตามความคิดสร้างสรรค์ของผู้ทอ ในแต่ละลายก็ยังมีความแตกต่างเนื่องด้วยวิธีการนับเส้นเอ็นที่ผู้ทอจะมีลูกเล่นสอดใส่อยู่เสมอ แต่ในปัจจุบันการใช้เขาหรือตะกอลยกเส้นเอ็นทำให้เกิดลายซ้ำ ๆ กันโดยตลอด แต่ทำให้ผลิตได้เร็วขึ้น ผู้ที่ไม่ชำนาญในการทอผ้าก็สามารถผลิตได้ ปัจจุบันทั้งเทคนิคชิด จก และ เกาะ ก็สามารถทำได้ด้วยตะกอลอันเดียวกัน เราไม่ทราบว่าการใช้ตะกอลเก็บลายแบบแนวตั้งหรือแบบขวางในกลุ่มไทลื้อในประเทศไทย เริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไร แต่พบว่าในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ได้พบการใช้ตะกอลชนิดนี้แล้วในหมู่บ้านไทลื้อที่ อ.บัวจ.น่าน สันนิษฐานว่าการใช้ตะกอลแบบขวางนั้นจะเริ่มขึ้นที่ภาคอีสานก่อนเมื่อประมาณ ๕๐ ปี มาแล้ว การใช้ตะกอลชนิดนี้ทำให้วิญญานของผ้าทอพื้นเมืองซึ่งไม่เคยซ้ำกันเลยในแต่ละผืนหายไปใน

การออกแบบ ผ้าชิ้นไทลื้อจะมีโครงสร้างเริ่มจากส่วนบนคือตัวขึ้นเป็นสีแดง ส่วนถัดลงมาเป็นริ้ว ๆ ลายขวางสลับสีต่าง ๆ วรรณะสีที่นิยมคือ สีม่วง เขียว ส้ม แดง ส่วนตรงกลางของตัวขึ้นจะเป็นส่วนที่นิยมตกแต่งลวดลายพิเศษลงไปซึ่งอาจทอด้วยเทคนิคชิด จก เกาะ และมัดหมี่ผสมด้วยก็ได้ ต่อจากช่วงลายพิเศษนี้ก็จะมียาวขวางอีกเป็นช่วงสั้น ๆ ที่สำคัญคือตรงส่วนกลางของช่วงสั้น ๆ นี้จะมีช่องสี่ค่างกว้างประมาณ ๑ นิ้ว คั่นอยู่ ในช่วงล่างสุดคือตีนขึ้น ซึ่งจะยาวประมาณ ๑ ใน ๓ ของผืนขึ้นทั้งหมด เป็นผ้าพื้นสีดำ คราม หรือ เขียว ปัจจุบันนี้ตลาดต้องการให้ตัวขึ้นมีลวดลายพิเศษใหญ่มากขึ้น จึงทำให้ความสมดุลย์ของโครงสร้างที่ลงตัวมาแต่อดีตเสียไป

สีและวัสดุ ความเปลี่ยนแปลงในการใช้สีย้อมผ้าในยุคแรกก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์หรือปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ นั้น ชาวไทลื้อจะใช้เส้นใยทอจากผ้าที่ปลูกเองเป็นเส้นเอ็น และใช้ไหมหรือผ้าเป็นเส้นพุ่งโดยย้อมด้วยสีธรรมชาติ ผู้มีฐานะจะเริ่มนิยมใช้สีเคมี เป็นสีชมพู และม่วง ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจมาจากจีน สำหรับการผลิตสีเคมีในประเทศแถบตะวันตกนั้นเริ่มในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ แต่การนำเข้ามาสู่บริเวณแถบถิ่นของคนไทยนั้นเริ่มในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เมื่อประเทศไทยเริ่มเปิดการค้ากับตะวันตก มีสินค้าที่เป็น染料สำเร็จรูปย้อมสีต่าง ๆ ออกจำหน่ายแพร่หลาย ซึ่งช่างทอผ้านิยมเพราะมีสีสดใส และสะดวกในการนำมาทอได้เลย ความนิยมนี้เกิดขึ้นภายในเวลา ประมาณ ๔๐ ปี ก็สูญหายไป

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว ปรากฏว่าการทอผ้าพื้นเมืองลดลงเหลือน้อยเต็มที ชาว
ไทลื้อซื้อผ้าสำเร็จรูปราคาถูกจากตลาดมาสวมใส่แทนเครื่องแต่งกายดั้งเดิม

ในรอบทศวรรษนี้เองที่ความนิยมในการทอผ้าและสวมใส่ผ้าพื้นเมืองกลับมาได้รับความนิยม
อีกโดยอิทธิพลจากตลาด ๓ ระดับดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้การใช้สีและวัสดุมี ๓ ลักษณะตามระดับตลาด
กล่าวคือ ในระดับสูงจะนิยมใช้ไหมย้อมด้วยสีธรรมชาติหรือสีเคมีและนิยมใช้ด้าย ในระดับกึ่งกลาง จะ
นิยมใช้ผ้าย้อมด้วยมือ ย้อมสีธรรมชาติหรือสีเคมี หรือใช้ผ้าสำเร็จรูปจากโรงงานซึ่งบางครั้งก็จะเป็น
ด้ายย้อมสีสำเร็จรูปแล้ว สำหรับตลาดระดับล่างจะนิยมใช้ด้ายใยสังเคราะห์ซึ่งย้อมสีสำเร็จรูปแล้ว

๖. ผ้าทอประเภทอื่น ๆ

ผ้าทอของชาวไทลื้อประเภทอื่น ๆ ที่มีการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในปัจจุบันนี้ ได้แก่ ผ้าทอ
ผ้าทอ ผ้าเช็ด ผ้าห่ม หมอน เสื้อ ซึ่งก็มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้เหมาะสมกับการใช้สอยในปัจจุบันและ
ใช้เทคนิคการทอที่ทำให้ผลิตได้รวดเร็วขึ้นทันกับการขาย

นอกจากรูปแบบของผ้าตามประเพณีไทลื้อแล้วปัจจุบันยังมีการผลิตผ้ารูปแบบใหม่ เพื่อใช้สอย
ในสังคมสมัยใหม่ โดยอาศัยลวดลายของไทลื้อแบบดั้งเดิมมาประยุกต์ ตัวอย่างเช่น ผ้าคลุมไหล่ที่ประยุกต์
มาจากผ้าทอ ผ้าสไบที่ประยุกต์มาจากผ้าเช็ดหลวงหรือถุง ผ้าประดับผนังหรือพรมปูพื้นซึ่งประยุกต์มา
จากลายเกาะในผ้าซิ่น เป็นต้น

บรรณานุกรม

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล
๒๕๒๔

"ชาวไทลื้อในล้านนา : ชื้อสิ่งเกิดเบื้องต้น" ใน รวมบทความทางวิชาการไทลื้อ : เชียงคำ เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาคดี ร่วมกับวิทยาลัยครูเชียงใหม่ หน้า ๖๕ - ๘๐

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล
แนววีเชื้อ น่านหนา
๒๕๓๓

ผ้าล้านนา : ยวน ลื้อ ลาว นิพนธ์ครั้งที่ ๓ เชียงใหม่ : โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล
๒๕๓๕

"ผ้าทอของไทลื้อกับบริบททางสังคมวัฒนธรรม" ใน เอกสารรวมบทความการประชุมสัมมนา มรดกสิ่งทอไทลื้อกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมในล้านนา ณ โรงแรมริมกก จังหวัดเชียงราย ๒ - ๔ กันยายน ๒๕๓๕, เชียงใหม่ : สถาบันราชภัฏ เชียงใหม่

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล
๒๕๓๖

"สืบสานลัทธิล้านนา ล้านช้าง" ใน ล้านนาสู่ล้านช้าง ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า ๔๔ - ๑๑๑

Songsak Prangwatthanakun

Patricia C. Naenna

Vithi Phanichphant

1994

Thai Textiles : Threads of a Cultural Heritage
Bangkok : National Identity Board.